

ББК 74.268.3
К 64

А в т о р и:
учитель початкових класів
Л. О. Кондратова;
учитель початкових класів
І. Ю. Павлюк

К 64 **Кондратова Л. О., Павлюк І. Ю.**
Матеріали до уроків. Рідна мова. 4 клас.—
Харків: Торсінг, 2005.— 128с.
ISBN 966-670-521-4.

Уроки спрямовані на розвиток творчої особливості учнів. Методичний посібник має високий виховний потенціал на уроках, що дає позитивну можливість поліпшенню якості знань учнів та рівня їх вихованості ефективність і результативність уроків.

Для учнів загальноосвітніх навчальних закладів та вчителів початкових класів.

ББК 74.268.3

© Кондратова Л. О., Павлюк І. Ю., 2005
© «ТОРСІНГ ПЛЮС», 2005
© Жубр М. С., дизайн обкладинки, 2005

ISBN 966-670-521-4

І. ТЕКСТ

1. Робота з деформованим текстом

а) Записати речення в такому порядку, щоб вийшов текст.

Дібрати заголовок.

- Це побачив Ігор. Павлик відплив далеко від берега. Він стрибнув у воду і допоміг Павликові пливти до берега. Діти купалися в річці. Хлопчик змучився і почав тонути.

- Вона покликала на допомогу інших ластівок. Побачив гніздо і зайняв його. Летів мимо стрижа. Ластівка зліпила гніздо для пташенят. Разом вони вигнали стрижа з гнізда. Ластівка не розгубилася.

- Білка почала готуватися до зими. Усе це ховала білка у своєму дуплі. Надійшла осінь. Багато різної їжі запасла білка на зиму. Листя на деревах стало жовтіти і падати на землю. Вона збирала і сушила на сучках гриби. Добре підготувалась лісова ласунка до зими. Носила насіння, жолуді та горіхи.

- Було жарко. Із трави виглядали запахні червоні суніці. У кінці червня Льоня і Яся пішли в ліс. Скрізь лунав дзвінкий спів птахів. Сонце стояло високо в небі. У лісі пахло духмяною травою й квітами.

- Хлопчики принесли журавлика в село. І журавель видужав. Восени Ілля і Євген знайшли в кущах журавля. Вони довго лікували хворого птаха. У нього було поранене крило.

Діти годують його і напувають свіжою водою. Журавель лишився жити в селі. Весною випустять журавлика на волю. Настала зима. Він часто ходить по подвір'ю.

- Справжня тобі злива. Іде їжак — райдугу несе. А на їжакових голках дощинки так і лишилися, мов прикраси. Вийшов з лісу їжачок побродити. Та раптом дощ як з'явився, так і скінчився. А тут раптом дощ припустив. Не дощ, а дощисько. А в тих краплинках-дощинках райдуга спалахнула.

б) Встановити послідовність тексту, помінявши місцями абзаци.

○ Коли вони поверталися додому, дідусь розповів про важкі бої з ворогом.

○ Дмитрик притих. Мовчить і дідусь.

○ Сьогодні День Перемоги. Люди збуджені і схвилювані.

○ Вічна пам'ять і слава героям війни!

○ Дмитрик з дідусем вийшли на вулицю. Вони минули майдан і опинились на рідній алеї. В кінці її серед зеленого віття стрімко здіймається в небо гранітний обеліск. Біля його підніжжя палахкотить вічний вогонь. До обеліска підходять люди і кладуть живі квіти. Тут біліють нарциси, синіють фіалки й бузок, полум'яніють тюльпани.

Завдання

— Визначити тип тексту.

— Визначити тему тексту і основну мету.

— Озаглавити текст згідно з темою. Дібрати заголовки згідно з основною метою.

○ Я взявся до роботи. Наносив води, накопив трави, відігнав на пасовище корову. А тим часом у дворі зчинився лемент: кури кудахкають, поросся кувікає. Теля мукає.

○ Он воно що: горобці були невдоволені. Я порушив їхній режим — змусив довго чекати сніданку.

○ Якось зранку мені самому довелося поратись по господарству.

○ Біля курника на тину сиділа зграйка горобців. Коли я проходив повз них, вони жвавішали, нетерпляче перепурхували з місця на місце. Спочатку їх зовсім не було чути, але невдовзі голоси пташок стали гучнішими й сердитішими. Той гамір одразу припинився, тільки-но я посипав курям зерна.

○ Посеред копанки безпомічно борсався їжак. Хлопці наввипередки швиргали в нього грудками, не давали пристати до берега. Вони кричали і реготали.

○ Він зовсім не відчув, що на їжаків повнісінько гострих колючок.

○ У Слави з очей бризнули сльози. Хлопчик стиснув кулаки і кинувся на тих, хто розважався.

○ Слава глянув на темнувату воду, і йому забракувало повітря.

○ Опам'ятався по шию у воді. Схопив нещасного їжака, притис до грудей.

Завдання

— Озаглавити текст згідно з основною метою.

— Визначити тип тексту.

○ Тієї ж хвилини вибіг великий вовк. Осел благав допомоги в собаки. «Ні, — сказав пес. — Хто сам їсть, той хай сам і борониться».

○ Пес та осел пішли подорожувати разом.

○ Яка ж з того наука? Ось така: як гукнеш, так і відгукнешся.

○ Через деякий час обом захотілось їсти. Осел при дорозі почав скубти траву. А пес попросив у осла хліба, котрий той ніс на собі в кошику. Але осел хліба не дав, а порадив собаці їсти траву.

Завдання

— Знайдіть зачин, основну частину і кінцівку.

— Яка основна думка твору? Доберіть заголовок.

— Визначте тип тексту.

Сміливий вчинок

○ Довго тягнувся час. Та ось Павло вийшов на берег, тримаючи на руках перелякану дівчинку.

○ Дорога пролягала через старенький пішохідний міст. Підходячи до містка, Павло почув веселі голоси дітей і жалібно поскрипування дощок. Діти сиділи на поручнях, розгойдували місток та верещали від задоволення.

○ Так пустощі можуть привести до нещасного випадку.

○ В один із сонячних вересневих днів Павло Скрипник повертався зі школи додому.

○ Раптом маленька Світланка упала з поручнів в річку. Не роздумуючи й хвилини, Павло кинувся за нею.

Завдання

- Визначте зачин. Основну частину і кінцівку.
- Поміркуйте. Що відображає заголовок тексту: тему чи головну думку.
- Якого типу цей текст?

2. Тип тексту. Заголовок

Папороть

• Папороть — трав'яниста рослина. Вона ніколи не цвіте. Проте, за народним повір'ям, у ніч на Івана Купала на коротку мить з'являється вогнева квітка папороті. Той, кому вдається зірвати її, отримує чарівну силу. Вона дає змогу знаходити заховані скарби, дізнаватися про долю людей, зцілювати хворих, розуміти мову звірів і птахів.

Запитання

- Це текст-опис чи текст-розповідь? (Текст-розповідь).
- Придумайте свій заголовок до тексту.

Дзеркала

• Справжні скляні дзеркала почали виготовляти 500 років тому у Венеції. Коштували такі свічада дуже дорого. Дзеркало, яке Венеція подарувала королеві Марії Медічі, тривалий час вважалося державною цінністю Франції. Маленькі шматочки дзеркал французькі красуні носили як намисто, заправляли у високі, хитромудрі зачіски, нашивали на святкове вбрання.

(За П. Утевською)

(Текст-розповідь)

Берізка

• На шкільному подвір'ї росте білокора берізка. Її віги тонкі, розкішні. Весною на них з'являються ніжні клейкі листочки, а потім — сережки. Влітку вона одягає густі зелені шати. В її затінку приємно відпочивати.

Запитання

- Це текст-розповідь чи текст-опис? (Текст-опис). Доведіть свою думку.

— Доберіть свій заголовок.

Звідки пішла назва?

• Місто Суми виникло приблизно в 1650 році. Про походження назви колишнього полкового міста існує кілька переказів.

За одним — перші поселенці знайшли на цьому місці три суми мисливські. За іншим — під час переправи через невеличку річку гетьман Дорошенко впустив військову сумку. Через те річку назвали Сумка, а нове місто на ній — Суми.

(Текст-міркування)

Харківська область

• Географічним центром Слобідського краю є Харківська область, яка розміщена на північному сході України.

Харківська область межує з Луганською, Донецькою, Полтавською, Дніпропетровською областями України та Білгородською областю Росії. Через нашу область проходять важливі залізничні і шосейні шляхи, які поєднують Схід із Заходом.

(Науково-публіцистичний стиль)

У кого дзьоб кращий?

• Дзьоб для птаха — не краса. У кожного виду птахів він сформувався під впливом того чи іншого способу живлення. Дзьоб шишкарів пристосований видовбувати насіння із шишок хвойних рослин. Дзьоб папуги — своєрідні «кусачки» для подрібнення насіння. Найтонкіший і найслабший дзьоб у дрібних куликів. Зовсім інші дзьоби у дятлів, сойок і кедрівок. Вони тверді й сильні. А як же інакше? Ці птахи використовують їх як долото.

Отже, дзьоб у кожного птаха своєрідний. Призначення його однакове — добувати їжу.

Запитання

— Це текст-розповідь, опис чи міркування? (Міркування).

— Визначте твердження, доказ та висновок.

• Хліб

Принесли хліб, на столі поклали. Пахучий, теплий, із скоринкою золатою. Це від вогню позолота в нього.

Та не тільки від вогню. Золоте зерно на борошно мололи. А зерно в золотому колоску на стеблині золоченій гойдалося, срібною росою вмивалося. Золоті промінці сонця в себе увібрало.

Золоті руки людей зерно в землю посіяли, урожай доглянули й зібрали. Роботящі руки хліб спекли, у дім його принесли.

І лежить на столі хліб ясний, як сонечко, що гріло колосочки.

Запитання

— Який це текст? (Розповідь з елементами опису).

— Чи можна вважати цей текст художнім? Доведіть.

— В якому значенні вжиті слова *золотий, срібна*?

• Білоччина пам'ять

По слідах білки я побачив, що вона добулася крізь сніг до моху. Узяла звідти сховані з осені два горіхи і тут-таки з'їла їх. Я знайшов шкаралупу. Потім відбігла з десятків метрів, знову пірнула, знову залишила на снігу шкаралупу.

Що за диво! Не можна ж припустити, щоб білка чула запах горіха крізь товстий шар снігу й криги. Отже, пам'ятала з осені про свої запаси. Як же не позаздрити білоччиній пам'яті й кмітливості.

Запитання

— Який це текст? (Розповідь з елементами міркування).

— Які міркування висловлені в тексті?

• Символ праці

Найпершим знаряддям хлібороба був серп. Археологи знаходять при розкопках кам'яні серпи первісних людей. Протягом тисячоліть серпи були під час жнив основним знаряддям. Тому й стали вони символом хліборобської праці.

(Розповідь. Науково-публіцистичний стиль).

• Кульбаба

Кульбаба — лікарська — цінна рослина.

Настій з квіток п'ють при багатьох хворобах. Молочним соком закачують очі при запаленні.

Листки кульбаби містять вітаміни, солі заліза, кальцію і фосфору. Відвари листя використовують як вітамінний засіб при порушенні обміну речовин.

Свіжі листки кульбаби після намочування в солоній воді придатні для приготування салатів.

(За В. Шахненко)

(Міркування).

• Осінь

Стоїть золота осінь. Красивий ліс восени. У його гушавині ще тепло. Земля ще п'є росу. Дерев ловлять промені сонця. Однак незабаром вітри та холод оселяться в лісі. Листя з дерев опаде. Заіскриться іній на гілочках. Хуртовина замете стежини. Повалить густий лапатий сніг.

• Пізня осінь

Ось і пізня осінь. Дні стали короткі. Холодний осінній вітер несе по дорогах жовте листя. Спорожніли гнізда птахів. Поховались комахи. Небо вкрите хмарами. Часто йдуть дощі. З городів давно зібрали капусту, картоплю, помідори. Незабаром настане зима. Випаде сніг. Ударять морози. Замерзнуть річки.

Запитання

— Який це текст? (Розповідь з елементами опису).

— Доведіть свою думку.

• Кораблі

Слово *корабель* походить від слова кора. Ще слов'яни плавали в легких човнах, обшитих березовою корою. Давно зітліли ті човни. А от слово живе й сьогодні. На зміну берестяним човнам прийшли дерев'яні. Веслярів замінили вітрила. На вітрилах кораблі сміливо мчали морями й океанами.

Часи вітрильників давно минули. Морями пішли пароплави. Парова машина не дуже зручна в далекому плаванні. Доводилось брати з собою багато вугілля. Пізніше парові машини замінили дизелі, турбіни, електромотори.

Найновіші кораблі рухає атомна енергія. Називаємо ми їх атомними.

(Розповідь з елементами міркування).

- Вітаміни відіграють важливу роль у життєдіяльності організму людини. Вони захищають людину від тяжких захворювань. Відсутність вітамінів викликає загальне ослаблення, головний біль, низьку працездатність. Частіше це буває взимку і ранньою весною. Тому в цей період слід пам'ятати про зелень. Дуже корисні фруктови та овочеві соки. Багаті вітамінами яєчні жовтки, м'ясо, молоко, часник, цибуля.

(Міркування).

Завдання

— Який це текст?

— Визначте твердження, доказ та висновок.

- Народна творчість — це могутнє духовне дерево. Із золотої криниці рідних казок ми черпаємо скарби народної мудрості. Скільки дотепних висловів знайдемо в казках! Як замилуємося красою живого народного слова! Вірність жінки материнському обов'язку, готовність до самопожертви є тим золотим ідеалом моралі, який зустрічаємо у фольклорі всіх народів.

(Міркування).

- **Медове дерево**

Мабуть, не знайти в Україні такого міста й села, де б не росло медове дерево. Воно завжди таке веселе, привабливе. Деревя теж мають свій, тільки їм притаманний характер. Не вірите? Тоді поспостерігайте за липою. І ви переконаєтеся, скільки доброти і ласки в цієї медової красуні.

(За С. Масюцьким).

Завдання

— Який це текст?

— Складіть текст-міркування, який би починався так: «Липу називають медовим деревом».

- **Охорона лісів**

Ліси — наше багатство. Наша держава дбає про охорону лісів.

У лісі заборонено розводити багаття. Від нього легко може початися лісова пожежа. Пожежу в лісі важко погасити. Від вогню гинуть дерева і тварини.

Діти разом з дорослими доглядають наші ліси.

Завдання

— Який це текст? (Розповідь).

— Складіть текст-міркування, який би починався так: «Ліси — наше багатство».

• Лісові мешканці

У сосновому лісі можна зустріти багато звірів і птахів. Серед товстих соснових сучків білки влаштовують гнізда. Тут дощ їх не мочить. Дятли прилітають за насінням, довбають соснові шишки, складають їх униз. Узимку погрітися в сосновий молодняк заходять лосі. Деревата тут одягнуті глицею і не пропускають холодного вітру. Глухарі всю зиму харчуються сосною глицею. Ліс дбає про своїх мешканців.

Запитання

— Чи можна сказати, що цей текст — міркування? Де знаходиться твердження? (Останнє речення). Доказ? Який висновок можна зробити?

• Бамбук

Бамбук росте в тропічних лісах. Там багато дощів і сонця. Цю цікаву рослину зустрічаєш на кожному кроці. Бамбукове стебло схоже на соломку. Тільки воно довге й міцне. З бамбука можна збудувати дім і міст через річку. З нього роблять меблі і плетуть килими та кошики. Молоді бамбукові палиці їдять. Бамбукове насіння мелють і печуть хліб. А ще з бамбука видобувають сік і варять цукор. От яка це корисна рослина!

Завдання

— Який це текст? (Розповідь з елементами міркування).

• З давніх часів смертні люди шанували богиню родючості Деметру. Це вона навчила людей обробляти землю, користуватися її дарами. Вона щедро давала людям достаток і мир. Деметра любила ходити по землі. Висока, ясночоло, у віночку із золотого колосся й червоних маків. Вона встигала скрізь, пильнувала, чи добре вродило у полі, чи гарно ліс зеленіє і чи соковита трава на пасовиськах. (З міфів Греції).

• Сон — це здоров'я

Сон — це здоров'я. Спати потрібно близько дванадцяти годин.

Постіль повинна бути не дуже м'якою, а подушка — з м'якого пір'я. Повноцінному сну завадить пізня і ситна вечеря. Незадовго до сну потрібно прогулятися на свіжому повітрі. Як вважають цілителі східної медицини, лягати спати потрібно головою на північ.

Найкращим є сон при відкритій або відхиленій кватирці, а влітку — в саду чи на балконі.

(За В. Шахненко).

Завдання

— Скласти текст-міркування за початком:

«Сон — це здоров'я».

• Листопад... Дерева простягли вгору до сизого неба оголені віти. Тільки дуб розкинув широке гілля і не скинув свого вбрання. Лише пожовкло і потемніло на ньому листя.

Налетить вітер. Задзвенить своїм бронзовим листям могутній дуб. Так і держатиме він своє чудове вбрання до самої весни.

(За О. Копиленком).

• Зимова казка

Ліс укритися інеєм. Дерева стоять у казково-розкішному вбранні. Іноді блисне з-за хмар бліде сонце. І тоді ліс стоїть срібний, світлий, притихлий. Його можна порівняти тільки з красою розквітлих садів.

Тиша. Лише зрідка трісне гілка на дереві або постукотить дятел.

Іноді в ліс залетить вітерець, хитне гілля. Тоді на сніг м'яко злітають пушинки.

• Птахи — наші помічники. Вони живляться комахами і гризунами. Тому знищують багато шкідників сільського і лісового господарства. Птахи розносять насіння на великі відстані, де з нього виростають нові рослини. Без пташиного співу і щебету природа стала б сумною і непривітною.

Запитання

— Який це текст? (Текст-міркування). Знайдіть твердження, доказ. Який висновок можна зробити?

— Яка основна думка твору? Доберіть заголовок.

• Ліс — це природний дім для диких звірів і птахів. Кожен з нас повинен обережно поводитись у цьому домі.

Особливо це стосується літньої пори — червня. Червень — місяць піклування про диких тварин. Червень — місяць тиші в лісових і мисливських угіддях.

У червні з'являються перші пташині виводки. Скільки роботи тепер у пернатих! Лише одне стриженя одержує за добу від батьків сім тисяч різних комах.

Завдання

— Скласти міркування за початком: «Треба обережно поводитись у лісі...»

• Сойки

Сойки мають строкате пір'я: на голові червонуватий чубчик, а на крилах — яскраві сині плями.

Сойка — дуже обережний, навіть полохливий птах. Особливо остерігаються сойки яструбів, які можуть напасти знезапця.

Улюбленою їжею сойки є жолуді. Тому птахи живуть у лісах, де переважно ростуть дуби. У вересні-жовтні, коли жолуді дозрівають, сойки невеликими зграйками збирають урожай.

Запитання

— Який це текст? (Розповідь з елементами опису).

— Скласти подібний текст про снігура.

• Білочка

Руда білка прудким вогником скочила з ялинки на сніг і легко полинула по білій галявині. Ось білка завмерла перед пеньком, роздивилась по боках. Добігла до самої сосни неквапно й так само неквапно здиралась угору по стовбуру. А потім перескочила на інше дерево. Лісова красуня сховалась у дуплі. Там у неї сховані горішки, насіння, гриби.

(За Є. Гуцалом).

(Розповідь)

• Живий термометр

У моїй кімнаті, під нижньою петлею чавунної дверці, у виямку грубки, живе павучок-лісови-

чок. До хати він потрапив, очевидно, разом з дровами.

Щовечора, коли починаю топити, павучок непомітно сидить у виямку. Смолисті соснові дрова легко розгоряються, весело гуготить в колодязях комина полум'я, і тепло наповнює оселю.

Проходить година, дві, і павучок звично ховається у свою затишну схованку. «Не зайвим було б знову підкинути дров у грубку», — ніби підказує мені живий термометр.

(За К. Наріжним)

• Птахи — дбайливі батьки, вони турбуються про пташенят, годують. Захищають від ворогів, вчать літати. Покидають гніздо пташенята лише після того, як навчаться літати і самостійно добувати собі їжу.

Запитання

— Який це твір? (Міркування).

— Визначте основну думку твору. Дайте заголовок.

• Удав

Степовий удав добре пристосувався до життя в піску. Він заривається у пісок і довго лежить нерухомо. Над піщаною поверхнею стирчать лише ніздрі й очі. Вони розташовані в нього на верхній частині голови. Цей на вигляд незграбний змії уміє блискавично кидатися на здобич.

(Розповідь).

• Море! Як воно може змінювати своє забарвлення! Біля берега зеленкувате, подалі смугами фіолетове, а біля самого обр'ю — блакитне. Воно ласкаве, коли спокійне. Коли вітри скаламутять його могутні маси, воно стає грізним. Небо, водяні громади і кудлаті хмари сіріють. Холодний вітер зриває тьму хвиль, вони піняться. І чутно тільки шум та гуркіт наступу на берег.

(За А. Мацевичем).

• Мурашки

Мурашки — наші друзі. Вони роблять родючішим ґрунт, розносять на далекі відстані й розсівають насіння корисних рослин. А ще воюють з різними шкідниками лісу, саду та городу. У мурашнику панує злагода, і кожен знає своє діло.

Є мурахи-будівельники, є носії та солдати, є розвідники й фуражири, що заготовляють для всіх їжу... Хто руйнує мурашники й кривдить мурашок, той — ворог природи.

(За Л. Костенко).

(Розповідь з елементами міркування).

Запитання

— Чого навчає це оповідання? Підберіть заголовок згідно з основною метою твору.

• Щиглик

Дуже влучно назвали цю пташку щигликом. Чоло і горлечко в неї червоні, а на чорних крилах — яскраві смуги. Щиглик — одна з найкращих пташок. Живуть вони в лісах, садках. Восени і взимку щиглики відлітають, але далеких перельотів вони не роблять.

Їх гніздечко має вигляд чашечки з тонких стеблинок і павутиння. Усередині воно встелене м'яким пухом. Пташенят батьки вигодовують комахами, а самі харчуються насінням і дрібними шкідниками, особливо попелицею.

(Розповідь з елементами опису).

3. Тема і мета висловлювання

Заголовок

• Хоробрий півень

До двору забіг чужий пес і схопив каченятко. Тут з-за хати вийшов півень Сирітка. Він угледів пса з каченятком у зубах і войовниче настовбурчився. Потім з розгону налетів на собаку й ударив його гострим дзьобом. Пес заскавчав від болю, закрутив головою. Та Сирітка знову й знову люто бив дзьобом лиходія. Бачить заброда, що немає йому порятунку від войовничого півня.

(За Г. Майстренком).

• Олімпійські ігри

Олімпійські ігри заснували в Греції. Проводились вони один раз на чотири роки. Під час їхнього проведення припинялись усі військові дії.

У наш час популярність Олімпійських ігор зростає з кожним роком. Вони зміцнюють дружні зв'язки

між народами. Під час ігор відбуваються спільні тренування. Спортсмени живуть разом в «олімпійському» містечку, ходять один до одного в гості, зав'язують дружбу.

• **Горобці**

Горобчика звали Цінь-Цвірінь. Він був найбільшим співуном з усіх горобців. Ніколи не журився, хоч у нього було нелегке життя. Інший на його місці давно сумував би над своєю долею. А він у найколючіші морози дзвінко виспівував, що прийде красне літечко. Скрізь буде повно зернин і крихіт, і їх вистачить усій горобиній родині. Цінь-Цвірінь веселив усіх горобців. Їм теж ніколи було журитися над своєю долею. Вони літали довкола Цінь-Цвіріня й підспівували йому.

(М. Слабошпицький).

Запитання і завдання

- Чого вчить це оповідання?
- Визначте тему і основну думку тексту.
- Придумайте свій заголовок до цього оповідання. Ця назва відповідає темі чи основній думці?

• **Синичка**

Одного разу в школі на великій перерві ми стовпилися в коридорі. І раптом сюди залетіла синичка. Усі розгубилися й розбіглися в різні боки. Синичка впала прямо на підлогу.

Я підбігла до синички й побачила, що в синички переламана лапка. Тоді ми взяли синичку й понесли до класу. Через два тижні синичка вже літала й стрибала.

На третій тиждень ми випустили нашу синичку.

Запитання

— Темі чи основній думці відповідає заголовок? Чому?

- Дайте свій заголовок оповіданню.
- Чого вчить ця розповідь?

• **Рафаель**

Одним з найвизначніших італійських художників був Рафаель. Він прагнув зобразити людину, у якої все чудове: красиве тіло, глибокий розум, добрий характер.

Змолоду художник жив і працював у Флоренції, де створив багато картин. Згодом його запросили до Рима. Тут він писав портрети, керував будівництвом собору, проводив археологічні розкопки. Збереглося багато картин Рафаеля із зображенням мадонн. Мадонною називали матір Христа. Але мадонни Рафаеля не ікони. Художник малював звичайну жінку-матір, яка ніжно любить свою дитину.

Запитання

— Що відображає назва тексту — тему чи основну думку? (Тему). Доберіть свій заголовок.

• Усім садам сад

У Криму є Нікітський ботанічний сад. Знайомство із зеленим дивосвітом вражає, захоплює. Нікітський ботанічний сад не лише один з найстаріших і найбільших у нашій країні, але й має багатющу колекцію — понад п'ятнадцять тисяч видів, різновидів, форм і сортів рослин. Існує ботанічний сад з 1812 року.

Державні ботанічні сади створюються для збереження й вивчення різноманітних рослин з метою їх найефективнішого наукового, культурного й господарського використання. На території нашої країни таких садів тринадцять.

(Є. Шморгун).

• Жадібна синичка

Випав перший сніг. Діти в нашому дворі змайстрували годівничку. Тільки-но розвиднілося — прилетіла до неї жвава синичка. Схопила в дзьоб гарбузове насіння — й пурх на тополю. Всілася, притисла насіннячко до гілки лапками й ну його дзьобати. Та так спритно це в неї вийшло. А тут і три горобці нагодилися. Вгледіла синиця непроханих гостей, заметушилася, пір'я настовбурчила. Присіла біля насіння, дзьобом сердито клацає.

Горобці не хотіли сваритися. Подзьобали на землі крихти та й полетіли.

Не часто стрінеш таку жаднюгу.

(За В. Приходьком).

• Оберігайте звірів та птахів

У червні в лісі багато молодняка. Ховаються в кущах зайчата, пурхають пташки. Можна зустріти білочку, їжачка...

Саме в цей час трапляється таке. Побачить хлопчина пташку — і ловить. Думає, що пташеня загине без його допомоги. Принесе додому, а через день-два пташка й гине. Через невміння його: або негодували, або перегодували.

А рятувати не було потреби. Пташеня, яке не вміє літати, не залишилося б без нагляду. Батьки будуть його годувати доти, поки пташеня не стане самостійним. Зайчиха нагодує зайченя, їжачиха — їжачка. Звірі та птахи в лісі як у себе вдома. Не треба їх забирати звідти.

(За В. Песковим).

- Знайшов я в лісі під сосною маленьку білочку. У неї була зламана лапка. Швидко виросла білочка і стала зовсім ручною. Оселилася вона в запічку біля лежанки. Тепло й затишно білочці в її куточку. Нічого не шкодував я для своєї білочки. Приносив їй горішки і насіннячко. Весело грався я з нею.

Закінчилася зима, і виросла на білочці густа шерсть, схожа на шубку. І лапка добре зрослася. Пора білочці в ліс, додому!

Запитання

— Чого вчить це оповідання?

- **Напередодні свята**

Завтра 8 Березня. Ганнуся і Тарасик прийшли зі школи.

Дівчинка заходилась прибирати, а Тарасик одягнувся і вибіг з хати. У магазині він купив два букети чудових квітів. Швидко примчав додому. Сестричка вже закінчила домашню роботу. Один букетик подарував сестричці. Квіти для мами поставили в красивій вазочці на столі. Незабаром прийшла мама. Вона з радістю прийняла подарунок від дітей.

Завдання

— Дібрати свій заголовок.

— Що відображає заголовок: тему тексту чи основну мету?

• **Весняні сторінки Червоної Книги**

На Україні є книга, в якій зібрано відомості про всі рідкісні і зникаючі рослини і тварини. Це Червона Книга. Вона попереджає нас, що природу треба оберігати, інакше вона може загинути!

Навесні природа пробуджується, у дерев починається рух соку, починають цвісти перші квіти. В цей час ми іноді спостерігаємо безжалісне ставлення людей до природи. Хтось гострим ножом боляче ранить березу, щоб набрати березового соку. Хтось зриває ніжні підсніжники. А вони майже зникли в наших лісах і вже занесені до Червоної Книги!

• **Мурашка і голубка**

Мурашка спустилась до струмка напиться. Хвиля набігла і мало не втопила її.

Голубка несла гілочку. Мурашка сіла на гілочку і врятувалася. Потім мисливець розставив сільце на голубку і хотів її піймати. Мурашка підповзла до мисливця і вкусила його за ногу.

Мисливець скрикнув і випустив сільце. Голубка пурхнула і полетіла.

(За Л. Толстим).

• Птахи охороняють поля, ліси, городи від шкідників. На порозі зима. От і летять вони до людського житла. Пожалійте пернатих друзів. Учні нашого класу змайстрували годівнички для них. Вони насипали туди насіння і сухих ягід. Злітаються до годівнички синиці, снігурі. Діти, допомагайте птахам взимку!

• Ігор з Сашком гралися на вулиці. Першим побачив дим Сашко і побіг дзвонити пожежникам. З будинку почувся дитячий плач. Ігор висадив шибку і стрибнув у кімнату. Дим виїдав очі.

Язики полум'я хапали за руки. Серед вогню і диму Ігор знайшов маленького хлопчика і виніс його через вікно на подвір'я. З'ясувалось, що в хаті залишився ще один малюк. Ігор кинувся в полум'я. Паморочилось у голові. Боліла нога. Допоміг йому винести зомлілого малюка старший брат Віктор.

Через кілька хвилин приїхали пожежники.

• **Подвиги**

Серед добрих вчинків є вчинки сміливі і благородні. На них здатна не кожна людина, а тільки

смілива, добра, чесна. Такі вчинки називають подвигами. Про них люди складають пісні, казки, легенди.

Подвиги здійснюються не лише в боях. Бувають мирні подвиги, але вони менш вагомі. Мандрівники ризикують життям і відкривають нові країни. Лікарі роблять складні операції і дарують людям щастя жити. Пожежники рятують оселі та ліси від вогню.

- **Допомагайте птахам!**

Тріскотів сильний мороз. Івась і Ганнуся вийшли на вулицю. Івась прикріпив до гілок берези шматочки сала. Ось гілка гойднулася. Це підлетіли синички, горобці, снігурі. Але червоний снігур полетів геть. Він їсть тільки зерно й насіння.

Ганнуся підбігла до дерева. Вона розсипала біля берези на снігу жменьку насіння. Птахи були раді. Всю зиму діти допомагали птахам.

(За Л. Воронковою).

- **Друзі птахів**

Настала весна. Тепле проміння сонця зігнало сніги. З гір потекли струмочки. Зелене молода травичка. Кожного дня прибувають з вирію перелітні птахи.

Діти зустрічають весняних гостей. До їх зустрічі готувались задалегідь. Олесь та Петрик прикріпили на березі шпаківню. Інші хлоп'ята прив'язали синичники.

Дружні птахи почали носити у свої хатки травичку і пір'я. Скоро в них будуть маленькі пташенята.

- Хлопчики поверталися з лісу до табору. По дорозі йшла старенька бабуся з відром води. Важко було його нести. Діти це помітили. Толя швидко пішов до табору. Але Василько вирішив допомогти старенькій.

Одного разу Толя йшов з прогулянки. Він захотів пити, постукав до хати. Двері відчинила знайома бабуся. Вона зустріла Толю привітно, дала води. Хлопчик почервонів. Він випив воду і вибіг на вулицю. Вода йому здалася гіркою.

(За В. Осеевою)

4. Поділ тексту на частини. Складання плану

Тексти можна давати не поділені на абзаци, із запропонованим завданням поділити на частини та скласти план.

- **Одного осіннього дня школярі вийшли за село збирати шишину. Рубінові намистинки геть вкрили кущі обабіч дороги. Тільки простягай руки і збирай скарб.**

Ось до куща підбігла Оленка. Кожна гілка вкрита колючками. Та дівчинка не злякалась. Уколе? Заживе! Подряпає? Присохне!

І пішла обчищати гілочку за гілочкою. Скоро кошик в Оленки був повний.

Учитель похвалив Оленку. А її руки назвав золотими.

- **Сніжинка**

З неба летіла на землю сніжинка. Вона була легка, ніжна, прозора і красива.

На землі стояв хлопчик. Він бачив: як падає сніжинка. Хлопчик подумав: ось упаде комусь під ноги і її затопчуть.

Хлопчик простягнув долоню, захотів приголубити маленьку сніжинку. А вона впала на теплу, добру руку хлопчика і розтанула. Хлопчик з жалем дивився на руку. На долоні блищить прозора крапелька, мов сльозинка.

(За В. Сухомлинським).

- **Ласунка**

Жваву білочку звали Ласункою. Потрапила вона до нас ранньої осені ще маленьким кумедним білчням. Найбільше любила білочка цукор. За це і прозвали її Ласункою. Вона частенько ходила на прогулянку, але далі високої сосни не ходила.

Прийшла весна. Зійшов сніг. Вкрилася земля травою і квітами. Ласунка стала дорослою білкою. Одного весняного вечора вона не повернулася додому. Всі дуже зажурилися, бо думали, що вона нас покинула. Другого вечора Ласунка з'явилася. Вона кинулася до нас і попросила цукру.

Минуло кілька днів. Ласунка знову зникла і тепер уже назавжди.

(За Ю. Збанацьким).

• Росичка

Серед звірів є багато хижаків. Проте хижаки є і серед рослин.

Росичка має невеликі, але незвичайні листочки. Вони вкриті червонуватими волосинками. На кінчиках волосинок містяться крапельки слизу.

Сяде комар — і одразу приліпає. Листок згортається. А комар потрапляє в пастку. Тут комаха розчиняється і всмоктується росичкою. А через два дні листок знову розправляється. Він готовий до нового полювання.

• Білка і заєць

Якось улітку познайомилися білка і заєць. Вони стали друзями.

Прийшла зима. Випав сніг. Побіліли дерева, кущі, земля. Високо на дереві білка вимостила собі тепле м'яке гніздо. А зайчик під сушняком сховався.

Поглянула білка з гнізда на нього і не впізнала. Бо сірий зайчик став білим. І заєць білки не впізнав, її руденький кожушок став сірим.

Впізнали вони одне одного тільки влітку. Бо літчко їм і колишне вбрання повернуло.

• Прогулянка

Біля нашого села тече широка річка. Вона біжить між зеленими луками і огинає ліс. Високі берези і клени шумлять над берегами річки.

До лісу прийшли учні третього класу. У лісі тихо. Тільки верхів'я дерев про щось гомонять між собою.

Хлопчики збирали соснові шишки і жолуді. А які красиві листочки зібрали дівчатка для гербарію! Весело було в лісі.

• На краю села в садку є велика пасіка. Тут рівними рядами стоять маленькі дерев'яні будиночки. Це вулики. В них живуть дружні бджолині сім'ї. Бджоли дуже працюваті.

З раннього ранку до пізнього вечора збирають вони солодкий нектар. У вуликах бджоли перетворюють його на запашний мед.

Мед корисний дорослим і дітям для здоров'я. Обов'язково їжте його кожного дня!

• Після грози

Закінчилося в школі навчання. Розпочались літні канікули. Наша сім'я виїхала на відпочинок в село Вербівку.

Повіває тепленький вітерець. З полів долинають чудові запахи польових квітів. Та раптом на горизонті з'явилася чорна хмара. Загуркотів грім. Пішов рясний дощ.

Після дощу небо знову стало чисте. На траві проти сонця виблискують крапельки роси.

• Шпаки прилітають разом з жайворонками. Вони негайно займають свої квартири і ну славити піснею весну!

Шпаки наслідують у піснях багатьох пташок і працюють з піснею. Тягнуть у свої хатки тоненькі прутики, волосінь, пір'ячко.

На заливних луках і озерцях відпочивають заклопотані чирки. Десь у височині курличуть перші ключі журавлів.

Кигичуть, грають у повітрі в блискучому весняному уборі чайки. Весна прийшла!

(За О. Копиленком).

• Джек Лондон — американський письменник. Він прожив бурхливе і нелегке життя. З дитинства заробляв сам на хліб. Був продавцем газет, робітником на фабриці, матросом на шхуні, золотошукачем на Алясці.

Багато творів Джека Лондона розповідають про Північ. Їхні герої овіяні духом романтики і пригод. Вони сильні, вольові люди.

Джеку Лондону не вдалося розбагатіти на золотих розсипах. Зате в пам'яті своїй він привіз глибоке знання життя, людських характерів, віру в людей.

• Джанні Родарі народився в Італії. Його ім'я широко відоме в багатьох країнах світу. Він писав не лише вірші. Його проза вабила і вабить юних читачів.

Письменником Джанні Родарі став майже випадково. Йому дуже хотілося бути скрипалем. Працював і вчителем, і журналістом.

Після війни об'їздив багато країн. Побував і на Україні. Відвідав Ялту, Гурзуф.

Помер Джанні Родарі 15 квітня 1980 року в Римі.

• **Лисичка-сестричка**

У лисички зубоньки гострі, мордочка тоненька. Вушка в неї на маківці. Хвостик довгенький, кожушок тепленький.

Добре лисичка вбрана: шерсть пухнаста, золотиста. На грудях у неї жилет, а на шиї біленький комірець...

Ходить лисичка тихесенько, до землі пригинається. Ніби вклоняється. Свій пухнастий хвіст лисичка носить обережно. Дивиться вона ласкаво. Усміхається. Зубки білі показує.

Ріє нори розумниця глибокі. Багато входів у них і виходів. Комори є і спаленьки. М'якою травичкою підлоги встелені.

(За К. Ушинським).

• Цікаво спостерігати за життям у зимовому лісі. Ось прилетів до старого дуба дятел. Довгим дзьобом шкідників винищує.

З дерева на пеньок стрибнула білочка. У неї в лапках соснова шишка. Вилуцує насіння з шишки білочка, на дятла позирає, слухає.

А що воно там стрибає між кущами серед сухого бур'яну? То зайчисько пухнастий. Стрибнув зайчик до молоденької грушки. Погриз трохи кори і бежить до пенька.

(За В. Приходьком).

• **Прогулянка**

Зимового ранку ми зібралися на шкільному подвір'ї. Сьогодні в нас лижна прогулянка. Бадьорим кроком з лижами на плечах ідемо за село. З нами вчитель Петро Васильович.

Яскраве сонячне проміння освітлює околицю. Деревя стоять у пухнастому білому вбранні. Як хороше на свіжому повітрі!

Ми підходимо до крутого берега Дніпра. З веселим гуком спускаємося вниз. Ідемо в ліс на лижах п'ять кілометрів. Відпочиваємо і повертаємось до школи.

• На маленькій планеті Ро жив робот Рома. Кожного дня на світанку він облітав свою планету і перевіряв, чи все в порядку.

У чудовому саду росла чарівна Троянда. Вона по-сміхалась до Роми і дарувала йому радість. Рома брав із чистенького струмочка воду і напував Троянду, захищав її від палючого сонця і сухого вітру.

Одного разу Рома полетів на іншу планету. Йому було весело серед нових друзів. За цей час трояндований куц засох. Рома гірко заплакав і зрозумів, що не можна забувати друзів.

(За С. Якименко).

• У лісі

Ліс влітку повен різноманітних звуків. Цілу добу не вгавають пташині пісні. З кущів, з дерев линуть трелі, писк, крик, свист.

Чути шарудіння землерийок і обережні кроки козуль. Інколи тьвкне молоде лисеня. Сердито зацокає білочка.

Подають голос і комахи. Станьте біля мурашника, прислухайтесь, і ви почуєте легкий шум. То робочі мурашки перетягують лісову підстилку. Стрекочуть цвіркуни. Гудуть бархатисті джмелі, жуки. Свій власний голос має кожне дерево в лісі.

5. Складання текстів

а) Продовж твір.

- Йшли якомсь мандрівники лісом. Стомились, сіли відпочити. Розклали вогонь. Один мандрівник пішов далі.

- На краю лісу стояла невеличка хатка. Там жив старий дідусь, що доглядав ліс і невеликий садок коло своєї хати. Він добре знав усіх в лісі. Міг з ким завгодно розмовляти.

- Діти гуляли в лісі. Вони збирали ягоди, гриби, горіхи. Біля горобини Андрійко побачив диких каченят.

• Про сріблясту рибку

У гірському глибокому озері жила маленька срібляста рибка. По тому самому озеру плавав великий білий лебідь з довгою шиєю і могутнім дзьобом. Одного разу...

- Настала зима. Антон і Олена гралися у парку на снігу. Вони побачили знесилена пташку.

- Вранці Сашко в теплій шапці і козушку поспішає у ліс.
- Василь готував уроки й забув прибрати зі стола олівці, ручку, зошити та підручники.
- **Сон давнього діда**
Взимку річка не спить. Дрімає... Тихенько жєбонить під льодом і снї бачить. Снї повноводні, небєсно-голубі, щасливі...
- Я йшла берегом річки. Під кущем побачила їжачка.
- Біля нашого під'їзду бігало кошеня. Воно жалібно нявкало. Ми вирішили взяти малечу додому.
- Петрик з татом пішли на рибалку. Прийшли ранєнько, закинули вудочки.
- Сергійко змайстрував кораблик. Кораблик повільно плєв за течією.
- Сьогодні Антона не було у школі.
- Сашкові снєвсьє чудовий сон. Він потрапив на космодром. Підходить до космічного корабля. Люк відкривається. Хлопчик заходить і сїдає у крісло. Корабель стартує.
- Мама — найсвітліша, найдорожча для мене людина. Вона...

б) Склади початок і основну частину.

- ... Ведмедя так почаєували бджоли, що він далеко обходив це місце.
- ... Коли надворі стало тепло, діти випустили синичку на волю.
- ... Не шукай правди в інших, коли в тебе її нема.
- ... Нічого гарного не вийшло, бо в Михайла сїм п'ятниць на тиждень.
- ... Недарма в народі кажуть: «Праця годує, а лїнь марнує».
- — У тебе сьогодні втрачений день, — сказав батько.
- Тепер Андрійко знає таблицю множення, як свої п'ять пальців.
- Марійка відчувала себе на сьомому небі від радощів.

- — Я не з'їм — інші з'їдять, мені спасибі скажуть. (Складання тексту за аналогією до розповіді Л. Толстого «Дідусь і яблуна».)

- З того часу собака жив в одному будинку з людьми.

- — Так, спочатку завжди важко, — погодився Сергійко.

- З того часу Сергій і Тарас стали справжніми друзями.

в) Склади текст за опорними словами.

- Кольорова гама, пожовкле, пале листя, запізнілі опеньки, багряний колір, м'яка підстилка, спорожнілі гніздечка, червоні грона горобини, перестук дятлів.

Завдання

— Складіть опис осіннього лісу.

- **Дружні діти**

Захворів, сумує, завітали друзі, принесли, допомогли, пояснили завдання, грали, водою не розлити.

- **Пролісок**

Перший вісник. Ще зима, прорізається крізь сніг. Сміливий розвідник. Виглянув із пухнастого сніжку, тоненька ніжка. Пишається красою. Синіє. Радує.

- **Годівниця**

Пухнастий сніг. Повісили на березі. Жвава синичка. Гарбузове насіння. Горобці. Помітила, заметушилась, настобурчила. Крихти на землі. Полетіли.

- **Весна настає**

Нечутна хода. Добрі руки. Їх чекають. Похмура завеса неба. Сонечко. Щедре проміння. Підходить до кожного дерева, пробуджує. Кличе пташок. Дарує радість.

- **У барлозі**

Ранньої зими. Старанно готують, зимові лігвиська. М'яка хвоя, кора, сухий мох. Тепло, затишно. Вдарять морози, засинають. Лютіші морози, розгойдує дерева, непробудніше сплять.

- **Ведмеже сімейство**

Осяяна сонцем галявина, вивела ведмедиха. Зупинилась. Чи спокійно.

Туляться до матері. Лячно. Недавно вибралися. Прислухаються.

Будуть звикати.

- **Випадок на озері**

Мисливець. Відпочити. Тиша.

Різкий тріск. Лось. Кинувся до води. На спині, плямистий звір. Стрибнув у воду, з головою зник.

На спині не було. Хижак, рись Попливла до берега. Переплив озеро, пішов. Кілька разів рятувався.

- **Сніжинка**

Летіла на землю. Була легка.

Стояв хлопчик. Бачив. Подумав, затопчуть.

Простягнув долоню, приголубити. Впала, розтанула. З жалем дивився. Прозора крапелька, сльозинка.

- **Лісові санітари**

Мурахи. Підбирають. Очищають, поїдають. Мурашник. Перед негодою. Входи і виходи. Якщо розрушити. Гине сім'я. Лісу погано. Більше шкідників, поїдають лісові насадження.

Завдання

— Скласти текст-міркування.

- **Прогулянка в лісі**

Осінь, ліс, ми, мама, сестра (брат, подруга), ходити, галявина, присісти, пеня, опеньки. Лисички, боровики, дупло, білка. Горішки. Розповідати, бабуся.

- **Наш дім**

Мій дім, моя хата, наша оселя, наше житло; велика сім'я, невелика сім'я, сімейний звичай; брат, сестра, мама, тато, бабуся, дідусь; лад, злагода, спокій, праця, робота, обов'язки кожного; повага, увага, взаємодопомога, співчуття; стосунки щирі, родинні.

г) Складання інструкцій, повідомлень, запрошень, текстів за уявою, звертань, пояснень.

- Складіть коротку пораду (інструкцію) про виготовлення іграшки (за вибором), аплікації, витинанки.

- Складіть і запишіть оголошення про класні збори.

- Уяви, що близька тобі людина виїжджає за кордон на тривалий час. Що ти їй можеш сказати на прощання? Запиши.

- Уяви, що ти в чужому місті і не знаєш, де знаходиться потрібна тобі вулиця. Як ти звернешся до незнайомої людини за допомогою? Напиши свої варіанти звертання (2 – 3 варіанти).

- Спробуй пояснити, що означає слово «чемний».

- У твоєї подруги (друга) день народження. Напиши їй (йому) привітання.

- Напиши привітання із святом.

- Уяви, що у твого однокласника неприємності. Як ти словами висловиш своє співчуття і спробуєш заспокоїти цю людину?

- Прочитай рецепт. Спробуй написати подібний рецепт.

Салат з картоплі із зеленню

Варену, ще теплу картоплю нарізати кубиками. Скропити олією. Посолити, вимішати з петрушкою та цибулею і викласти на плоску тарілку у формі стіжка. Полити сметаною з майонезом, оздобити четвертинами яєць, посолити й поперчити.

- Склади запрошення батькам до шкільного свята.

- Напиши листа з літнього відпочинку.

- Напиши замітку в газету із шкільного життя.

д) Складання розповідей, описів, міркувань з орієнтацією на тему та мету.

Міркування

- Чому треба берегти пташок?

- Чому їжак — корисна тварина?

- Навіщо птахам потрібен дзьоб?

- Яка користь від вітамінів?

- Яке значення має Червона Книга?

- За що я поважаю і люблю татка?

- Для чого потрібні зелені насадження?

- Чому треба охороняти природу?

- Яким повинен бути учень?

- Яким має бути товариш?

- Незвичайна осінь.
- Весна красна квітами, а осінь — плодами.
- До хліба треба ставитися бережливо.
- Яку користь ми маємо з книг?
- «На годину спізнився — за рік не доженеш».
- «Мудрий не все каже, що знає, а дурень не все знає, що каже».

Опис

- «Праця чоловіка годує, а лінь марнує»
- Чому так кажуть: «На дерево дивись, як родить, а на людину, як робить».
- «Одна бджола мало меду наносить».
- «Перший ворог лежня — робота»
- На перерві.
- Мій улюблений мультфільм.
- Чому навесні розпускаються бруньки?

Розповідь

- Мій трудовий день.
- Мій день у школі.
- Мої домашні обов'язки.
- Мої обов'язки у школі.
- На футбольному полі.
- Яким би я хотів бачити свого товариша.
- Родинне свято.

6. Удосконалення (редагування, поліпшення) тексту

• Колись польові волошки в наших краях не росли. Волошки попали до нас разом з житом. Почали сіяти на полях жито — вирости поруч з ним і волошки. Насіння волошок ховалося серед житніх зерен і так мандрувало разом з ним.

• Береза дуже красиве дерево. У берези білий стовбур. З берези падають крилаті зернятка. Вітром зернятка розносяться по землі. З кожної зернини виросте нова береза.

• Гуси — зручні для розведення птахи. Гусей не обов'язково пасти. Вдень гусей випускають на луки, берег річки, а ввечері гуси самі повертаються додому.

• Ходить осінь з кухлем у руці. Ллють дощі і зливи. Сирим полотном застилає небо. Огортає землю ніжним холодком. Осінь характеризується скороченням дня.

• Зайчик

От лісок. Ростає в лісі ялинка. Біжить через лісок зайчик. Дмухнув вітерець. Ялинка зашелестіла. Зайчик злякався. Зайчик підвівся на лапки і слухає. В лісі знову тихо. Зрадив зайчик і почав гризти травичку. Ой! Знову щось шелестить. Зайчик перелякався. Боїться зайчик всякого шелесту.

• Мурашка

На дереві сиділа білочка. Білочка їла смачний горіх. Кілька крихіток горішка упало на землю.

стежиною між травою бігла мурашка. Мурашка поспішала по їжу маленьким мурашеняткам. Мурашка побачила під деревом крихітки горішка. Скуштувала мурашка запашного горішка і понесла ласощі до мурашника. Розповіла мурашка сусідам про здобич. Дружні мурашки швидко зібрались під деревом. Мурашки назбирали крихіточки й понесли додому. Вистачить на всю зиму.

• Заснування Білої Церкви

Дуже давно на місці Білої Церкви нічого не було. Жив якийсь мірошник Іван Білий, і там його млини стояли. Іван Білий був дуже багатий. Івана Білого гайдамаки вибрали своїм отаманом. Іван Білий отаманував над ними все життя. Перед смертю сказав жінці, щоб вона поставила церкву. Жінка й поставила церкву. А люди прозвали її Білою Церквою.

(Народний переказ).

• Був собі колись такий великий характерник — Шевченко. З Шевченком ніхто не міг зрівнятися. Їздив Шевченко, кажуть, скрізь по світу та збирав від панів різні листи-бумаги...

Та Шевченко цей дуже клопотався за людей. Домагався, щоб цар дав їм волю. От раз приходить Шевченко до царя, ввійшов у палату. Шевченко хап за шапку та об землю трах, та й каже цареві: «Оце тільки й твоєї землі, що під моєю шапкою».

(Народний переказ).

• Сонце руйни

Петро Дорошенко (Походив, вийшов) зі старого козацького роду. Його дід Михайло був гетьманом перед Хмельницьким, а батько полковником за Хмельницького.

Дорошенко (виявився, був) дуже здібним і хоробрим полководцем, а також розумним політиком. Він (любив, кохав) Україну. (Бажав, хотів) завести в ній лад і порядок та (обороняти, захищати) її від ворогів. За те й (любили, поважали) його козаки і весь народ.

(А. Лотоцький).

• **Іван Сірко**

Це був відважний козак. Він усе своє життя (борювся, воював) з турками й татарами. Він вважав їх великими ворогами України. Сірко (побив, переміг) турків і татар у 55 битвах.

Іван Сірко помер на Чортомлицькій Січі. Його могила є там і нині в селі Купелівці. На могилі (стоїть, знаходиться) камінь з написом.

(А. Лотоцький).

• (Спершу, спочатку) вчився Іван вдома. В дванадцять років складав вірші латинською мовою. (Згодом, потім) учився у Польську у вищій школі. В шістнадцять років Іван Мазепа пішов на січ. Служив у Богдана Хмельницького. (Нарешті, накінець) став служити у Дорошенка.

(«Історія України»).

• **Рослини і погода**

Негода ніколи не застане зненацька спостережливих знавців рослин. Рослини вчасно попереджають про наближення негоди.

Якщо на траві рано-вранці блищить роса — сміливо йди зранку у похід або сміливо йди на прогулянку. Дощу з самого ранку не буде.

Та бережись дощу, коли біле латаття, польова берізка, мальва, кульбаба, фіалка закрили віночки своїх квітів.

II. РЕЧЕННЯ

1. Види речень за метою висловлювання

А. Визначити вид речення

- ...Білі зірки падають з неба,
Зірки з неба — під ноги нам.
Хто сказав, що зими не треба?
Хто сказав, що уже весна?

(О. Стефанович).

- Сніг — рідний брат річок та ґрунтових вод. Дослідники зробили понад 5000 знімків сніжинок, не схожих одна на одну.

- **Новий рік**

Прийшов Січень-Новорічень,
Приніс торбу мальовничу:
— З новим роком, малюта!
Виглянув з торби Горішок:
— Будьте міцні і здорові!
Виглянув Калач-посівач,
Сипонув пашниці:
— Щастя і добра вам,
Як води з криниці!
А дід Старий Рік
Закопився бубликом у сніг.

(Д. Чередниченко).

- Перший весняний місяць нерідко вважають подарем полів та лісів. Березень — найочікуваніший місяць для селянина.

- Аж гнеться калина від співу дзвінкого!
Це хто там співає!
Не видно нікого:
Погляньте пильніш на калину рясну:
Ого соловейко стрічає весну.

(М. Познанська).

- На високому стеблі велика квітка з золотими пелюстками. Вона схожа на сонце. І називають квітку соняшником.

- Березовий листочок
Ще не сніг і навіть ще не іній,
Ще чути в полі голос череди.

Здрігнувся заєць — мох такий осінній,
Куди не ступиш, все щось шарудить!
Чи, може, це спинається грибочок?
Чи, може, це скрадається хижак?
То пролетить березовий листочок,
То пробіжить невидимий їжак...

(Л. Костенко).

• Малі, голі пташенята шишкарів з'являються на світ узимку, коли лютує мороз. Чому ж вони не замерзають, не гинуть? Саме о цій порі дозріває насіння ялин і сосон, тож є чим годуватися.

• Батько мені каже:
— З книгою друзи,
Рідну мову, синку,
Завжди бережи.

(В. Верба).

• Прошу вас, із берези
Ви соку не точить,
Ви краще їй сестричку
Зелену посадить.

(Л. Забашта).

• Ти живеш у третьому тисячолітті. Ким ти хочеш стати? Давай поміркуємо.

Геологом, лікарем, хліборобом, металургом...

Ким би ти не став, будь господарем своєї землі!
Не марнуй дорогоцінний час! Не відкладай на потім велику роботу! Твори добро, даруй людям радість сьогодні, у цю хвилину!

• Юний друже! Від тебе залежить, чи джерело рідної мови замулиться в твоїй душі, а чи пружно і вільно дихатиме!... Не сполохай рідного слова! Захисти його, до серця притули! Життям своїм те слово переповни! І саме ти — і ніхто інший!

• **Допоможи птахам**

Птахи приносять користь і радість. Влітку і восени вони самі собі знаходять їжу. Та взимку все вкрито снігом, оповито морозом. Тому взимку їм холодно й голодно. Допоможи їм прожити до весни!

Всі птахи охоче поїдають конопляне насіння. Тільки для синичок його слід подрібнити.

Дай їм вівса, проса, пшона, горішків. Не злякають тоді птахів морози.

- Частіше провітрюйте житлові та навчальні приміщення. Не допускайте протягів та різкого охолодження організму. Загартовуйтеся. Більше бувайте на свіжому повітрі. Правильно відпочивайте.

Треба запобігати поширенню грипу. Не можна вітатись за руку з хворим. Не пийте із спільної склянки. Частіше мийте руки з милом. Остерігайтесь грипу!

- **Дбайте про здоров'я**

Скільки є на світі смачних ласощів! Їх люблять їсти дорослі й діти. Але інколи у хлопчиків і дівчаток починають боліти від солодкого зуби. Що ж треба робити? Невже зовсім доведеться відмовитись від ласощів?

Їжте на здоров'я! Але після їжі треба обов'язково пополоскати рот водою. Два рази на день слід чистити зуби. Тоді ваші зуби ніколи не болітимуть. Смачного вам!

- Всі мають свій рід — родину. Із перших днів твого життя тебе завжди опікують мама й тато. Вони тебе колихають, вчать ходити, вимовляти перші слова, взувати черевики та застібати гудзики. Кожній твоєї маленькій перемозі батьки безмежно радіють.

В українській родині з давніх часів виробився звичай шанувати найстарших її членів — бабусь і дідусів.

Любіть своїх матусь, тат, бабусь та дідусів. Ніколи-ніколи не забувайте про них і нехай стежка до їхніх осель завжди буде вибитою!

Завдання

— Знайти спонукальні речення.

Б. Перебудова речень

— Перебудуйте розповідні речення у спонукальні.

- За партою потрібно сидіти рівно.
- Треба берегти кожну хвилину.
- Дідусь розповідав онукам про своє життя.
- Захищаємо сади від шкідників.
- Андрій шанує своїх батьків.
- Бабуся попросила Марійку купити хліб.
- Діти бережно ставляться до птахів.
- Іванко подарував Миколі чудову книжку.

- Діти вчать у школі старанно.
- Перед їжею треба мити руки.
- Сашко і Микита пішли на плавання.
- Бабуся заспівала нам чарівну пісню.
- Поети пишуть гарні вірші для дітей.
- Тато купив синові енциклопедію.
- Ми любимо свою землю.

Завдання

- Пухнастий сніг вкрив поля, дороги, дерева.
- Подув теплий вітер із сторони лісу і почав стрясати срібну росу з трав і квітів.
 - У народі підсіжники називають квітами надій.
 - У вовка добре розвинуті органи чуття.
 - Молоді сосонки частіше всього селяться на піщаному ґрунті.
 - У золоті осінні дні відлітають у вирій журавлі.
 - Мохнаті бджілки весело дзижчали і перелітали з травинки на травинку.
 - Красуні канни були завезені колись в Європу з далекої Індії.
 - Чемпіон з бігу серед усіх тварин — гепард.
 - Прийшла весна, а з нею і тепло настало.
 - Чаклун перетворив хлопця на нарцис.
 - Мандрівники не могли відірвати очей від квітки.
 - Хлібом і сіллю стрічаємо ми дорогих гостей.
 - Укривають озера і землю м'які перини снігів.
 - Доріжки перед школою покриті асфальтом.
 - На уроці природознавства ми вчилися користуватися компасом.
 - У нашому озері водиться багато різної риби.
 - Братові виповнилося п'ять років.
 - Харківська область межує з Сумською областю.
 - Батько дозволив Петрикові попрацювати ножівкою і рубанком.
 - Чорнобривці й хризантеми відлякують своїм запахом шкідників метеликів.
 - Біла лілія підставила рибці зелений листочок.
 - Густим килимом вкривають теплу землю фіалки.
 - Обережний хитрий лис до нори вечерю ніс.

- Берізка струсила на землю жменю листочків.
- По зимовому лісі давненько блукала дівчинка Таня з батьком.
- Весною орел надумав майструвати гніздо.
- Одна сова за літо знищує близько 1000 польових мишей, зберігаючи 500 кг зерна.
- Тетянка з бабусею надумали прати білизну.

Завдання

- Перебудуйте спонукальні речення у питальні.
- Линьте, хмари. Ой, прилиньте, хмари...
 - Діти, добре пам'ятайте одну заповідь мою: не сваріться, живіть в згоді.
 - Прийди, красна весно. Принеси нам цвіту.
 - Іди, іди, дощичку!
 - Заходьте дружно та сміливо, маленькі учні, в світлий клас.
 - Позаплющуйте свої віченьки та постулюйте свої вустонька. Ніженьки простягніть, спіть.
 - Відкривайте, діти, зошити, починайте писати.
 - Дружи з книгою, синку!
 - Люби і шануй свою маму, вона найдорожча в світі.
 - Миколко, іди вибирай ліжко, яке тобі найбільше до вподоби.
 - Антоне, віддай дівчинці черевичок.
 - Поміняйте мені, хлопці, бичка-третячка на маковий пиріжок.
 - Ану, Гаврик, полічи стільці в кімнаті.
 - Не кидайсь хлібом. Він святий!
 - Перед їжею мийте руки з милом.
 - Іди, Зернятко, швидше в поле і зарийся в землю.
 - Дай мені, Горобино, одне гроно ягідок.

Завдання

— Перебудуйте питальні речення в розповідні.

В. Знаки в кінці речень

- — Слухай, говорить злий, — у тебе батько був
- Був
- Воли у нього були
- Були

- Орав він
- Орав
- А давав відпочивать
- Давав

(З казки «Іван — мужичий син»)

• **Біля годівниці**

- Горобчику, горобчику,
Чому ти сумний
- Бо люте лютий
- Горобчику, горобчику,
Чом так дрібно скачеш
- Щоб лапки зігріти.
- Горобчику, горобчику,
Поклюй крихти хліба.
- Цвірінь, цвірінь, цвірінь —
- Горобчику, горобчику,
Чом ти розцвірінькався
- Чекаю весни.

(М. Людкевич)

- — Хто там скаржився ____, — запитала Флора ____
- Це я, — відповів барвінок ____
- Що ж тобі треба, чому ти плачеш ____
- Я плачу тому, що ти, мати усіх квітів. Не обдаруєш мене навіть поглядом, забуваєш про мене, тоді як фіалці — уся твоя увага і ласка ____
- То що ж ти хочеш ____

(За Миколою Золотницьким)

• **Зимовий гриб**

- Дід Мороз по лісі йшов,
Під кущем гриба знайшов ____
- Брав за ніжку так і сяк —
- Не подужає ніяк ____
- Окуляри дід надів,
Придививсь і аж присів:
— Та який же це грибок ____
- Це ж засніжений пеньок.
- Хіба можна не любити свій рідний край ____
- Рідний край є в кожній людині ____
- Любіть, діти, свій рідний край ____
- — І куди ж ти поспішаєш ____
- Я не поспішаю, я гуляю ____
- А чому сам ____

— Я не сам ____. Зі мною друг ____

— Де ж він ____

— Він тут ____

— Та це ж кіт

• Ми сіли перепочити у тіні старої липи ____

Скільки днів у тижні ____

Грай, моя сопілко, дзвінко вигравай ____

В цьому році швидко прийшла зима ____

На якій річці стоїть Київ ____

Коли ми поїдемо у театр ____

— Розставити знаки в кінці речень. Визначити види речень.

Завдання

Г. Деформований текст

• У шкільному саду сміх, гомін це школярі збирають урожай ось висять жовті яблука там синіють спілі сливи а які запашні груші радіють юні садівники

• Ластівчині гнізда

У В'єтнамі є ластівчині острови на скелях цих островів ластівки будують свої гнізда ці гнізда складаються з цілющих речовин, мають багато вітамінів люди збирають ластівчині гнізда вони споживають їх у їжу і виготовляють з них цілющі ліки

• Ранкова роса

Ранкова роса ще виблискувала на сніжно-білих пелюстках ромашки жаринками червоніли гвоздики терпко пахли чебрець і полин острівцями жовтіли сухі квіти безсмертника легенький вітерець шарудів у кущах шипшини

• Телефон

Щоб передавати мову та інші звуки на будь-яку відстань, американський професор А.Г. Белл у 1876 році винайшов спеціальний пристрій — телефон

Усі телефонні апарати через лінії зв'язку приєднані до автоматичної телефонної станції такі станції називаються АТС а якщо треба зателефонувати в інше місто для цього будують міжміські лінії зв'язку

• Квочка

Ходила квочка з курчатками у дворі раптом як лине дощик квочка мерщій на землю присіла, пір'ячко розчепірила й завокотала це означає: ховайтеся

негайно і всі курчатка залізли до неї під крилечка, зарилися у її тепле пір'ячко хто весь заховався, у кого тільки ніжки видно, у кого голівка стирчить

А двоє курчаток не послухалися своєї мами й не заховалися стоять, пишцять і дивуються що це таке на голівку капотить

• Осінній ліс

Попереду зазолотів ліс

Кожне дерево стоїть у золотому листі й на золотому листі. Вітям ледь-ледь похитуге, верхівкою погойдує начебто хоче зрушити з місця й ступити нам назустріч

Я притуляюся вухом до стовбурів дерев і слухаю. Як вони гудуть, мов телеграфні дроти, може, це вони передають свої лісові вісті а на гілках птахи сидять і розмови дерев підслуховують його, скільки їх у вирій не летить зимують вдома у своєму лісі

(За М. Слабошпицьким).

• Конвалія

Уранці Петрик прийшов у сад і побачив конвалію

Зачарований дивною красою квітки, хлопчик довго стояв перед нею Петрику захотілося зірвати її й поставити у вазу красиво буде в кімнаті він простяг руку та враз уявив собі: що ж станеться із садом без конвалії затулив долонями квітку у саду стало похмуро й незаптишно

Петрик відтулив долоні і на деревах знову заграли зелені листочки

Он яка це дивовижна квітка хіба можна її зривати

• Ішли двоє дорогою, дивляться — щось червоніє в лузі наче калина дивуються коли ж це вона тут виросла це, мабуть, щось інше підійшли, подивилися аж то дівчина там гуляла рум'яна та гарна, зовсім як калина

З того часу й називають красивих та рум'яних дівчат калиною.

(За С. Васильченком).

• Заєць і їжак

Сіренький, гладенький зайчик сказав їжачкові: — Який у тебе, братику, некрасивий колчужий одяг

Їжак відповів:

— Це правда, але мої колючки рятують мене від зубів собаки і вовка чи служить і тобі так добре твоя сіренька шкурка

Зайчик замість відповіді тільки сумно зітхнув чому ж зайчик не відповів

(К. Ушинський).

Завдання

— Розставити знаки в кінці речень, позначити початок речень. Визначити види речень у тексті.

2. Головні і другорядні члени речення. Складні речення

А. Текст

• Диво природи

Квітка соняшника нагадує своєрідний кошик. Суцвіття її складаються з тисячі маленьких квіточок. Розміщені вони в певному порядку. Плідні квіточки розташовані усередині, а попід краєм кошика — безплідні. Вони утворюють жовте, сонцесайне обрамлення. А щільне кільце із зелених листків тугим обручем стягує цей кошик.

Квітка соняшника справді рідкісне осяйне диво природи.

(М. Герасименко).

• Рослини-багатії

Давно відомо, що в рослинах є мідь та залізо. Багато заліза міститься в яблуках. Але є й значно багатші рослини. До складу зелених огірків входить срібло. Ось чому споживати їх корисно цілорічно. У кукурудзі в невеликій кількості є золото. Це робить її доброю помічницею при лікуванні захворювань нирок.

(М. Герасименко).

• Які красиві раннього літа поля в лісостепу. Їх золотять потоки яскравого проміння. Гаряче повітря переливається мерехтливими хвилями. Наливаються соками колоски жита і пшениці. Зацвітають соняшники. Створюється враження, ніби

впали на землю з неба тисячі сонць. Милують око ставки і озера. Стоять біля води задумливі гаї. Загоряється червоним намистом калина, в'ється китицями хміль.

Український степ чарівний і величний.

(За І. Цюпою).

- Була відлига. Мокрий сніг цілу ніч падав на мокру землю і земля вкрилася білим покривалом. Густий сивий туман наліг на землю. Дерев в саду одяглися в розкішну білу одягу. Гілля дерев та кущів погнулось під важкою сніговою одягою. Зимові тінь лягла під білими деревами. Чистий сніг не блищав, не сявав. У вогкому тумані було важко дихати.

- Вийшов я на узлісся. Три могутні дуби ніби простягають до мене своє вузлувате гілля. Позаду вигойдуються верхівками стрункі високі сосни та тоненькі берізки.

Дивно, що на узліссі зустрілись ще не кущі ліщини та горобини, а справжня богатирська застава.

Зупиняюся. Дивлюсь і не можу надивитись на лісову красу. Ніби вперше помітив, що ліс вже прибрався в нову чарівну одягу.

З берізок осипались жовті листочки, багряними стали дуби. І тихо навкруги!

- Кінчається вересень. Осички стоять малинові, березняки яскраво-жовті, клени оранжеві, а дуби не довго лишатимуться зеленими. На галявині червоними ягодами милує око шипшина. Вранці на болотах галасливе птаство лаштується у вирій. Чути гамір, крики. А ліс мовчить, вслухаючись у нечутну ходу осені. Земля пахне туманом і опалим листям.

Б. Речення

- Весело похрумкує під ногами сніжок.
- Веселий вітер напинає занавіски, і вони метляються по кімнаті, як паруси.
- У чудових зелених обгортках щільними рядками лежали великі пузаті цукерки.
- Лисеня дивилося трохи здивованими і зовсім не хитрими очима.

- Коли достатньо відійшли од берега, Сашко скомандував заякоритися, і хлопці почали тягати бичків.
- Щовечора Делька підпливав до шаланди, наїдався щедро дарованими бичками.
- Відважний собака кинувся до ведмедя ззаду і схопив його за задні ноги.
- Батько цвѣохнув батогом, і санки понеслися далі.
- Діти стояли навколо стола, і вчителька показувала їм щось дуже цікаве.
- Раптом відчинилися двері, і в дивну кімнату вбігли двоє старших дівчаток і хлопчик.
- Бурулька переливалася на сонці всіма кольорами райдуги.
- Хлопчик влучив у бурульку, і вона враз зламалася і впала.
- Надворі завірюха гуде, снігу намело так багато, що й тинів не видно.
- Засохла трава навколо криниці, і дуб засох, бо підземні струмки потекли кудись в інше місце.
- Вітер стих, і чистий свіжий сніг сріблом сяяв під блакитним наметом неба.
- Буйно піднімаються трави, а над ними шугають ластівки.
- Данило виносить на сонце стару ковдру, щоб теплий вітерець вивіяв з неї холод.
- Холодний вітер гойдав квіти клена, нагинав їх.
- Рано-вранці синичка прокинулася на гілці високого ясена.
- Вночі вітер позривав ягоди з гілок, і тепер вони червоними жаринками горіли на снігу.
- Синичка полетіла на лісову галявину, де птахи завжди збиралися обговорити останні лісові новини.
- Михай Хомич розставив дітей по рядах, і робота закипіла.
- Лісник знайшов склянку, й діти досхочу напилися березового соку.
- Особливо добре трави ростуть у степу, де їхнє насіння розноситься вітром на великі відстані.
- Дика капуста зростає на скелястих берегах Середземного моря.

- Деякі рослини використовуються для приготування медикаментів і косметичних засобів.
- Природа подбала, щоб у хижаків був швидкий біг і потужний стрибок.
- Для зберегання лісів влаштовуються заповідники і заказники.
 - Кому місяць світить, тому і зорі всміхаються.
 - Доки сонце зійде, роса очі виїсть.
 - Коли сонечко пригріє, то й трава зазеленіє.
 - Доц вимочить, сонечко висушить, буйні вітри голову розчешуть.
 - Вітер не дме, то й очерет не шумить.
 - За одну ніч Дід Мороз розмалював шибки найдивовижнішими візерунками.

Завдання

— Розібрати за членами речення. З'ясувати, які речення прості, які складні.

В. Поширення речень

- а) • Бабуся пішла по хліб.
- На стінах висіли картини.
 - Ліс нагадує книжку.
 - Лось перебігає дорогу.
 - Петрик ішов стежкою.
 - На лаві сидить дідусь.
 - Тиша в лісі.
 - Берізка спустила віти.
 - На липі заспівали шпаки.
 - Пролетіла сойка.
 - Сніжок вкрив ялинку.
 - Тече Дніпро.
 - Діти вчаться.
 - Ялинка зашелестіла.
 - Хлопчик грався і розбив чашку.
 - Дівчинка гуляла.
 - Літав метелик.
 - Чимчикує їжачок.
 - Берези ростуть.
 - Соняшник спить.
 - Приходить краса.
 - Сонце сховалося.

- б) • (Коли?) летіли (де?)(які?) гуси.
- (Де?) повівав (який) вітерець.
 - (Який?) хлопчик грався (де?)
 - Діти йдуть (куди?) (коли?)
 - (Який) собака кинувся (на кого?)
 - Шишкарі годують (кого?) (чим?)
 - (Де?)(яку?) пісню співала верба.
 - (Де?) протікав (який?)струмок.
 - Надія висадила (що?)(куди?)
 - Мама читала (кому?) (що?)(про що?)
 - Олег допоміг (кому?)(що зробити?)
 - (Що?) діти повісили (куди?)
 - Ластівки (як?) кружляють (де?)
 - (Кому?) я (що?) дарую.
 - (Де?) працює (який?) дятел.
 - Батьки учать (кого?) (чого?)
 - Ми милувалися (чим?) (де?)
 - (Як?) стрибає (де?) білка.
 - Нанизує білочка (куди?) (що?)
 - (Яка) хатка стояла (де?)
 - (На якому?) (де?) висіли (які?) яблучка.
 - (Де?)(серед чого?) росли (які?) яблучка.
 - Сонячне проміння залило (що?) (чим?)
 - (Над чим?) літають метелики і бджоли.
 - (Коли?) видався (який) деньок.
 - Танули (які?) хмари (де?) і падали (куди?) (як?)
 - (Коли?) холодно і (як?) пташкам.
 - (Який?) льодок вкрив (які?) (що?)
 - (Біля чого?) (де?) стоїть (який?) будинок.
 - Школярі повісили (куди?) (що?) і насипали (що?)
 - Зайчик вискочив (звідки?) і (як?) озирнувся.
 - Собака завжди зустрічав (кого?)(як?)
 - (У чому) потонули (які?) сади.

Завдання

— Поширити речення другорядними членами (словами, словосполученнями).

Г. Складання складних речень

а) • Та от настала осінь. Подув холодний вітер. (безсполучникові).

- Непомітно підкралася зима. Випав перший сніг (і).
- Песика дуже полюбив Тимко. Песик теж полюбив хлопчика (а).
- Юрко зібрався вже до школи. До нього зайшов Тимко (коли).
- Зимою бобри не засинають. Вони пересиджують у своїх будиночках (безполучникове).
- Дозріває вишня. Шпаки завдають багато клопоту садівникам, скльовуючи плоди (коли).
- Чоловіки вирушали на полювання. Жінки збирали їстівні рослини, плоди і корені (а).
- Люди давно помітили. Вівці і кози можуть бути їм дуже корисні (що).
- Колос повний до землі гнеться. Колос пустий догори пнеться (а).
- Дерево міцне корінням. Людина міцна дружбою (а).
- Вранці зійшло сонце. Усе навколо змінилось (коли).
- Праця чоловіка годує. Лінь чоловіка марнує (а).
- Упоперек усієї кімнати стояли великі шафи. Галя побігла між ними (і).
- Зажурився князь. Не будуть сини після його смерті добре князювати (що).
- Данило порасться біля замка. Кузька нетерпляче витанцьовує коло його ніг (Доки).
- Михайл Хомич розставив дітей по рядах. Робота закипіла (і).
- Закінчилася глина. Лісник повів дітей до струмочка руки помити (і).
- Лісник знайшов склянку. Діти досхочу напилися березового соку (й).
- На плиті у великій каструлі варилося м'ясо. Наталка чистила картоплю, шаткувала капусту (Поки).

- б) •) — — — — — — — — — — , а — — — — — — — — — — .
-) — — — — — — — — — — , але — — — — — — — — — — .
 -) — — — — — — — — — — , а — — — — — — — — — — .
 -) — — — — — — — — — — , а — — — — — — — — — — .
 -) Коли — — — — — — — — — — , — — — — — — — — — — .
 -) — — — — — — — — — — , і — — — — — — — — — — .

-) , ~~~~~ .
-) ----- , ----- .
-) Коли , ----- .

Завдання

- а) Скласти з двох простих складне речення. Пояснити спосіб зв'язку.
- б) Скласти складні речення за схемами.

3. Однорідні члени речення

А. Пошук однорідних членів речення

- Тарас Шевченко — славетний український поет і художник. Він писав щиро, правдиво, чесно. Знав багато народних пісень і дуже гарно співав. Він любив кобзарів. Бандуристів. Сам грав на кобзі і скрипці. Тільки життя в нього було тяжке. Рано залишився сиротою, був на засланні, в солдатах. Його думи, його пісні в Україні ніколи не забудуть. Тарас Шевченко — справжній співець свого народу.

- Антарктида розташована навколо Південного полюсу Землі. Це самий холодний материк. На ньому майже немає рослинності і тварин. Тільки в деяких районах трапляються лишайники, мохи, водорості.

В Антарктиді живуть пінгвіни, буревісники. Поморники. Життя цих птахів пов'язане з океаном.

- У глибоких шарах підземних вод міститься багато розчинених солей, мінералів і газів. Така вода називається мінеральною.

Завдяки бром, йоду, радону, які містяться в мінеральній воді, вона має цілющі властивості.

З боліт, озер, джерел витікають маленькі струмочки. Вони течуть і, з'єднуючись з іншими струмками, утворюють ріки.

Ріки вміють будувати й руйнувати. Прокладаючи собі шлях до моря, вода розмиває гори, розширює береги, захоплює і несе по дну землю й каміння.

- Навколо водойм і на болотах живе видра. Довгий хвіст і перетинчасті лапи допомагають їй пірнати і плавати під водою, як риба.

Хоча її хутро не намокає і видра після купання залишається сухою, вона старанно вилизує боки, живіт, груди, спину і лапи, тому хутро цього акуратного звірка завжди має гарний і доглянутий вигляд.

- Колись на місці багатьох степів росли дрімучі ліси, але від найдавніших часів люди, розселяючись на величезних земних просторах, впливали на рослинний і тваринний світ.

В результаті активного полювання людини і знищення лісів на Землі зникли великі тварини, такі як вівцебики, мастодонти, олені карибу, великі лінивці, гігантські бізони. Не постраждали тільки дрібні тварини, від яких людині було мало користі — хом'яки, бурундуки, ховрашки, землерийки, миші. Із знищенням лісів у деяких місцях Землі на їхньому місці утворилися зони степів.

- Вночі випало багато снігу. Після сніданку діти вибігли у двір і почали ліпити сніговика. Нарешті роботу було закінчено.

Раптом на голову сніговику пурхнула синичка. Вона завжди літала з горобцями по двору і клювала хлібні крихти. Ось і тепер вона злетіла на брилик сніговику і кілька разів щось клюнула. А потім перелетіла на довгий моркв'яний ніс і давай його дзьобати.

(За Г. Скребницьким).

- Лине дощ ласкаво, нагинає трави, квіти полива... Нитки дощу сріблясті еднають небо й вись. Земля і небо в щасті обнялись. Листя слухає вітру зітхання. Знову пахне липа весною. У цвіту яблуневім хилились сади після бур, після гроз, після років біди.

(За творами В. Сосюри).

- Верба має лікарське значення. Нею лікувалися ще наші предки. Її відварами лікують нирки, стоматит. Миють голову в разі лупи, випадіння волосся, а також застосовують для очищення води від бактерій.

- Я блукав у тумані по двору. Він оповив і ліс, і сад, і нашу хатину. Над двором почув крики диких гусей. Летіли вони з теплих країв. Втомилися і оце кричали тривожними голосами, бо не видно їм ні дерева, ні луку.

На ранок весело зазеленіли листочки на берегах.

(За М. Стеблином).

• День був ясний, сонячний та теплий. Починалося бабине літо. Надворі стояла суша. Небо синіло. Сонце сходило на небі низько, але ще добре припікало косим промінням. Тихий вітер ледве ворухився. Над полем миготіло марево. Половина листя на вербах вже пожовкла, але на тополях, на осиках лист зеленів, ніби влітку. Надворі ніби не бабине, а справжнє літо. Тільки зелена низька озимина навкруги току нагадувала про осінь.

(І. Нечуй-Левицький)

• У городі бабуні ростуть дерева, пахучі квіти. Пташки співають дуже мило. Марійка думає, що кращого городця немає на всьому світі. Бавиться довго з котиком. Потім дістала собі булочку і яблуко, що бабуня поклала їй до кишені. В цю хвилинку пурхнула на дереві якась пташка. За нею друга, третя, десята. І вмить злетіли всі на землю. Були між ними жовті, білі, зелені, сірі і червоні. Усі співали миленько.

Марійка скоро здогадалася, що їм хочеться булочки. «Просьте мене, але не жебракують. Заробили співом на хліб робітники маленькі».

Завдання

— Знайти речення з однорідними членами. До якого слова відносяться однорідні члени і на яке питання відповідають?

— Підкреслити однорідні члени речення. До головних чи другорядних членів речення вони відносяться?

Б. Заміна слів однорідними членами речення

• Для лісових звірів характерне плямисте або смугасте забарвлення. (Лісовий кіт, рись, борсук, плямистий олень).

• В саду співають птахи (ластівки, чижі, солов'ї).

• Численні твори Олеся Донченка ввійшли до золотого фонду української дитячої літератури. (Романи, повісті, оповідання, казки, п'єси).

- Бабуся **працювала**. (Шила, вишивала, садила і вирощувала квіти, готувала їжу, прибирала в кімнаті).
- У серпні дозрівають **фрукти**. (Яблука, груші, сливи).
- Здавна слов'яни вживали **злаки**. (Жито, пшеницю, ячмінь, просо, гречку).
- Про червону калину, таку гарну, люди склали багато **творів**. (Пісень, легенд, розповідей, казок).
- Надійшла **чудова** весна. (Прекрасна, тепла, багатоцвітна, пахуча...)
- В лісі ростуть **дерева**. (Дуби, берези, клени, ялини...)
- А скільки **грибів** можна знайти в лісі! (Боровиків, лисичок, підберезовиків...)
- У вересні з дерев опадає листя.
- Навесні у звірів народжуються малята.
- Без рослин не уявити життя на землі.
- З перших днів твого життя про тебе турбуються **рідні**.
- Зелені насадження наповнилися пишним **щербетанням**.
- Все навколо покрито білим туманом.
- Коло річки паслися домашні тварини.
- На письмовому столі лежало **шкільне приладдя**.
- Андрійко виконав домашнє завдання.
- Здавна на городі поміж овочами люди висаджували квіти.
- З білого борошна на свята пекли пироги з різною начинкою.
- На свято мама приготувала обід.
- Діти **веселяться**.
- Майстер дозволив Іванкові користуватися інструментами.

В. Визначення однорідних членів речення

• У випадку нестачі корму, перенаселеності, стихійного лиха, суворої погоди в окремі періоди року тварини шукають сприятливих умов існування, нових джерел корму, можливостей для розмноження далеко за межами місць постійного життя.

• Лосі, олені, кабани здійснюють переходи на десятки і сотні кілометрів.

- В процесі еволюції звірі навчилися відрізняти рослини їстівні і неїстівні, корисні і шкідливі, отруйні та цілющі.
- З лісу лисиця подалася в поле, згодом вийшла на дорогу, добігла до узлісся, метнулася в кущі по сліду козулі, повернула звідти і знову пішла в поле.
- На зиму світлішає хутро рисі, білки, зайця-русака, вовка, козулі.
- Вдень летючі миші сплять у дуплах, печерах, на горищах будинків. В сутінках ловлять нічних жуків, метеликів та комарів.
- Зайченята народжуються і навесні, і влітку, і восени.
- Представники гризунів лазять по деревах, риють землю, плавають, пірнають.
- Коли журавель у доброму гуморі, він грається, витанцює. Кумедно стрибає, вклоняється, а його кучеряве пір'я розсипається на вітрі.
- Гойдалася берізка, слухала ласкаві вітрові слова та так і заснула.
- Біла акація в умовах забруднення повітря може рости і прикрашати вулиці, парки, сквери до 100 років, наповнюючи ароматом повітря.
- На початку літа у ставках, озерах і річках зацвітає сусак зонтичний.
- Торф утворюється при заростанні боліт, заболочених долин і водойм мохами, вересом, осоками, комишами, очеретом, хвощами, пухівками, чагарниками і деревами.
- Харківська область межує з Луганською, Донецькою, Полтавською, Дніпропетровською областями України.
- В організмі людини міститься 400 г кухонної солі, вона входить до складу слини, шлункового соку, крові.
- Поїли хлоп'ята спочатку борщу, потім взяли за сковороду із смаженою картоплею. Запили молоком.
- Коли мама варить, то кладе в горщик і картопельку, і шматочок яловичини або свинини, і капусточку, і квасольку, і помідорчик, і петрушку, і кріп, і лавровий лист, і перчик, засмажує сальцем із цибулькою.

- У південних лісах і зелені, і сині, і голубі папуги співають.
- Лисиця задрібушила передніми лапами, замолотила хвостом по землі й лягла.
- Галочка стала позад усіх на пальчиках, витягла шию і побачила на столі кумедні пляшки, круглі й тоненькі, якісь кульки і спиртівку.

III. СЛОВО. ЗНАЧЕННЯ СЛОВА. ЧАСТИНИ МОВИ. ПРАВОПИС

1. Іменник

А. Вибірковий диктант

Записати іменники у тій формі, у якій вони стоять у тексті.

1. Садок вишневий коло хати,
Хрущі над вишнями гудуть,
Плугатарі з плугами йдуть,
Співають ідучи дівчата,
А матері вечерять ждуть.
Сім'я вечеря коло хати,
Вечірня зіронька встає,
Дочка вечерять подає,
А мати хоче научати,
Та соловейко не дає.

(Т. Шевченко).

2. У великій книзі на столі
Прочитала по складах Марина:
«Найдорожча всюди на землі
Золота хвилина».
Ось Марина в матері пита:
— Що таке хвилина золота? —
Мама доню ніжно цілувала,
Усміхнулась і отак сказала:
— Із хвилинок золотих, дитя,
Все людське складається життя...

(М. Чепурна).

2. Зиму як прожить пернатим?

Вітер снігом гра лапатим,
Бур'янці позасипав,
Островки пожовклих трав.
При стежках лиш де-не-де
Вигляда стебло руде...
І лаштуймо годівниці
Для горобчика й синиці!
Коноплянку і вівсянку
Бачу зранку біля ганку...

(О. Ющенко).

3. На галузці яблуко висіло,
Каменем я кинув-перебив
Білочку. Аж серце заболіло:
І навіщо я таке зробив?
Не подумав, лютий недотепа.
За добро я розплатився злом.
І стоїть коло дороги щепи,
Наче птах з підстреленим крилом...

(Д. Павличко).

**Завдання для усної або письмової роботи,
роботи в парах, групах, колективно**

а) Позначити рід, число, відмінок іменників. Виділити закінчення.

б) Поставити іменники у початкову форму. Виділити закінчення.

в) Поставити всі іменники у родовий (давальний, знахідний, орудний, місцевий) відмінки. Виділити закінчення.

г) Визначити відміну іменників. Скласти з цими іменниками словосполучення: іменник + прикметник (іменник + дієслово).

д) Скласти невеличку розповідь із записаними іменниками. Яка основна думка вашої розповіді?

е) В якому слові відбувається зміна приголосних? Наведіть свої приклади.

Б. Відмінювання іменників. Відміни

1. Запис слів у певному відмінку

- Каштан, сніг, полювання, ніч, круча, столяр, кінь. Радість, вікна, школяр, вечір, вчитель.
- Школяр. Андрій, сміливість. Муха, пісня, хлопець, пташки, яблуна, Київ, Марія, гілка, дідусь.
- Ковзани. Млин. Рука, маляр. Гай, кінь, тиша, ніч, певність, сум, горіх, стіна.

Завдання для письмової роботи, роботи в парах, групах, колективно.

а) Записати слова у Р. (Д., Зн., Ор. М.) відмінку. Позначити закінчення. Поясніть зміну голосних (приголосних).

б) Знайти зайве слово.

в) Записати іменники спочатку I відміни, потім II відміни, III, IV відміни. Поставити їх в родовий, давальний і орудний відмінок. Пояснити чергування голосних (приголосних).

2. Визначення Н. і Зн. відмінку

- З дерева на дерево стрибає білка. Дерево виросло вище нашого будинку. На дерево дивись, як родить, на людину — як робить. Це дерево посадив дідусь.
- За селом розкинулось пшеничне поле. В суботу ми поїдемо в село. Наше село дуже красиве. Вийшли в поле косарі. Стежка в'ється через поле.
- Сонце опустилося за обрій. Обрій палав червоним світлом.

Завдання

а) Визначити відмінки іменників: дерево, село, поле. Виділити закінчення. З'ясувати рід.

б) В якому реченні даний іменник — головний член речення, в якому — другорядний? Чому?

3. Визначення Родового і Зн. відмінку

- Під кущем діти знайшли їжаченя. В їжаченя гострі голки.

- Побачив дід на дорозі мертву лисицю. У лисиці пухнастий хвіст.
- Влітку брати поїдуть в село до дідуся. Вони цілий рік не бачили дідуся.
- Ганну нагородили книгою. Сьогодні Ганни не було на уроках.

Завдання

а) В якому реченні іменник (їжаченя, лисиця, дідусь, Ганна) стоїть у родовому відмінку? Чому?

Визначте відмінок іменника в другому реченні.

б) Охарактеризуйте іменник: власна чи загальна назва, істота — неістота. Рід, число. Відмінок. Відміна, член речення.

4. Визначення Давального і М. відмінку

Бабуся купила онучці чудові черевики. На онучці гарне взуття.

- Ми дали коню вівса. На коні сидів маленький вершник.

- На день народження Марії подарували кошения. На Марії святкове плаття.

- Хлопець подякував яблуні. Які смачні яблучка на цій яблуні!

Завдання

а) В яких відмінках зустрічаються іменники (онучка, кінь, Марія, яблуня). Порівняй.

б) Склади речення, ставлячи іменники в інші відмінки. Визначте відміну іменників.

5. Визначення Ор. відмінку

- Діти з радістю йдуть у похід.

Хлібом і сіллю зустрічаємо ми дорогих гостей.

За піччю стояв ослін.

Дерева і земля вкрилися зеленню.

Антон ключем відчинив замок.

Всі дерева вкрилися інеєм.

Над обрієм з'явилось сонечко.

Подорожжю задоволені були усі.

Завдання

а) Знайти іменники, які стоять в орудному відмінку.

б) Визначити рід, відміну, закінчення.

в) Скласти речення, ставлячи іменники в інший відмінок (за бажанням учня чи «пари»).

6. Множина іменників

• У селі засвітилися всі вікна. З вікон виглядали діти. На вікнах стояли квіти.

• Ластівки — перелітні птахи. Ми любимо спостерігати за ластівками. Ластівок треба берегти.

• На лісових пагорбах допіли полуниці. Я з'їв декілька полуниць. Полуницями ласує ведмідь.

• На дорогах багато машин і автобусів. Дітей у літні табори перевозять автобусами. На автобусах ми бачимо рекламні повідомлення.

Завдання

а) Визначити відмінки іменників, які стоять у множині.

б) Поставити іменники в початкову форму.

7. Визначення закінчення, відмінку, роду, числа, відміни

• Стояв біля каштан...; займався до вечор...; пішов до ліс...; вийшла з клас...;

• Під час їжі не читай (книжка).

• Без (дисципліна) не може бути успішної (праця).

• Біля (хатина) росте червона калина.

• Кущ (калина) росте біля (криниця) у полі за селом.

• На ткацькій (фабрика) нитки перетворюють у тканину.

Андрій чудово грає на (скрипка).

На нижній (гілка) дерева діти повісили (годовничка).

Бабуся купила (онук) гарний портфель.

Тетяна налила (кішечка) молочка.

- За, парта, сидіти.
Закрити, долоня.
Віра, дружити, з.
Вулики, під, вишня.
Над, метелики, троянда.
- Пишуть, маркер.
Читають, стаття.
Крокувати, стежка.
Зустріти, дідусь.
Відпочивати, галявина.
Спускатися, гора.
Малювати, альбом.
Подякувати, сусід.

Завдання

- а) Позначити закінчення іменників. Визначити відмінок, рід, число, відміну.
- б) Скласти речення.
- в) Поширити речення.
- г) Скласти оповідання, яке б починалося даним реченням.

8. Назви зайве слово

Комп'ютер, весна, магазин, соловей, письменник
(Весна — ж.р.)

Лоша, теля, свиня, ягня (свиня — І відміна).

У бабусі, на яблуні, на голові, на місяці
(У бабусі — Р.в.)

Читання, вікно, дядько, кермо, вугілля
(Дядько — ч.п.)

9. Антоніми

(Якщо у дітей виникають труднощі, можна запропонувати використання «Словникової скарбнички» Ісаєнко О.В.— Х.: Країна мрій, 2002.— С.122.)

Абстрактність — (конкретність).

Агресивність — (миролюбність).

Агресія — (мир).

Актив — (пасив).

Активізація — (пасивність).

Акуратист — (неохайний).
Аналіз — (синтез).
Антипатія — (симпатія).
Аромат — (сморід).
Атака — (контратака).
Атлет — (слабак).
Багатолюдність — (безлюддя).
Багатомовність — (одномовність).
Багатство — (бідність, убогість).
Багач — (бідняк).
Бадьорість — (втома).
Бажання — (небажання, нехіть).
Балакун — (мовчун).
Батьківщина — (чужина).
Безвільність — (воля).
Безволля — (воля).
Безгрошів'я — (достатки).
Бездарність — (талант, талановитість).
Бездушність — (гуманність, людяність).
Безмежжя — (обмеження).
Безпечність — (небезпечність).
Безсмертність — (забуття).
Безчестя — (честь).
Битва — (мир).
Вілизна — (чорнота).
Вільшість — (меншість).
Благо — (зло).
Блиькозорість — (далекозорість).
Блиск — (матовість, тьмяність).
Богатир — (слабак).
Боротьба — (спокій, супокій).
Боягуз — (герой).
Боязнь — (хоробрість).
Брехливість — (правдивість, істинність).
Брехня — (правда).
Бруд — (чистота).
Буденність — (святковість).
Будень — (свято, неділя).
Будівельник — (руйнівник).
Будівництво — (руйнування).
Вада — (достоїнство).
Важкість — (легкість).

Важливість — (дріб'язковість).
Ввіз — (вивіз).
Ввічливість — (нечемність).
Вдих — (видих).
Вдихання — (видихання).
Велет — (пігмей).
Велетень — (карлик, ліліпут).
Велич — (малість).
Верх — (низ).
Верхів'я — (низина).
Вершина — (низовина).
Веселість, веселощі — (сум).
Весна — (осінь).
Вечеря — (сніданок).
Вечір — (ранок).
Вигадка — (дійсність).
Вигода — (школа).
Виграш — (програш).
Видумка — (дійсність).
Визволений — (невільник).
Визволення — (поневолення).
Визволитель — (поневолювач).
Виключення — (включення).
Вилізання — (влізання).
Вимикач — (вмикач).
Винний — (невинний).
Випрямлення — (нагинання).
Висота, височина — (низина).
Вихід — (вхід, заходження).
Відвага — (сором'язливість, страх).
Відвертання — (пригортання).
Відвертість — (скритність).
Відгадка — (загадка).
Віддалення — (зближення, наближення).
Віддача — (позичка).
Відлига — (заморозки).
Відліт — (приліт).
Відмирання — (народження).
Відступ — (наступ).
Відсутність — (наявність).
Відцвітання — (розквіт).
Війна — (мир).

Вільний — (невільник).
Вітчизна — (чужина).
Вічність — (короткочасність).
Вмирання — (народження).
Внутрішність — (зовнішність).
Воля — (гніт, неволя, поневолення, пригноблення).
Ворог — (друг).
Втрата — (знахідка).
Вузькість — (ширина).
Ганьба — (честь).
Героїзм — (страх).
Гігант — (карлик).
Гідність — (недостойність).
Глибина — (мілкість).
Говір — (мовчанка).
Голос — (тиша).
Гора — (долина).
Гострота — (тупота, тупість).
Грубість — (делікатність).
Гуманність — (бездушність, жорстокість).
Густина — (рідина).
Давнина — (сучасність).
День — (ніч).
Дешевизна — (дорожнеча).
Дисгармонія — (гармонія).
Дійсність — (вигадки, видумка, уявність).
Доброта — (злоба).
Доводи — (спростування).
Дозвіл — (заборона).
Досвіток — (присмерки).
Дужий — (слабий, слабкий, неміцний).
Егоїстичність — (альтруїзм).
Експорт — (імпорт).
Експортер — (імпортер).
Жадання, жадоба — (нехить).
Жар — (стужа).
Жара — (студінь).
Жартівливість — (серйозність).
Жвавість — (повільність).
Життя — (смерть).
Забруднення — (очищення).

Забування — (запам'ятовування, пригадування).
Забуття — (згадка, пам'ять).
Зав'язка — (розв'язка).
Залізання — (злізання).
Замерзання — (розтавання).
Заперечення — (ствердження, згода).
Засудження — (оправдання).
Захисник — (напасник, обвинувач).
Захист — (напад).
Захід — (схід).
Збагачення — (збіднення).
Звуження — (розширення).
Згуба — (знахідка).
Здоров'я — (хвороба, недуга).
Знаходження — (ховання).
Зневага — (повага, пошана, поважання, шана).
Зниження — (підвищення).
Зникання — (поява).
Зовнішність — (внутрішність).
Зрячий — (сліпий).
Зустріч — (розлука).
Істина — (неправда).
Істинність — (брехливість).
Кара — (помилування).
Кінець — (початок).
Кінцівка — (почин).
Користь — (шкідливість)
Короткочасність — (тривалість).
Кохання — (ненависть).
Краса — (потворність).
Кривизна — (рівність).
Крик — (мовчанка).
Купівля — (продаж).
Ласка, ласкавість — (суворість).
Легковажність — (повага, поважність).
Ледарювання — (робота).
Лихо — (добро).
Лінощі — (праця, працьовитість).
Любов — (ненависть).
Майбуття — (минувшина).
Максимум — (мінімум).
Малолітній — (старий).

Мілководдя — (повноводдя).
Міні — (максі).
Мінус — (плюс).
Мокрий — (сухий).
Мокрота — (сухість).
Морок — (світло, освітлення).
Мудрощі — (тупість).
Мука — (радість).
М'який — (суворий, твердий).
Нагрівальний — (охладжувальний).
Налагоджувати — (псувати).
Наступ — (оборона).
Наступник — (попередник).
Невдача — (успіх).
Негатив — (позитив).
Недооцінка — (переоцінка).
Недруг — (приятель, товариш).
Нелад — (порядок).
Неохота — (хотіння).
Неповність — (повнота).
Огидний — (чудовий).
Однаковість — (різниця).
Одягання — (роздягання).
Оптимізм — (песимізм).
Оптиміст — (песиміст).
Опускання — (піднімання, підняття).
Опущений — (піднятий).
Перемога — (поразка).
Пишний — (убогий).
Підлість — (чесність).
Плач — (сміх).
Побачення — (прощання).
Поважання — (презирство).
Повнота — (порожнеча).
Погіршення — (покращення).
Погорда — (пошана).
Подібність — (різниця).
Покарання — (помилування).
Покупець — (продавець).
Помилковість — (правильність).
Присмерк — (світанок).
Прогрес — (регрес).

Простір — (тіснота).
Простота — (складність).
Рабство — (свобода).
Радість — (мука, смуток, сум).
Рідний — (чужий).
Скупість — (щедрість).
Спека — (холод).
Спекота — (холоднеча).
Таємний — (явний).
Таємність — (явність).
Темнота — (ясність).
Теплий — (холодний).
Тил — (фронт).
Тиловик — (фронтовик).
Товстий — (тонкий).
Фініш — (старт).
Фальш — (правда).
Шиття — (порення).

Завдання

а) Дібрати антоніми.

б) Скласти речення з використанням антонімічної пари.

в) Творчий диктант. Записати антоніми.

10. Синоніми.

Арбітр, (посередник, суддя, рефері).

Аргумент, (доказ, довід, підтвердження, обґрунтування).

Архітектор, (будівничий, зодчий).

Багатство, (щедрість, пишність, розкіш, помпезність).

Багрянець, (багрець, пурпур, шарлат).

Бажання, (хотіння, жадання, прагнення).

Базіка, (пустомеля, пустобрех, пустодзвін, дзвонар, свистун).

Байдужість, (апатія, знеохочення, неуважність).

Балка, (байрак, ярок, видолинок, лощина).

Бандит, (грабіжник, нальотник, розбійник, головоріз, гангстер, розбишака, пірат).

Барліг, (барлога, лігвище).

Батіг, (бич, нагайка).

Батьківщина, (вітчизна, рідний край, колыска).
Батько, (тато, отець, татусь).
Безсилля, (кволість, перевтома, безвладність).
Бідність, (убогість, нестаток, нужда).
Бідняк, (убогий, бідак, бідар, злидар).
Бій, (сутичка, зіткнення, битва).
Блискавка, (блискавиця, громовиця, грімниця).
Боротьба, (бій, війна, змагання, сутичка, проти-
борство).
Борошно, (мука, мливо).
Брак, (нестача, дефіцит, скрута, голод, криза).
Буря, (хуртовина, шторм, ураган, циклон).
Вантаж, (вага, поклажа, тягар, ноша).
Варта, (охорона, сторожа, караул, конвой, ес-
корт).
Ватажок, (отаман, вожак, провідник).
Вдача, (характер, природа, натура).
Велетень, (велет, богатир, гігант, колос).
Верх, (вершина, вершок, верхівка, верхів'я, гре-
бінь, пік).
Вершник, (наїзник, верхівець, їздець, кавале-
рист).
Взірець, (приклад, зразок, ідеал).
Вимова, (дикція, говірка).
Військо, (рать, дружина, армія, полчища).
Вітер, (буревій, легіт, суховій, бриз).
Власник, (господар, хазяїн).
Вогнище, (багаття, вогонь).
Воїн, (боєць, вояк, витязь).
Волосся, (чуб, чуприна, шевелюра, копиця, ку-
чері, коса).
Ворог, (недруг, противник, неприятель).
Всесвіт, (світобудова, космос, вселенна).
Вступ, (передмова, пролог, преамбула, прелюдія,
увертюра).
Галас, (крик, гамір, гам, гул).
Ганчірка, (шмати, шматинка, онуча, стирка).
Гідність, (достойність, самоповага, гордість).
Гілка, (пагін, галузка, вітка).
Гнів, (злість, лють).
Горизонт, (обрій, виднокрай, кругозір, крайнебо,
небосхил).

Ганок, (рундук, присінок, піддашок).
Дах, (покрівля, покриття, верх, стріха).
Діти, (дітвора, малеча, дрібнота, небожата).
Дощ, (злива, хлюща, хлющ).
Друг, (приятель, товариш, другака, побратим).
Егоїст, (самолюб, себелюб, самолюбець, себелюбець).

Екскурсивод, (гід, провідник).
Епоха, (доба, пора, вік, період, ера).
Ескіз, (начерк, етюд, шкіц).
Єдність, (згуртованість, монолітність).
Жара, (спека, спекота, духота).
Живіт, (черевко, утроба).
Житло, (помешкання, оселя, дім, хата, апартаменти).

Жінка, (тітка, молодиця, пані, дама).
Жменя, (пригорща).
Задум, (замисел, план, загія).
Закінчення, (довершення, епілог).
Згода, (злагода, мир, спокій, взаєморозуміння).
Зграя, (ватага, шайка, банда, стадо, табун, стая, косяк, рій).

Земляк, (краянин, співвітчизник).
Злість, (злоба, лють, шал, жовч).
Іграшка, (забавка, цяцька).
Ідол, (кумир, божество).
Ікона, (образ).
Іній, (паморозь).
Їжа, (пожива, страва, корм).
Капелюх, (крисаня, бриль).
Кара, (покарання, покута, розправа).
Катастрофа, (крах, катаклізм, аварія).
Квартира, (помешкання, хата, оселя).
Керівник, (голова, директор).
Кермо, (стерно, руль, штурвал).
Кімната, (світлиця, горниця, вітальня, спальня).

Кінець, (межа, край, закінчення, завершення).
Кінь, (коняка, лошак, скакун).
Клопіт, (турбота, піклування, опіка, увага).
Книголюб, (бібліофіл, бібліоман).
Комір, (барва, фарба, масть).

Краса, (красота, врода, вродливість).
Ласка, (доброта, доброзичливість, теплота).
Ласощі, (солодощі, лакомини, делікатес).
Лелека, (чорногуз, бусел).
Листоноша, (поштар).
Листування, (переписка, кореспонденція).
Лігво, (лігвище, кубло, барліг, барлога).
Лід, (крига, шерех).
Лікар, (медик, доктор, ескулап, цілитель).
Майдан, (площа, платформа, галява).
Майстер, (митець, віртуоз, умілець).
Майстерність, (завершеність, уміння, вправність, мистецтво).
Маля, (дитинча, малюк, немовля).
Мати, (мама, неня, матінка, матуся, ненька, мамуня).
Мир, (спокій, перемир'я, згода).
Мислиство, (полювання, лови).
Навчання, (наука, освіта, настанова, вказівка, директива, інструкція).
Наголос, (акцент).
Нагорода, (відзнака, винагорода, премія, приз).
Невдача, (невезіння, промах, зрив).
Неволя, (невільництво, рабство, ярмо).
Нещастя, (горе, біда, лихо, трагедія).
Низка, (шнурок, вервечка, ряд, ланцюг, лінія, цикл, плеяда).
Образа, (зневага, кривда).
Обрив, (прірва, урвище, круча, крутизна, бескид).
Обряд, (ритуал, церемонія).
Огорожа, (огорода, паркан, штахети, частокіл, тин, пліт).
Особа, (людина, чоловік, душа, індивід, особистість, персона, фігура).
Особливість, (ознака, властивість, риса, прикмета, якість, знак, показник).
Палац, (дворець, замок, палати, хорони).
Парубок, (хлопець, юнак, молодик).
Питання, (запитання, проблема).
Півень, (когут, кокош).
Правда, (істина, аксіома).

Правило, (засада, норма, настанова, закон).
Правознавець, (правник, юрист).
Правопис, (орфографія, письмо).
Прапор, (знамено, стяг).
Працівник, (робітник, трудівник, працелюб).
Праця, (робота, діло, труд).
Предки, (діди, батьки, прадіди, пращури, прародичі).
Просьба, (прохання, заклик, петиція).
Пустота, (порожнина, порожнеча, вакуум).
Пустун, (бешкетник, шибеник, шалапут).
Пучок, (жмут, жмуток, жменя).
Рахування, (лічба, лічення, числення).
Розв'язка, (закінчення, кінець).
Розгляд, (аналіз, дослідження, розбір).
Розділ, (частина, глава).
Розум, (ум, глузд, інтелект).
Рух, (рухання, переміщення, динаміка, жест).
Садиба, (оселя, двір, дворище).
Світанок, (світання, розцвіт, поранок, переддень).
Світло, (освітлення, сяйво, яса).
Страх, (моторошність, боязнь, жах).
Судно, (човен, пароплав, корабель, катер).
Сум, (смуток, печаль, журба, скорбота, горе).
Суперечка, (сперечання, спір, дискусія, полеміка, дебати).
Сутінки, (сутінь, морок, смеркання, присмерк).
Тварина, (скотина, худобина, звір).
Торба, (сума, сумка).
Трава, (мурава, сіно, отава).
Успіх, (удача, досягнення, перемога, тріумф).
Учень, (вихованець, школяр, студент, курсант).
Фахівець, (спеціаліст, професіонал).
Фізкультура, (гімнастика, зарядка, фіззарядка, аеробіка).
Фотографія, (знімок, фотокартка, карточка, світлина).
Хвала, (звеличання, ушлявлення).
Хвороба, (неміч, захворювання, нездоров'я, слабкість).
Хитрість, (крутість, лукавство).

Хліб, (хлібина, буханець, калач, булка, паляниця, житняк, коровай, збіжжя).

Чарівник, (маг, чародій, чаклун, чорнокнижник, відьмак).

Черга, (ряд, порядок).

Черес, (пояс, ремінь).

Шаблон, (зразок, штамп, трафарет, стереотип).

Шарф, (шалик, кашне).

Шахтар, (вугляр, гірник).

Шелест, (шарудіння, шелестіння, шурхіт).

Щастя, (задоволення, благодать, талан, рай).

Щедрий, (гойний, щирий).

Щирість, (щиросердість, прямодушність, відвертість, простосердечність).

Юнацтво, (молодь, парубоцтво).

Юшка, (суп, уха, куліш, похльобка, баланда).

Явище, (факт, подія).

Завдання

1. Підібрати синоніми. Пояснити значення кожного слова.

2. Скласти речення.

3. До слів, підкреслених однією лінією, добрати антоніми, двома лініями — синоніми.

• Це було темного зимового ранку. Місяць сховався за обрій. Зарожевів сніговий килим. Стало тихо-тихо. Замерехтіли зорі в глибокому небі.

Раптом з півдня насунула чорна хмара. Пливе над снігами. Потемнів сніговий килим. Падають сніжинки на землю. Тихо лягають на поле, на ліс, на дорогу.

(За В. Сухомлинським).

• За вікном стоїть осінь. Часом лле холодний дощ. А осінні пахоці навівають спогади про тепло. Уява переносить нас на поле. Там цвіте пахуча гречка. Над нею гудуть бджоли. У полі пораються працюваті учні. Доглядають баштани й городину.

Тепер усе це радує око. Кавуни і дині, виноград, яблука, груші, картопля, кукурудза розмістились на виставці. А величезний гарбуз приймає осінній парад своєї рідні.

• Над ставком видніється синя хмара. Через усю хмару — веселка. Грають, виграють на ній кольо-

рові стьожки. Плавно змінюються кольори. Наче барвисте коромисло над річкою повисло. Десять за лісом, на високій горі сидить могутній велетень Грім. Це він тримає в руках дивне коромисло. Бере відром воду із ставка, виливає в хмару, щоб із хмари ішов дощ.

(За В. Сухомлинським).

11. Різновиди роботи із словниковими словами-іменниками.

1) Малюнковий диктант.

2) Вибірковий диктант.

— Записати тільки іменники.

Абрикос, минулий, апельсин, верблюд, гриміти, черемха, кукурудза, космонавт, спасибі, фермер, електрик, директор, комп'ютер, ліворуч, взимку, телефон, інженер.

Запитання і завдання

• На які змістові групи можна розділити ці слова.

• Визначте рід іменників.

• Підібрати споріднені слова (іменники) до слів *космонавт, фермер, директор, комп'ютер (космонавтика, ферма, дирекція, комп'ютерицик)*.

• Поясніть значення цих слів.

3) Записати слова, написані на дошці, з пам'яті.

Тролейбус, будь ласка, юннат, мільйон, трамвай, механік, спасибі, шістнадцять, інженер, здрастуйте, автомобіль, комбайн.

Запитання

— На які групи ви поділили слова?

— До якого року відносяться іменники?

4) Поставити іменники в початкову форму (називний відмінок однини). Записати під диктовку.

• На аеродромі, у фартусі, за портретом, в океані, чернетці, температурою, хвилини, у вогнищі, на верблюді, бензину, фермерові, перед криницею, минулого.

Завдання

— Визначити рід іменників.

— Яке слово зайве? Чому? (Слово минулий не відноситься до іменників. Це прикметник).

5) Записати іменники з ненаголошеними голосними *e-* в перший стовпчик, *и-* в другий.

Гор...зонт, гр...міти, д...циметр, ч...ремха, ч...решня, п...ріг, кр...ниця, в...рблюд, т...л...грама, г...ктар, с...гнал, хв...лина.

Завдання

— Визначити рід і число іменників.

— Знайти зайве слово. До якої частини мови воно відноситься (гриміти — дієслово).

6) Записати іменники з ненаголошеною голосною *a-* в перший стовпчик, *o-* в другий.

Тр...мвай, тр...лейбус, ф...ртух, к...мбайнер, ...дреса, ...пельсин, ...черет, в...кзал, к...лектив, ф...нера, с...нтиметр, ...кеан.

Завдання

— Визначити рід іменників.

7) Записати іменники за алфавітом, вставляючи пропущені букви.

Вогн...ще, с...кунда, к...шеня, в...рблюд, д...циметр, гр...міти, ч...решня, ш...стсот, ш...ренга, а...р...дром, м...з...нець, п...ртрет, ч...рнетка, ф...ртух.

Запитання

— Які слова не записали? Чому? (Гриміти — дієслово, шістсот — числівник).

8) Дібрати синоніми.

Вогнище, спасибі, лелека, горизонт, бібліотека, апельсин.

9) Дібрати антоніми.

Директор, океан, президент, дисципліна.

10) Дібрати споріднені слова. Знайти зайве слово.

Фермер, сфера, ферма, фермерський.

Космос, косметика, космонавт, космічний.

Влітку, літня, літати, літо, літечко.

Весняний, веснянка, навесні, веселий.

11) Записати іменники в три колонки:

ж.р. ч.р. с.р.

Фанера, фартух, механік, дисципліна, вогнище, айстра, акваріум, пшениця, гектар, полум'я, середовище, телефон, ярина.

12) Записати іменники під диктовку, змінюючи число.

Агроном, черешня, криниця, фермер, коридор, космонавт, верблюд, айстра, телеграма, мізинець, шеренга, інженер.

13) Записати іменники:

у родовому відмінку: черешня, океан, держава, гвинтівка;

у давальному відмінку: тролейбус, фанера, футбол, аеродром;

в орудному відмінку: республіка, телефон, шеренга, мільйон.

14) Записати іменники:

в знахідному відмінку: мізинець, революція, інженер, черешня;

в місцевому відмінку: верблюд, пшениця, президент, айстра;

у кличному відмінку: юннат, агроном, директор, верблюд.

• Виділити закінчення.

15) Знайди зайве слово. Запиши словникові слова-іменники.

Гвинтівка, цемент, портрет, аркуш, шеренга. (Аркуш — це слово не відноситься до словникових).

Аеродром, пам'ять, ввечері, гардероб, океан. (Ввечері — це слово не відноситься до іменників).

• Позначте рід, число.

Футбол, юннат, чернетка, Україна, держава. (Україна — власна назва).

Інженер, кілометр, фартух, портрет, криниця, кукурудза. (Інженер — істота).

16) Записати іменники, змінюючи форму слів. Визначити відмінки. Виділити закінчення.

Радіо, тривога, президент, асфальт, велосипед, комбайн, дециметр, апетит, фанера, океан, футбол, мільйон.

17) Скласти словосполучення. Виділити закінчення в іменниках. Позначити відмінки.

Зацікавився, комп'ютер.

Дивлюся, пшениця.

Стоїть, вокзал.

Милуватися, айстра.

Кинув, вогнище.

П'ятсот, інженер.

18). Розв'язати анаграми. Виключити зайве слово.

а)

н и с е в о

(восени)

ц і в р а н

(вранці)

ч і в н о

(вночі)

• Підберіть споріднені слова-іменники.

б)

т а р г е к

(гектар)

м е т р л о к і

(кілометр)

й о н м і л ь

(мільйон)

к у н с е д а

в) (секунда)

г) с и с п а б і

(спасибі)

н е р ж е і н

(інженер)

р о а г н о м

(агроном)

б а й к о м н е р

(комбайнер)

19) Скласти речення із поданим словом:

а) телефон — у родовому відмінку;

б) інженер — у давальному відмінку;

в) фанера — у знахідному відмінку;

г) аеродром — в орудному відмінку;

г) футбол — у місцевому відмінку;

д) верблюд — у кличному відмінку.

20) Складання текстів-мініатюр (3 – 5 речень):

«Верблюд», «Інженер», «Вогнище», «Черешня»,

«Акваріум», «Бібліотека».

Якими словами ви користувалися, щоб уникнути повторень в ваших текстах?

21) Тлумачення слів. (Може бути за уявою учнів, за допомогою тлумачного словника, за допомогою характеристики складу слова, допоміжних запитань вчителя).

22) Записати іменники за відмінами.

Адреса, вогнище, комбайнер, черешня, автомобіль. Ягня, батько, подорож, пам'ять, життя, теля, молодь.

23) Записати іменники I відміни.

Абрикос, вокзал, криниця, черешня, радіо, кукурудза, адреса, бібліотека, пиріг, тривога, п'ятниця, лебідь, лінія, Микола, вугілля, подорож.

24) Записати іменники:

1 ряд — I відміни; 2 ряд — II відміни;

3 ряд — III відміни.

Радіо, хвилина, молодь, вокзал, бібліотека, пам'ять, батько, держава, подорож, радість, метал, верблюд.

• Взаємоперевірка.

25) Записати словникові слова, користуючись звуковими позначеннями.

[п а м й а т'], [о к е а н], [д о п о б а ч е н : а],
[ш ч о д е н : о],

[в о г н и ш ч е], [д и р е к т о р], [к о м п й у т е р],
[т р и в о г а],

[о к е а н], [ш ч о д е н : о].

2. Прикметник

А. Вибірковий диктант.

Записати прикметники у тій формі, у якій вони стоять у тексті (або словосполучення: прикметник — іменник).

• Розквіт освіти і писемності в княжій Україні.

Ярослав любив книги. Часто читав вдень і вночі. Він зібрав багато писарів і перекладачів книги з грецької слов'янською мовою. Багато книжок князь купував у заморських купців. Він намагався принести користь рідній землі, як і його батько Володимир. Ярослав засіяв книжними словами серця вірних людей. А ми пожинаємо користь від книжної науки.

(За Київським літописом).

- Людина може значно довше прожити без їжі, ніж без води.

Ковток прозорої джерельної води зціляє мандрівників, поновлює сили хліборобам у спекотливі жнив'яні дні. Криниця — це не тільки господарські зручності, а й свідчення мистецького смаку, фантазії. Вода із семи криниць. Це не лише поетичне порівняння, але й глибока пошана народу до живих джерел.

(За В. Скуратівським).

У лісі

- Закінчилося навчання в школі. Настали літні канікули. Теплим сонячним ранком діти пішли в ліс. Вони збирали ягоди і квіти.

— Мар'янку, швидше сюди!

Ось Мар'янка розгорнула травичку. З куца вилетіла пташка. У кущах шипшини діти знайшли маленьке гніздечко. В ньому сиділо троє пташенят. Діти із захопленням роздивлялися жовторотих малюків.

- Над лісом гаснуть останні зорі. Надходить пора переміщення барв. Сині верхів'ття дерев на рожевому тлі неба розгойдують у собі то блакитні, то зелені відтінки. До землі причаїлися невидимі полохливі тіні. Ледве чутно стріляє недоспіле пшеничне колося.

- Не розпалюйте вогнище біля намету, під соновими або ялиновими деревами і поблизу кущів. Знайдіть відкрите місце, обкладіть майбутнє багаття камінцями або обкопайте його.

Тепер можна розкладати багаття таким чином: спочатку покладіть шматочки паперу, суху кору, хмиз, тріски — це розпалювання. Зверху покладіть більші і товстіші сухі гілки.

Не рубайте живі дерева — завжди можна знайти засохлі рослини.

Мальви

- Палахкотять біля вікон живим вогнем розвихрені мальви, шугають червоними язиками багаття під самісіньку стріху.

Щороку раною весною з-під землі з'являється зелене пагіння. Потім на високих стеблах в'яжуться

десятки бутонів, які зацвітають червоними, світло-рожевими і темно-пурпуровими парасольками. Здається, то не квіти, а чарівне намисто, сонячна хвиля, які манять до себе, дарують велику радість і щире захоплення.

- Стрілолист звичайний залежно від умов життя міняє форму листків. У наземної форми листки містяться на довгих цупких черешках і мають стрілоподібні пластинки, від чого і походить назва рослини. У червні-серпні стрілолист зацвітає. На соковитому зеленому стеблі розкриваються ніжні білі квітки, в яких лише по три пелюстки. Темно-червоні серединки квіток гарно виділяються серед зеленого листя. Стрілолист прикрашає наші водойми.

Б. Складання текстів-описів.

Сови

- Слова для довідки: нічні, густе, округла, жовті, великі, гачкуватий, короткий, широкі, опуклі, зігнуті, рухлива, м'яке, пухке, гострий.

(Сови — нічні хижаки. Тіло їх вкрите густим оперенням. Вони мають велику округлу голову, вкриту пір'ям, великі жовті очі, які дивляться вперед, короткий гачкуватий дзьоб, широкі опуклі крила і короткий хвіст, пальці із зігнутими кігтями. Голова у сови дуже рухлива, вона може повернути її і побачити свою спину. Оперення у сови м'яке і пухке, тому літає вона безшумно. Сови мають гострий слух, чудово бачать вночі і вдень).

Латаття біле

- Слова для довідки: сніжно-білі, величні, золотиста, круглі, великі, зелені, блискучі, довгі, гнучкі, товсте.

(Латаття біле має сніжно-білі величні квітки з золотистою серединкою. Біля кожної квітки плавають на воді великі круглі листки. Зверху вони зелені, блискучі, наче полаковані. У прозорій воді можна побачити довгі і гнучкі листки, прикріплені до товстого корневища).

Омелюх

- Слова для довідки: величезний, червонувато-сірий, чорна, жовта облямівка, білі, довгі, червоні.

(На голові в омелюха величезний чуб. То птах поставить його сторч, то опустить. Сам він червонувато-сірий, має чорну краватку, з жовтою облямівкою кінець хвоста, крила з білими плямами. На довгих пір'їнах крила омелюха — низка червоних кінчиків).

Борсук

• Слова для довідки: м'язисте, приземкувате, товстозаде, вузька, видовжена, короткі, міцні, довгі, широкі, невеликий, рудувато-сірий, чорні, білувата, широкі, груба, довга.

(У борсука м'язисте, приземкувате, товстозаде тіло, шиї майже не видно, вузька морда, видовжена. Його короткі міцні лапи озброєні довгими і широкими кігтями. Розміром тварина з невеликого собаки, рудувато-сірий, ноги та черево чорні, по боках білуватої голови тягнуться дві чорні широкі смуги. Шерсть борсука груба, довга).

Олень благородний

• Слова для довідки: стрункий, елегантний, благородний, рудуватий, сірувато-бурий, біла, гіллясті.

(Олень — красивий звір. Він стрункий, елегантний, благородний. Важить понад 300 кг. Влітку олень рудуватий, взимку сірувато-бурий. Навколо короткого хвоста біла пляма — спеціалісти називають її дзеркалом. Роги ростуть тільки в самців. Добре розвинуті гіллясті симетричні роги свідчать про здоров'я і силу звіра).

Дикий кабан

• Слова для довідки: похмурий, неповороткий, масивний, короткі, волохаті, настовбурчені, уважні, чорні, блискучі, білі, бура, конусоподібна, богатирські, підтягнутий, густа, міцна, шаблеподібне загнуті, гострі.

(Дикий кабан — це похмура, неповоротка істота. Має масивний тулуб, ноги короткі, настовбурчені волохаті вуха, малі уважні чорні очі, чорну рийку, наче відполіровані блискучі білі ікла, буру щетину на хребті. Майже третину тіла займає величезна конусоподібна голова. Груди богатирські, а живіт підтягнутий, як у доброго спортсмена. Від гострих

сучків кабана рятує густа щетина, міцна шкіра, підшкірний жир. Нижні ікла самця завдовжки 10 см шаблеподібне загнуті, гострі і міцні).

В. Утворення, доповнення, добір слів.

- Поле — ... , місце — ... , день — ... ,
метал — ... , крига — ... , поле — ... ,
дитина — ... , осінь — ... , червень — ... ,
чесність — ... , розум — ... , сонце — ... ,
ліс — ... , добро — ... , гума — ... ,
друг — ... , школа — ... , папір — ... ,
район — ... , дерево — ... , бадьорість — ...

Завдання:

— Утвори від поданих іменників прикметники.

Визнач корінь.

- ... рушник, ... скрипка, ... мова,
... письменник, ... завдання, ... хлопець,
... річка, ... райдуга, ... сонце, ... на-
сіння, ... плавець, ... життя, ... жито,
... цукерка.

Завдання:

— Доповни іменники прикметниками. Визнач рід і час прикметників. Познач закінчення.

- Чесний ... , хоробрий ... , кмітлива ... ,
відважне ... , сміливий ... , весела ... ,
похмуре ... , чемна ... , дружні

Завдання:

— До кожного прикметника добери іменники. Визнач час і рід прикметників. Познач закінчення.

- Сердитий, сильний, грізний, поривчастий, різкий ... (*вітер*).

Барвіста, яскрава, сонячна, заворожлива, дугаста, широка ... (*веселка*).

Золотокоса, білостанна, гінка, струнка, тремка, добра ... (*береза*).

Благородне, велике, гостре, найгарячіше, непереможне, сильне, щире ... (*бажання*).

Голосна, пахуча, справжня, повноводна, квітуха ... (*весна*).

Біляве, блискуче, ясне, вицвіле, густе, м'яке, хвилясте ... (*волосся*).

Безвітряний, блискучий, сонячний, тихий, теплий, туманний ... (*день*).

Грибний, дзвінкий, безкінечний, теплий, шумний, ласкавий ... (*дощ*).

Нерозлучний, задушевний, вірний, добрий, давній, надійний ... (*друг*).

Радісне, активне, багате, культурне, щасливе, трудове, цікаве ... (*життя*).

Багатирське, міцне, квітуче, добре, відмінне, залізне, прекрасне ... (*здоров'я*).

Мокра, м'яка, плодюча, хлібна, чорна, свіжа ... (*земля*).

Сніжна, сувора, міцна, біла, сердита, красива ... (*зима*).

Духмяна, пишна, дивна, ніжна, гірська, перша ... (*квітка*).

Бистроногий, гарячий, гордий, непокірний, вичесаний, граціозний ... (*кінь*).

Руса, м'яка, густа, заплетена, коротка, товста ... (*коса*).

Безмежний, дрімучий, густолистий, мовчазний, столітній ... (*ліс*).

Рогатий, круглий, високий, гострий, молодий, срібноликий, мрійливий, тихий ... (*місяць*).

Безмірне, широке, глибоке, блискуче, темно-зелене ... (*море*).

Гордий, крилатий, могутній, відважний, вільний, хижий ... (*орел*).

Багряна, пишна, прозора, туманна, ясна, пізня ... (*осінь*).

Блакитні, блискучі, вольові, красиві, чисті, далекозорі, круглі ... (*очі*).

Жовте, скошене, осіннє, сумне, щедре ... (*поле*).

Творча, тяжка, повільна, даремна, радісна, успішна, цікава ... (*праця*).

Бурхлива, прозора, широковода, прохолодна, повноводна, хвиляста, швидка, гірська ... (*ріка*).

Натруджені, багатирські, дитячі, теплі, брудні, умілі ... (*руки*).

Радісне, гаряче, ласкаве, людяне, хоробре, чесне, щедре ... (*серце*).

Сріблястий, блискучий, свіжий, очікуваний, м'який, лапатий, пишний, веселий ... (*сніг*).

Оранжеве, палке, тепле, передвечірнє, низьке, літнє, ласкаво-променисте, спокійне, чисте ... (сонце).

Граціозний, веселий, красивий, рухливий, парний, бальний ... (*танок*).

Єхидна, ласкава, привітна, радісна, іронічна, печальна ... (*усмішка*).

Завдання:

— Добери до прикметників відповідні іменники. Визнач рід, число прикметників. (Іменники можна подати в словах для довідок).

- Тонкий — ... , дужий — ... , близький — ... , ясна — ... , чиста — ... , густе — ... , довге ... , м'яке — ... , різкий — ... , світлий — ... , яскравий — ... , могутня — ... , біла — ... , спритний — ... , бурхлива — ... , свіже — ... , рідна — ... ,

Завдання:

— Від поданих прикметників за допомогою префікса най- утворити нові прикметники. Скласти речення з 2 – 3 утвореними прикметниками. Визначити рід і число.

- Будинок з каменю — Іграшки для дітей —
Озеро в горах — Коник з кераміки —
Хустина з шовку — Хліб з жита —
Стіл з дерева — Колеса з гуми —
Горщик із глини — Мед з липи —
Поле пшениці — Сік з груш —
Светр з шерсті — Каша з гречки —
Сопілка з калини — Ложка з металу —
Рушники з льону —

Завдання:

— Від виділених іменників утворити прикметники. Запиши словосполучення. Визнач рід і число прикметників.

- (Харків) область, (Україна) мова, (море) чайка, (гора) козел, (Запоріжжя) електростанція, (Золочів) район, (чумаки) шлях, (козак) родина, (Тернопіль) інститут, (велетень) огірок, (завод) корпус, (хлібороб) праця, (сусід) приміщення, (лікар) рослина, (тварина) ферма, (юнак) змагання, (Київ) майдан.

Завдання:

— Від іменників у дужках утворити прикметники з суфіксами *-ськ-*, *-цьк-*, *-зьк-*. Визначити рід і число прикметників. Скласти речення.

Г. Відмінювання прикметників.

1. Запис словосполучень у певному відмінку

• Чудовий килим, бігова доріжка, білий сарафан, рідний край, зелене листя, сонна земля, рідна хата, молодший брат, кращий читач, мерехтливі зірки, блідий місяць.

• Прямостоячі вуха, білий покрив, батьківська хата, колискова пісня, літня ніч, сосновий ліс, ялинкові прикраси, цінний подарунок, древні слов'яни, холодна вода, чудовий орнамент.

• Козацькі шаблі, дитяча свистулька, тріскучий мороз, липке листя, зажурена мати, ялинкова смола, козацька вдача, блискуча веселка, родинне гніздо, каштанове волосся, затяжний дощ.

Завдання:

— Записати словосполучення у Р. (Д., Зн., Ор., М.) відмінку. Позначити закінчення прикметників.

— Скласти речення із словосполученням на вибір.

2. Родовий відмінок

• 1. Сьогодні у старшого брата змагання з плавання. 2. Кращому читачеві бібліотеки вручили чудову енциклопедію. 3. З кольорового паперу ми зробили колективну аплікацію. 4. Заспівали конкурсант веселу пісеньку. 5. Палатку поставили біля соснового лісу. 6. Після трудового дня прийшов відпочинок. 7. У дуплі величезної ялинки оселилась маленька руда білочка.

Завдання:

• Знайти речення, в яких прикметники вжиті у родовому відмінку. Записати ці речення. Визначити рід, число і відмінок прикметників. Позначити закінчення. Яким членом речення виступає прикметник?

• Широкого поля, народного героя, ялинкової прикраси, джерельної води, сусідському хлопцю, весняного сонця.

- Енергійного чоловіка, запорізького козака, сільського півня, сміливу людину, середнього до- статку.

- Рішучих хлоп'ят, мужніх людей, гірського струмка, братніх народів, білосніжних черевик.

Завдання:

— Знайдіть зайве словосполучення. Поясніть свою відповідь. (Сусідському хлопцю — не стоїть в Р.в.; сміливу людину — не чоловічий рід; гірського струмка — не стоїть у множині).

3. Давальний і Місцевий відмінки

- 1. По синьому небу пливуть білі хмари. 2. Зимовий ліс потонув у сніговій імлі ... 3. У морозному повітрі панує дзвінка тиша. 4. У пухових ковдрах спокійно дрімують мохнаті сосни і ялини. 5. Під кущем, прями- сінько на сніговій перині, лежить старий багатир лось. 6. Курсанти дали присягу на вірність рідній Україні. 7. Найкращі квіти я вибрав коханій матері. 8. Мама зв'язала шапку старшій сестрі, а молодшому брато- ві купила рукавички. 9. Старанно і вміло у лісовій глушині лаштують ведмеді зимові барлоги. 10. Під гарячим промінням сонця сік швидко тече по біло- му тілу берези. 11. У рясному білому цвіті потонули вишневі сади. 12. На сизому небі сяють дві веселки. 13. Ми радіємо теплому весняному ранку. 14. На зем- ній кулі зростають хлібне, томатне, динне, ізюмне, масляне, капустяне, маслинове, оцтове, кофейне дере- ва. 15. У сосновому лісі багато ягід, грибів. 16. Молоді сосонки частіше всього селяться на піщаному ґрунті. 17. У холоднім легенькім вітрі ледве леліється широ- кий лан жита. 18. Кращому учневі вручили грамоту та цінний подарунок. 19. Андрійко допоміг старому дідусеві перейти дорогу.

Завдання:

— Визначити рід, число і відмінок прикметників.

Позначити закінчення.

— Яким членом речення виступає прикметник?

— Розібрати прикметник, як частину мови.

- На синьому небі, у холодному повітрі, по сизому небу, кращому поету, на піщаному ґрунті.

- На чистому вікні, у молодшої сестри, по великій хвилі, на тонкій гілці.

• Молодшому воїну, старенькій бабусі, чудовому ранку, хижого звіра, сіренькому зайчику.

Завдання:

— Знайти зайве словосполучення. Пояснити свою відповідь. (Кращому поету — Д.в.; на чистому вікні — середній рід; хижого звіра — Р.в.).

4. Знахідний відмінок

• 1. Минулої зими шпаки не відлітали в теплий край. 2. Рясна роса осіла на ніжні рослини. 3. Світло і тепло викликали з вулика мохнатих бджілок. 4. Вічнозелена сосна добре переносить і північний холод, і південну спеку. 5. Теплий вітер почав стрясати срібну росу з трав і квітів. 6. Він дуже любив безкрає поле. 7. Комбайн горне до себе важке стигле колосся, обмолочує його, в лантухи золоте зерно зсипає. 8. Сьогодні я ходив на прогулянку в зимовий ліс. 9. Тетеруки сидять на березах і дзьобають березові сережки. 10. Ці квіти схожі на маленькі сонечка з золотистими пелюстками-промінцями.

5. Орудний відмінок

• 1. Сиві, каламутні хмари заслали олов'яним килимом усе небо. 2. Сніг став синюватим, мов небо, відбивається у блискучому дзеркалі. 3. Осіннім днем лісовою стежкою йшла дівчинка років десяти. 4. Від старого дерев'яного будинку під величними ялинками через ліс пролягала алея. 5. Під ласкавим промінням сонця прокинеться деревце і почне рости людям на радість. 6. Птахи зустрічають весну дзвінким щebetанням. 7. Ранньою рососою вмиваються пташки. 8. Знахар знав таємниці навколишньої природи. 9. Біля хати росла яблуня з червонобокими яблуками. 10. Тепле сонечко виглянуло і наче останній раз прощалося з побляклими рослинами. 11. Виграючи золотими фарбами, іде нашим рідним краєм чарівна осінь. 12. Над рідною землею пропливає ключ журавлів.

Завдання:

— Визначити рід, число, відмінок прикметників. Поставити прикметники в початкову форму. Визначити закінчення.

• Сивими хмарами, чорне насіння, лісовою стежкою, срібною рососою, старим будинком.

• Рідним краєм, дзвінким щебетанням, жовтими яблуками, порожньою цеберкою, дерев'яною ложкою.

• Вечірньою порою, зеленим олівцем, прозорою кулькою, чудовою книгою, чарівною трояндою.

Завдання:

— Знайти зайве словосполучення. (Чорне насіння — Н. або Зн. відмінок; жовтими яблуками — множина; зеленим олівцем — ч.р.).

Г. Антоніми.

Абсолютний — (відносний)

Абстрактний — (конкретний)

Агресивний — (миролюбний)

Активний — (байдужий, пасивний)

Акуратний — (неаккуратний, недбалий)

Антипатичний — (симпатичний)

Ароматний — (смердючий)

Багатий — (бідний)

Багатолюдний — (безлюдний)

Бадьорий — (утомлений)

Бездарний — (геніальний, обдарований, талановитий)

Бездушний — (гуманний, людяний)

Беззвучний — (гучний, дзвінкий)

Безпечний — (небезпечний)

Безпомилковий — (неправильний)

Безсмертний — (забутий)

Білий — (чорний)

Близький — (далекий)

Блискучий — (матовий)

Босий — (взутий)

Боязкий — (відважний)

Брехливий — (правдомовний)

Брудний — (чистий)

Буденний — (святковий)

Важкий — (легкий)

Ввічливий — (нечемний)

Великий — (малий, мізерний)

Величезний — (маленький)

Гарний — (поганий)

Гарячий — (холодний)

Гідний — (недостойний)

Гіркий — (солодкий)
Глибокий — (мілкий)
Глупий — (мудрий)
Голий — (одягнений)
Голодний — (ситий)
Голосний — (тихий)
Гострий — (тупий)
Грубий — (делікатний, лагідний)
Грядущий — (колишній)
Густий — (рідкий)
Денний — (нічний)
Дешевий — (дорогий)
Добрий — (злий)
Довгий — (короткий)
Дозволений — (заборонений)
Достойний — (негідний)
Дужий — (слабий, слабкий, неміцний)
Духовний — (матеріальний)
Душевний — (жорстокий, зловний)
Душний — (морозний)
Експортний — (імпортний)
Енергійний — (пасивний)
Жаркий — (студений)
Жартівливий — (серйозний)
Жвавий — (повільний)
Живий — (мертвий)
Життєрадісний — (невеселий, сумовитий)
Заборонений — (дозволений)
Завтрашній — (сьогоднішній)
Загальний — (окремий)
Загублений — (знайдений)
Замерзлий — (розталый)
Запашний — (смердючий)
Заперечливий — (стверджувальний)
Західний — (східний)
Здоровий — (хворий, слабкий)
Зимовий — (літній)
Змінний — (постійний)
Зовнішній — (внутрішній)
Зрячий — (сліпий)
Індивідуальний — (колективний)
Істинний — (неправдивий)

Кволий — (сильний)
Кінцевий — (початковий)
Кмітливий — (тупий)
Колишній — (сучасний)
Корисний — (шкідливий)
Коханий — (ненависний)
Кривий — (рівний)
Крикливий — (мовчазний)
Лагідний — (різкий)
Ласкавий — (суворий)
Ледачий — (роботящий)
Лівий — (правий)
Лінивий — (працьовитий, працелюбний)
Майбутній — (минулий, теперішній)
Максимальний — (мінімальний)
Малолітній — (старий)
Малочислений — (численний)
Мінусовий — (плюсовий)
Міцний — (слабий, слабкий)
Мокрий — (сухий)
Молодий — (старий)
М'який — (твердий)
Нагрівальний — (охладжувальний)
Найбільший — (найменший)
Народжений — (померлий)
Невдалий — (успішний)
Невисокий — (низький)
Невихований — (чемний)
Негативний — (позитивний)
Недовгий — (тривалий)
Неозорий — (обмежений)
Неповний — (цілковитий)
Нікчемний — (суттєвий)
Новий — (старий)
Огидний — (чудовий)
Озброєний — (роззброєний)
Опущений — (піднятий)
Особистий — (спільний)
Пишний — (убогий)
Південний — (північний)
Плаксивий — (сміхотворний)
Повільний — (скорий, швидкий)

Повний — (порожній, пустий)
Покараний — (помилуваний)
Помилковий — (правильний)
Проворний — (спокійний)
Простий — (складний)
Противний — (приємний)
Радісний — (смутий)
Рідний — (чужий)
Робочий — (святковий)
Розкішний — (убогий)
Сирий — (сухий)
Таємний — (явний)
Теплий — (холодний)
Тиловий — (фронтний)
Товстий — (тонкий)
Чемний — (невихований)
Чесний — (підлий)
Чужаниця — (батьківщина)

Завдання:

— Дібрати антоніми до прикметників. Скласти речення.

Д. Синоніми.

Актуальний, (назрілий, злободенний, наболілий, пекучий)

Багатий, (заможний, маєтний, грошовитий)

Багатобарвний, (різнобарвний, багатоколірний, різноколірний, квітчастий, барвистий, кольористий, розмаїтий)

Багатоголосий, (стоголосий, стозвукий)

Багатолюдний, (густонаселений, густозаселений)

Багаторазовий, (багатократний, сторазовий, стократний)

Багряний, (багровий, пурпуровий, пурпурний, бурячковий)

Бадьорий, (бадьористий, свіжий, енергійний, жвавий, бравий)

Бажаний, (жаданий, довгожданий, очікуваний)

Байдужий, (апатичний, знеохочений, прохолодний)

Балакучий, (говіркий, балакливий, гомінкий, язикатий)

Безглуздий, (нісенітний, абсурдний, несусвітній, беззмістовний, нерозумний; дурний, глупий)

Безпорадний, (безпомічний, безсилий, безвладний)

Безрідний, (безсімейний, самотній, самотній)

Бідний, (небагатий, убогий, злиденний, нужденний)

Білий, (білосніжний, молочний)

Білявий, (русявий, світловолосий, ясноволосий, біловолосий)

Благородний, (великодушний, шляхетний, лицарський)

Близький, (недалекий, ближній; тісний, інтимний; рідкий; добрий, хороший, щирий, задушевний, сердечний; свій)

Блискучий, (яскравий, блискотливий, осяйний, сяючий, іскристий, промінний)

Боязливий, (боязкий, лякливий, полохливий, тремтливий)

Бравий, (бадьористий, хвацький, молодецький)

Бридкий, (препоганий, паскудний, гидкий, обридливий, огидний, почварний)

Брудний, (нечистий, заваланий, вимазаний, замурзаний, засалений)

Буденний, (будній, робочий, прозаїчний, повсякденний)

Буйний, (пишний, дорідний)

Бурхливий, (розбурханий, буйний, розбушований, кипучий, полум'яний)

Вагомий, (авторитетний, солідний)

Важкий, (тяжкий, масивний, нелегкий, громіздкий; трудний, лихий; густий, спертий)

Важливий, (визначний, значущий; помітний, серйозний; історичний, грандіозний)

Вдалий, (добрий, успішний, результативний; майстерний)

Великий, (чималий, немалий; величезний, велетенський, превеликий, здоровенний, отакенний; колосальний, гігантський; просторий, широкий, обширний; грандіозний; рослий, об'ємний)

Вертикальний, (прямовисний, прямий, сторчовий)

Взаємний, (обопільний)

Вигаданий, (придуманий, легендарний, міфічний)
Виплеканий, (випечений, плеканий, викоханий)
Відважний, (сміливий, мужній, доблесний; хоробрий, безстрашний)
Відмінний, (різний, неподібний, несхожий, неоднаковий; розбіжний)
Відокремлений, (окремий, розрізнений, роздільний, ізольований)
Вільний, (свобідний, розкований, розкутий)
Вірний, (постійний, незрадливий)
Вічний, (довічний, безсмертний, невмирущий)
Владний, (диктаторський, авторитетний)
Власний, (особистий, приватний)
Властивий, (притаманний, характерний)
Вологий, (вогкий, сирий, вільготний)
Волохатий, (кошлатий, косматий, мохнатий, патлатий, кудлатий)
Вправний, (умілий, майстерний)
Вразливий, (чутливий, чуйний)
Весвітній, (світовий, планетарний, глобальний)
Втішний, (радісний, відрадний, благовісний)
Втомлений, (зморений, змучений, натруджений, знеможений, виснажений, змордований)
Вузький, (тісний, вузький; обмежений, недалекий, вузькоглядний, однобічний, примітивний; курячий)
Галасливий, (гамірливий, гучний, голосний, гомінкий)
Ганебний, (безчесний, стидкий)
Гарний, (вродливий, миловидний; красивий, хороший, славний; чудовий, чарівний, чудесний, пишний, прекрасний; елегантний)
Гарячий, (жаркий, пекучий, спекотний, розпечений, жагучий, палючий, душний)
Гіллястий, (гілчастий, вітистий, розлогий, кривистий)
Глибокий, (ґрунтовний, вичерпний)
Глухий, (глухуватий, туговухий; дикий, незайманий)
Голий, (оголений, нагий, лисий)
Головний, (центральний, парадний)
Голодний, (зголоднілий, негодований, неситий)

Голубий, (блакитний, небесний, барвінковий, волошковий, бірюзовий)
Гордий, (гордовитий, гоноровитий, спесивий; чванливий, самовпевнений)
Горизонтальний, (поземний)
Давній, (старий, старезний, давнішній, непам'ятний, доісторичний, архаїчний, древній)
Даремний, (марний, безрезультатний, безуспішний)
Дбайливий, (уважний, турботливий)
Декоративний, (орнаментальний)
Діяльний, (активний, завзятий, енергійний, ініціативний, пробивний)
Добрий, (хороший, гарний, славний, лагідний)
Драний, (подертий, порваний)
Дружний, (злагоджений, одностайний)
Дружній, (приятельський, приязний, товариський, братній)
Духовний, (моральний, внутрішній, чуттєвий, душевний)
Егоїстичний, (самолюбний, себелюбний)
Ефектний, (яскравий, блискучий)
Жадібний, (пожадливий, ненаситний, ненажерливий, заgreбущий, скупий)
Жалюгідний, (убогий, злиденний, миршавий, мізерний)
Жвавий, (рухливий, живий, швидкий, прудкий, проворний)
Жовтий, (золотий, лимонний, солом'яний, цитрусовий)
Жорстокий, (немилосердний, безжалісний, лютий, нещадний, нелюдський, безпощадний, звіриний)
Завзятий, (запальний, палкий, пристрасний)
Загальний, (суцільний, поголовний, тотальний)
Залежний, (підвласний, підлеглий, підвідомчий)
Зичливий, (доброзичливий, прихильний; невимогливий, терпимий, поблажливий)
Злий, (недобрий, поганий, лихий, зловний)
Злободенний, (незрілий, актуальний, животрепетний)
Зляканий, (наполоханий, настраханий)
Знайомий, (знаний, звісний, відомий)

Іноземний, (чужоземний, чужий, чужинецький)
Їдкий, (ядучий, гризький)
Карний, (кримінальний)
Кислий, (квасний)
Кмітливий, (тямуций, метикуватий, розумний)
Кремезний, (коренастий, жилавий, плечистий, дебелий)
Кривий, (нерівний, викривлений, покручений, кульгавий)
Крицевий, (сталевий, булатний)
Кружний, (об'їзний, обхідний)
Крутий, (стрімкий, прямовисний, урвистий)
Культурний, (розвинений, цивілізований, вихований, інтелігентний)
Курний, (запилений, запорошений, закурений)
Ласий, (сласний, лакомий)
Легкий, (невагомий, ефірний)
Лисий, (лисавий, плішивий, лисуватий)
Лікарський, (медичний, лікарняний)
Майбутній, (прийдешній, грядущий, наступний)
Майстерний, (мистецький, досконалий, викінчений)
Малий, (крихітний, дрібний, мізерний, невеликий, незначний, неповнолітній)
Малоосвічений, (невчений, малограмотний, некультурний, нерозвинений)
Матеріальний, (фізичний, предметний)
Машинальний, (механічний, автоматичний)
Минулий, (колишній)
Мілкий, (плиткий, неглибокий, мілководний)
М'язистий, (мускулистий)
М'який, (нетвердий, еластичний)
Наболілий, (багатотраждальний)
Набридливий, (надокучливий, настирливий; нудний)
Набряклий, (напухлий, набухлий, розпухлий)
Навколишній, (довколишній, навкружний, окружний)
Нав'язливий, (набридливий, надокучливий, невідступний, причепливий)
Наполегливий, (настійливий, настирливий; завзятий, упертий)

Напружений, (завзятий, інтенсивний, насторожений, натягнутий, драматичний)

Невигідний, (неприбутковий, несприятливий, незручний)

Невизначений, (неконкретний, нечіткий, обтічний, завуальований)

Невинний, (чистий, безгрішний, чесний, непорочний)

Невід'ємний, (невіддільний)

Невпорядкований, (безладний, безсистемний, сумбурний, плутаний, незв'язний, розкиданий)

Неврівноважений, (невитриманий, нестримний)

Неврожайний, (недорідний, голодний, безплідний)

Невтомний, (невсипущий, негамовний)

Недбайливий, (недбалий, несумлінний, недобросовісний, безгосподарний)

Неспокійний, (тривожний, бентежний, нервовий, нервозний, негамовний)

Несправедливий, (неправий, незаслужений, неправдивий)

Несправжній, (обманливий, примарний, ілюзорний)

Нечутливий, (нечулий, черствий, товстошкурый, безсердечний, кам'яний, бездушний, очерствілий)

Нещасливий, (нещасний, згорьований, безталанний, бездольний, багатостраждальний, бідний, фатальний, злощасний)

Неясний, (малозрозумілий, туманний, нерозгаданий, недоступний)

Низький, (малий, невисокий, невеликий, низькорослий, карликуватий, куций, приземний, навислий)

Ніжний, (ласкавий, лагідний; м'який; тонкий; бархатистий, шовковистий)

Нікудишній, (нікчемний, непотрібний, мізерний, незначний, пустий)

Німий, (безсловесний, безмовний, безголосий, тихий)

Новий, (свіжий, новоспечений)

Обвислий, (звислий, дряблий)

Обдертий, (обідраний, обірваний, обшарпаний, бідний)

Образливий, (вразливий, прикрий, кривдний, недоторканний)

Обрядовий, (ритуальний, сакраментальний, сакральний)

Одвічний, (споконвічний, прадавний, пристарий)

Однobarвний, (однотонний, одноколірний)

Одночасний, (рівночасний, паралельний, синхронний)

Освічений, (грамотний, учений, ерудований, начитаний)

Основоположний, (головний, фундаментальний, стрижневий, ключовий, родоначальний)

Особистий, (суб'єктивний, приватний, персональний, індивідуальний, власноручний, приватний, осібний)

Осяйний, (променистий, промінний)

Ощадний, (бережливий, ощадливий, економний)

Палкий, (пристрасний, нестримний, гарячий, вогнистий, племенистий, кипучий, жагучий)

Пам'ятний, (меморіальний)

Паралельний, (рівнобіжний)

Пасивний, (неактивний, недіяльний, бездіяльний, інертний, сонний)

Пихатий, (зарозумілий, чванькуватий, гоноривитий)

Похилий, (пологий, спади́стий, згористий)

Правильний, (істинний, справедливий, правдивий, точний, симетричний)

Презирливий, (зневажливий, погордливий)

Противний, (зустрічний, супротивний, протилежний; гидкий, поганий, бридкий, паршивий, плюгавий, неприємний)

Протиприродний, (неприродний, ненормальний, аномальний, патологічний, нездоровий, хворобливий; потворний)

Протяжний, (протяглий, тягучий)

Пружний, (пружистий, пругкий, еластичний)

Прямий, (рівний, простий, безпосередній, основний, непереносний, нормативний)

Пустий, (вільний, порожній, незайнятий, спорожнілий, опустілий)

Пухкий, (розсипний, розсипчастий)

Пухнастий, (пухнатий, пушистий, пишний)
Релігійний, (духовний, конфесійний)
Розважний, (розсудливий, поміркований, тверезий; раціоналістичний)
Розв'язний, (невимушений, вільний, безцеремонний)
Розжарений, (розпечений, розпалений, розігрітий)
Розкішний, (чудовий, пишний, багатий)
Розколений, (розчахнутий, розколотий, розщеплений)
Рудий, (рижий, іржавий, рудоволосий)
Рухливий, (швидкий, меткий, жвавий, моторний, проворний, верткий, вертлявий; динамічний)
Свіжий, (чистий, незайманий; бадьорий; останній; недавній, живий)
Стрункий, (справжній, прямий, рівний)
Суворий, (строгий, крутий, твердий, нещадний; драконівський; сталевий)
Сумний, (смутий, невеселий, зажурений, печальний, безрадісний; меланхолійний; скорботний)
Суспільний, (громадський; народний; загальний)
Суттєвий, (визначальний, істотний)
Сухий, (висохлий, засохлий, худий, худорлявий; стриманий)
Таврований, (клеймований, штапований)
Талановитий, (обдарований)
Талий, (розталий; розмерзлий, відталий)
Твердий, (тугий, затвердлий, затверділий, цупкий; пружний, пружинистий)
Трухлявий, (трухлий, порохнявий, скрупилий, струхлявілий)
Тьмянний, (бляклий, блідий; тусклий, туманний)
Увічливий, (звічливий, чемний, вихований, гречний; коректний, делікатний; уважний, обхідливий)
Фальшивий, (підроблений, фіктивний, сфабрикований, липовий)
Фаховий, (спеціальний, професіональний, професійний)
Хвалькуватий, (хвастливий, хвальковитий, чванькуватий, нескромний, задавакуватий)
Цивільний, (невійськовий, штатський, мирний)
Черговий, (найближчий, наступний)

Шановний, (поважаний, поважний, гідний, поштивий)

Щербатий, (вищерблений, надщерблений, зазублений)

Щирий, (сердечний, правдивий, щиросердий, чистосердечний, відвертий, відкритий, привітний)

Юнацький, (молодечий, парубоцький)

Юридичний, (правничий)

Явний, (неприхований, видимий, очевидний)

Е. Словникові слова — прикметники.

1. Вибірковий диктант.

Записати тільки прикметники.

Металевий, вогнище, горизонтальна, апетитне, бібліотечні, вокзал, привокзальна, дисципліновані, футбольний, цемент, океанська, пам'ять, тролейбусний.

Запитання і завдання.

• До яких груп належать прикметники?

• Визначте число і рід прикметників.

• Підібрати до прикметників споріднені слова — іменники.

• До слів горизонтальна, апетитне, океанська, дисципліновані дібрати антоніми.

• До слова апетитне дібрати синоніми.

2. Записати слова, записані на дошці по пам'яті.

Телефонна, охайні, пшеничне, очеретяне, електрична, комп'ютерний, бетонний, щотижня, мільйон, пам'ятна.

• Які слова не відносяться до прикметників?

• Визначте рід і число прикметників.

3. Поставити прикметники у початкову форму.

Футбольне, у тролейбусному, акуратного, дисциплінованих, банкірському, верблюдам, абрикосовими, автомобільних, акваріумні.

4. Записати прикметники за алфавітом, вставляючи пропущені букви.

Ч . решневий, м . нулий, к . мп'ютерний, пш . ничний, . п . льсиновий, д . ржавний, т . л . фонний, ц . ментний, щот . жневий, ф . нерний.

5. Знайти зайве слово.

Восени, осінній, **останній**, осінь.

Предметна, металевий, театральне, **п'ятнадцять**.

Кукурудза, очерет, **минулий**, колектив.

6. Записати прикметники в три колонки за родами.

Акваріумна, державний, механічне, футбольний, цементна океанський, сигнальне, кілометровий, троллейбусне, пам'ятна.

7. Записати прикметники під диктовку, змінюючи число.

Телефонні, республіканське, футбольний, абрикосові, акваріумна, бригадний, електричні, металеві, минулий, хвилинна, театральне, тривожний.

8. Записати прикметники у родовому відмінку (Д., Ор., М.).

Механічний, державна, телефонна, температурне, цементний, океанська, читацькі, черговий, недільна, геройське, українська.

• Визначити закінчення.

9). Скласти словосполучення, змінюючи форму прикметників.

На, вокзальна, площа.

Механічна, машину.

Охайний, учнем.

Телефонна, розмови.

Українська, мову.

Черговий, учневі.

• Визначити відмінок прикметників, виділити закінчення.

10. Розв'язати анаграми. Виключити зайве слово.

1)

нетижвий (<i>тижневий</i>)	ручвопра (<i>праворуч</i>)	личвуна (<i>вулична</i>)
---------------------------------	---------------------------------	-------------------------------

2

нийнявес (<i>весняний</i>)	вайнийтрам (<i>трамвайний</i>)	сіноній (<i>осінній</i>)	овзимий (<i>зимовий</i>)
---------------------------------	-------------------------------------	-------------------------------	-------------------------------

11. Скласти речення із поданим словом.

а) охайний — у родовому відмінку;

б) державний — у давальному відмінку;

в) футбольний — в орудному відмінку;

г) читацький — в місцевому відмінку;

г) геройський — в знахідному відмінку.

12. Записати слова, користуючись звуковими позначеннями.

[телефон'ї], [українс'ка], [комп'ютерн'ї], [щоден:ий], [океанс'кий], [остан'їй].

3. Числівник

А. Вибіркові диктанти.

Виписати числівники. З двома з них (усно) або письмово скласти речення.

1) Висить шапличок, а в тім шапличку сімсот козачків. (*Соняшник*).

2) Сімсот невісток на одній подушці сплять. (*Соняшник*).

3) Тисяча братів підперезані одним поясом. (*Сніп*).

4) Шістдесят синів підперезані, а мати — ні. (*Копи снопів*).

5) Батько тисячу синів має, кожному мисочку справляє. (*Дуб і жолуді*).

6) Вийшов віл за сто гін, виніс триста шкір. (*Цибуля*).

7) Сидить Марушка в семи кожушках, хто її роздягає, той сльози проливає. (*Цибуля*).

8) Шкір має сім, а сльози випускає всім. (*Цибуля*).

9) Чотири тики, два патики, сьоме помахайло. (*Віл*).

10) Повзун повзе, сімсот голок везе. (*Їжак*).

11) Один усю роботу робить, другий господаря молоком поїть, третій хату стереже. (*Кінь, корова, собака*).

12) Сімсом свистить, чотири лопотить, два нюха, два слуха, два дивиться. (*Кінь біжить*).

13) Ходить пані по містку, на ній сорочок двісті, вітер повіє — тіло видно. (*Курка*).

14) Два рази родиться, раз помирає. (*Пташка*).

15) Що за звір: дві голови, шість ніг, дві руки, один хвіст. (*Вершник на коні*).

16) На одному коромислі два змії висять. (*Брови*).

17) Зранку ходить на чотирьох, удень на двох, увечері на трьох. (*Людина*).

18) У тридцяти двох воїнів один командир. (*Зуби і язик*).

19) Шість ніг, дві спинки, одна голова. (*Людина сидить на стільці*).

20) У двох матерів по п'ять синів, і всім одне ім'я. (*Пальці*).

21) Чотири напарники, а п'ятий кавурник, несуть криву лицю через тік на вулицю. (*Пальці і ложка*).

22) Два стоять, два лежать, п'ятий ходить, шостий водить, сьомий пісеньку співає. (*Двері — два одвірки стоять, два лежать, двері ходять, людина водить, двері скриплять*).

23) Раз, два, три, чотири, п'ять,
Шість, сім, вісім, дев'ять, десять.

Випливає білий місяць.

Хто до місяця дійде,

Перший той водить піде

24) Можна двадцять тисяч раз

Упустить залізний таз.

Та от порцелянову вазу

Не можна впустити й разу.

Бо на двадцять тисяч раз

Треба двадцять тисяч ваз.

(А. Кондратьєв)

25) Стоїть дуб, на ньому дванадцять гнізд, в кожному гнізді по чотири яйця, в кожному яйці по семеро качат. (*Рік, місяць, тиждень, день*).

Б. Доповнення текстів

Записати текст, додавши необхідні за змістом числівники.

• Знати, як свої ... пальців (5).

Обходити ... дорогою (10).

Стригти під ... гребінку (одну).

До ... поту (десятого).

... раз відмір, а ... відріж (Сім, один).

Ледачий ... робить, а скупий ... платить (двічі).

... одного не ждуть (Семеро).

... ластівка весни не несе (Одна).

Між ... деревами заблукали (трьома).

• Спить на ліжку біла сплюшка,

В неї аж (чотири) вушка,

Всі цю сплюшку звуть ... (подушка).

Один пастух (тисячу) овець пасе (місяць і зірки).

Одне рядно (*сім*) баб тягло (*хмара*).

• Скласти і записати текст “На футбольному полі”. Використати і підкреслити прислівники.

• Записати приклади, вживаючи прийменники до, від.

$$104 - 78 = 26; \quad 65 + 83 = 148.$$

• Списати текст, записавши числівники словами.

На стеблястому лісі старого міста і досі височать укріплення, башти на мурі старої фортеці.

Донедавна вважалось, що історія Кам’янецької фортеці почалася в XIV столітті. Але дослідники з’ясували, що перші укріплення на місці фортеці були уже в XI столітті.

Найдавнішою є західна частина фортеці. Це територія, що прилягає до башти Денної. Саме тут відкрили кам’яний мур завдовжки 20 метрів із зубцями та бійницями. Крізь ці вузькі бійниці стріляли з лука, коли вороги наближались до фортеці.

В. Питання до числівників

Поставити питання до числівників в тексті (усно або письмово) за завданням вчителя.

• Могутній бик триметрової довжини на коротких ногах висотою майже два метри та вагою до однієї тони. Велика важка голова, яку він пригинає до землі, увінчана короткими, але гострими рогами. З голови, шиї і передньої частини тіла звисає густа довга грива. Ці тварини досить рухливі. Вони легко бігають, можуть долати перепони до двох метрів заввишки.

• Припиню мороз і втишу вітри,

Подарую вам подарунки три.

А що перший дар — сила сильна,

А що другий дар — праця пильна,

А що третій дар — то надії чар ...

— Від числівників, які відповідають на питання *скільки*, утвори числівники, які відповідають на питання *котрий? який?*

П’ять — Сорок вісім —

Шістнадцять — Двадцять п’ять —

Шістсот — Шістдесят один —

Десять годин, чотирнадцять хвилин, сімдесят, тридцять чотири, одинадцять.

— У бджіл немає дитинства. Уже на третій день після свого народження вони починають працювати: чистять вулики. З четвертого дня годують личинок медом і квітковим пилом. У віці 12–18 днів виконують найпочеснішу роботу: збирають нектар і пилок. Живе робоча бджілка 35–65 днів. Причина такого короткого життя бджоли — важка робота. Люди шанують маленьку трудівницю.

— Поставити питання до числівників.

• Одне каже — побіжімо, друге каже — полежімо, третє каже — похитаймось. (*Вода, земля, очерет*).

• Один лє, другий п'є, третій підростає. (*Дош, земля, трава*).

• Один пастух тисячу овець пасе (*Місяць і зірки*).

• Головата, дженджуриста, сорочок наділа триста, а нога — одна. (*Капуста*).

• Дві сестри до осені зеленіють, одна червоніє, а друга чорніє. (*Чорна смородина, червоні порічки*).

Г. Засвоєння вимови і письма форм окремих числівників

Творчі диктанти.

1) Записати числа словами.

11, 14, 16, 50, 60, 70, 80, 1000.

Записати числа словами так, щоб у першому випадку вони позначали кількість, а в другому — порядок при лічбі.

2, 5, 7, 9, 10, 13, 40, 50, 100, 1000.

2) Словникові диктанти.

Записати числа словами. Назвати їх при перевірці у порядку зростання.

11, 60, 1000, 5, 13, 40, 7, 75, 9, 19.

3) Диктант-гра.

• Утворити і записати словосполучення словами.

6 (*книжка*), 5 (*хвилина*), 11 (*рік*), о 6 (*година*),

3 (*брат*).

• Плєскати в долоні, почувши числівники.

З пам'яті записати їх.

— Що у лісі так гримить?

Робить вулики ведмідь.

Їх зробив він тільки сім,

На два менше, ніж хвостів.

— П'ять кошенят пісок копають,
На сонці трое загоряють,
А двоє бавляться в траві.
То скільки їх? Скажіть мені? (Десять)
— Гарно в нього заглядати,
Подарунки рахувати:
П'ять цукерок жовто-синіх,
П'ять горішків поряд з ними,
Груша з яблуком, один
Золотавий апельсин.
Та ще й плитка шоколаду —
От була я дуже рада!
Все лежить разом в пакунку,
Підрахуйте подарунки. (14)
— Одне рядно сім баб тягло. (Хмари)

4. Займенник

А. Роль займенників у тексті

Списати. Підкреслити займенники.

- І виріс я на чужині, і сивію в чужому краї ...
- Ми любимо працю, любим мир,
Ми любим Вітчизну.
- Слова — це крила ластівки, вона їх не почуває,
але без них не може злетіти.
- Летів білий метелик над річкою. А хтось кинув
у воду квітку. Пливе вона. Побачив метелик квіт-
ку. Сів він на неї, сидить, крильцями водить.
- Вкривається багрянцем клен. Він стоїть на узліс-
сі замріяний. Часом тихо зронить вирізьблений свій
лист. Ось налетить вітер і почне безжально зривати
осінню красу зажуреного клена, оголить його й гу-
лятиме серед голого гілля.
- Зачаруватись можна нею —
Така вона чудова й гарна!
Ти знаєш, як зовуть цю фею?
Її зовуть звичайно ... (фарба).
- Честь і слава хліборобам,
Що живуть в моїм селі!
Хлібороби хліб нам роблять,
Знайте й ви про це малі.

- А дівчина при самій дорозі
Недалеко коло мене
Плоскінь вибирала,
Та й почула, що я плачу,
Прийшла, привітала,
Утирала мої сльози
І поцілувала.
- Найрідніша, наймиліша,
Всіх вона нас пестить, тішить,
Завжди скрізь буває з нами.
Відгадайте, хто це? ... (мама)
- Додати пропущені займенники. Прочитати в парі виразно.

— Оленка маленька, чому ... раденька?
 — Бо в ... весела рідня.
 — Чому в ... очі такі голубенькі?
 — На небо дивлюся щодня.
 — Чому це у квітах у ... суценка?
 — В квітник ... ходжу по росі.
 — Розумна Оленка, чому ж ... маленька?
 — Тому ... маленька, що звуся Оленка.
 — Грицю, що ... робив сьогодні?
 — Нічого.
 — А ..., Михайлику?
 — Та ... був коло нього. (ти, я)
 — Навіщо калози ... взуваєш?
 — ... в них на вулицю піду!
 — Але болота вже немає —
 — Нічого, ... його знайду. (ти, я)
 — Мамо, дай ... ручку, ... робитиму уроки!
 — А чому ... не хочеш писати своєю?
 — Та моя ж помилки робить! (мені, я, ти)

- Скласти діалог за ситуацією, вживаючи займенники.

Ситуація 1. Уявіть собі, що Маринка йде до бібліотеки, а Оленка — з бібліотеки. Вони зустрічаються і між ними зав'язується бесіда.

Ситуація 2. Оленка захворіла. До неї завітали подруги Катерина й Ганна. Про що вони можуть говорити.

Ситуація 3. Петрусь під час канікул побував у Карпатах. Друзі в класі розпитують його про подорож.

Б. Особові займенники.

- Провідмінювати займенники першої особи;
провідмінювати займенники другої особи;
провідмінювати займенники третьої особи.
- Скласти опис “Моя мама” (“Мій товариш”). У творі вживай особові займенники.
- Спиши і відгадай загадки. Знайди особові займенники і визнач особу і число.
 1. Вона тоненька і міцна,
Латає нам кожух і свитки.
І зветься штука чарівна,
Ви здогадались, дітки ... (*нитка*).
 2. Мене ріжуть, мене б’ють, я не злюсь, стаю добрішою. (*Земля*).
 3. Тисяча овець, а між ними баранець. (*Зірки і місяць*).
 4. Я вода і на воді плаваю. (*Крига*).
 5. Зірка сніжно-біла на рукав мені злетіла, поки ніс її сюди, стала краплею води. (*Сніжинка*).
 6. Біжать коні булані, на них віжки порвані, хто їх може зупинити, на них віжки підлатати? (*Хмара*).
 7. Найрідніша, наймиліша,
Всіх вона нас пестить, тішить,
Завжди скрізь буває з нами.
Відгадайте, хто це? ... (*Мама*).
 8. Зачаруватись можна нею —
Така вона чудова й гарна!
Ти знаєш, як зовуть цю фею?
Її зовуть звичайно ... (*фарба*).
 9. Він дружок звірятам,
Він живий, як я і ти,
Та таких у цілім світі
Нам ніде більш не знайти.
Упізнати його не важко,
Він зветься ... (*Чебурашка*).
 10. У зеленім кожущку, в кістяній сорочці я расту собі в ліску, всім зірвати хочеться. (*Горіх*).

11. Ріжуть — не кричить, рубають — не пишчить, а скрізь воно потрібне. (*Дерево*).
12. Вузлата, листата, а росте головата, на одній нозі стоїть, сто сорочок на ній. (*Капуста*).
13. Стоїть при дорозі на одній нозі, голова мала, а в ній тьма. (*Мак*).
14. Сидить баба у коморі, а коса її надворі (*Морква*).
15. Стоїть бочка на бочці, а на ній ще одна, а на них ще одна, а зверху хвіст. (*Очерет*).
16. Маленьке, чорненьке все поле оббігало, у нас обідало. (*Перець*).
17. Я в кожного у господі стаю в пригоді, а хто мене роздягає, той сльози проливає. (*Цибуля*).
18. Як на неї подивився, то сльозами zalився. (*Цибуля*).
19. Велика в мене сімейка, як весна прийде, вся в поле піде. (*Баран та вівці*).
20. Я веселенький звірок, плиг з ялинки на дубок. (*Білка*).
21. Велика подушка, в ній сім'я незлічена. (*Вулик*).
22. Чорну гадюку візьму я в руку — вона не кусить. (*В'юн*).
23. Б'ється молоток, поправляє нам садок. (*Дятел*).
24. У воді купається, водою обливається, вода до неї не чіпляється. (*Качка*).
25. Ми, сурмочки — музики, не боїмось шуліки, а шуліка з-за копи, а музики — під снопи. (*Кури*).
26. Швидко скрізь цей птах літає, безліч мушок поїдає, за вікном гніздо будує, тільки в нас він не зимує. (*Ластівка*).
27. Навколо нас в'ється, а в руки не дається. (*Муха*).
28. Дуже товсті ноги маю, ледве їх переставляю, сам високий я на зріст, замість рота в мене хвіст. (*Слон*).
29. Що воно за штука, що день і ніч стука? (*Серце*).
30. Хто приходять до неї підходить, кидає на зуб свій кожух, а коли спекота, то нема роботи. (*Вішалка*).

• Перепиши текст, замінивши займенники 1-ї особи однини займенниками 3-ї особи однини. У переробленому тексті визнач відмінок займенників.

1) Я навчаюся у другому класі. У мене хороші оцінки з усіх предметів. Мені найбільше подобаються уроки читання і музики.

2) Я люблю відпочивати в селі. Там дуже красиво! З усіх боків село оточене лісом, а недалеко протікає річка. У мене багато друзів, з якими я ходжу в ліс. Вечорами я слухаю бабусині казки.

3) Про людину я можу судити тільки тоді, коли я був з нею в дорозі чи під одним дахом.

4) Перепиши текст, замінивши займенники 1-ї особи однини займенниками 3-ї особи однини.

• Вибіркові диктанти. Випиши особові займенники, визнач особу, число, відмінок.

1) Я твій портрет фіалками вберу —
Ти любиш голубі фіалки.
Мене ти учиш правді і добру.
Мене до праці ти привчаєш змалку...
Я доторкнуся до твого чола,
На ньому зморшки — й ті такі ласкаві...
Ти все дала й нічого не взяла:
Ні крихти хліба, ні спасибі навіть.

(Т. Підпалій)

2) Мені тринадцятий минуло.
Я пас ягнята за селом.
Чи то так сонечко сіяло,
Чи так мені чого було?
Мені так люблю, люблю стало,
Неначе в бога...

(Т. Шевченко)

3) Поглянув я на ягнята —
Не мої ягнята!
Обернувся я на хати —
Нема в мене хати!
Не дав мені бог нічого!

(Т. Шевченко)

4) Думала сумна смерека:
“Де краса у мене?
Ось у інших розвилосся листячко зелене.
А я стою однакова літом і зимою;
Як мій дуб мене покине,
Що буде зі мною?”

(Д. Павличко)

5) Летів білий метелик над річкою. А хтось кинув у воду червону квітку. Пливе вона. Побачив метелик квітку. Сів він на неї, сидить, крильцями водить. Квітка пливе, й метелик пливе. Летіла над водою ластівка, аж здивувалась: що це таке? Коли це метелик навчився плавати? Доторкнулася ластівка крилом до води. Сколихнулася вода, сколихнулася квітка, загойдався метелик. Весело йому річкою пливти.

(В. Сухомлинський)

6) Прилетіла маленька жовтогруда пташка. Шапочка в неї чорно-оксамитова, крильця зеленуваті. На них кожна пір'їна ніби пензликом помальована. То — синичка. Стукає вона гострим дзьобом у шибку.

7) Який же він широкий і свободний,
Здається, світ цілий перепливе,
Як довго нам шумиш, Дніпро рідний,
Так довго і надія в нас живе.

(Б. Лепкий)

8) Поплив човен в синє море, а воно заграло.

Ой зозуле, зозуленько, нащо ти кувала?

9) А я собі у бур'яні молюся Богу

І не знаю, чому маленькому мені

Тоді так приязно молилось,

Чого так весело було?

10) Про що, пташко, нам співаєш

Пісню голосну?

“Я співаю всьому світу

Пісню про весну.

Про квітки пахучі,

Про сади, гаї...

Раджу я вам співати,

Дітоньки мої”

(О. Олесь)

11) Як прийшла до нас уквітчана весна,

Посадила я берізку край вікна.

Стала, стала, я берізку поливать,

Ти рости, моя берізонько, рости,

Буйним листом всім на радість шелести.

(Г. Бойко)

• Відгадай загадки-жарти. Назви особу займенників.

1) Які два займенники псують шляхи? (*Я, ми*).

2) Яке слово складається з семи однакових займенників? (Сім'я).

3) Який займенник складається з однієї букви?

4) Що треба зробити з руками, щоб утворилося три особових займенники? (*Вимити*).

5) Яке жіноче ім'я складається з тридцяти однакових займенників? (*Зоя*).

В. Написання займенників з прийменниками.

• Постав займенники у потрібній формі. З двома на вибір склади і запиши речення.

— З (вона), під (ми), за (ти), перед (він), від (ви), перед (я), у (вони).

— Зайшов до (він) прийшов до (ми)

розмовляв з (вона) гуляв з (ти)

згадали про (вони)

• Спиши текст, розкриваючи дужки і ставлячи займенники у потрібній формі.

— Була собі коза. У (вона) було семеро козенят...

— Жив собі в одному селі чоловік. Був у (він) син...

— Добре лисичка прибрана: шерсть пухнаста, золотиста. На грудях у (вона) жилет, на лапках м'які подушечки.

— Голуб зовсім не вмів гніздо мостити. Ото скільки дрізд (він) допоміг, таке гніздо в (він) й лишилося назавжди.

• Вибіркові диктанти. Виписати з тексту займенники з прийменниками і вказати у них особу і число.

1) Зі мною разом яблунька
росте вже шостий рік,
гілля своє розкрила
в один і другий бік.
Я доглядаю яблуньку,
і в неї — подивись —
гіллячки одяглись.
А восени, запрошую,
приходьте всі до нас,
антонівкою жовтою
я почастую вас.

(Г. Демченко)

2) Пішов Сергійко в перший клас.
Він математик буде в нас

(Б. Заходер)

3) Давайте дурить
Один одного будемо:
Пообіцяєм —
І тут же забудемо.
Тоді і зрозумієм
Усі ми, від чого
У вас — аж нічого!

В. Орлов (пер. О. Тимохіної)

4) Ми були біля криниці,
З неї я хотів напиться...

(Г. Бойко)

5) Він у нас питати став:
Хто це дров тут наламав?
Здивувалися ми знову:
Це ж бо фарба, а не дрова!

(Г. Бойко)

6) Хоч у нього й шуба є,
та як холод настає,
він не їсть тоді, не п'є,
і не ходить, не гуляє,
а у лігво спать лягає.

(Ведмідь)

7) Ще ніженька твоя
Не знає даліни,
Щасливий мак
Цвіте біля криниці,
І ти як мак,
Про щастя бачиш сни,
На них ніяк
Не можеш надивитися.

(М. Вінграновський)

8) Стоїть на пагорбі вітряк,
де поле неокрає.
Хотів би він літати так,
як вертоліт літає.
Такі у нього крила є,
як мають вертольоти.
Але йому робить своє —
на хліб зерно молоти...

(Д. Павличко)

Г. Удосконалення текстів.

• Замінити, де це доцільно, іменники на займенники.

— Шпак схожий на чорного дрозда, але строкатіший, пір'я шпака блискучіше, веселкою переливається. Усі звикли, що шпак біля людини в шпаківні живе. Але так буває не завжди.

Шпаки люблять старі ліси, де багато дуплястих дерев. У дуплах шпаки й мостять гнізда. Важко до такого гнізда достатися ворогові: спробуй утриматися на гладенькому товстому стовбурі.

Збирати їжу для шпаченят шпаки летять на поля, на городи й луки. Багато винищують шпаки комах, личинок, гусені.

— Кішка — особа таємнича. Кішка чужинка. Походження кішки — загадка для вчених. В одному вони впевнені — до нас кішку завезли з Єгипту.

У стародавньому Єгипті кішку приручали водночас з конем. Кінь став трудівником і воїном, а кішка — маленьким божком для єгиптян. Єгиптяни тримали кішок у своїх храмах, годували кішок, уважно стежили за поведінкою кішок, а потім пробували якось пояснити цю поведінку як своєрідне пророкування людської долі. Мертву кішку бальзамували так само, як і мертвого фараона, і ховали в усипальниці фараонів.

(А. Коваль)

— Восени діти знайшли у кущах журавля. У журавля було поламане крило. Діти взяли журавля й принесли додому. Вони добре доглядали журавля. Журавель одужав, став ручним. Прийшла весна. Журавель ходив по подвір'ю, подивлявся вгору. І ось в небі журавель побачив зграю журавлів. Наш журавель замахав крильми й полетів доганяти зграю.

(П. Гальченко)

Мурашка

На дереві сиділа білочка. Білочка їла смачний горіх. Кілька крихіток горішка упало на землю.

Стежиною між травою бігла мурашка. Мурашка поспішала по їжу маленьким мурашеняткам. Мурашка побачила під деревом крихітки горішка. Скуштувала мурашка запашного горішка і понесла ласощі до мурашника.

Розповіла мурашка сусідам про здобич. Дружні мурашки швидко зібрались під деревом. Мурашки позбирали крихіточки й понесли додому. Вистачить на всю зиму.

(Л. Толстой)

Мурашка і Голубка

Мурашка спустилась до струмка напитись. Хвиля набігла, мало не втопила мурашку. Голубка побачила — мурашка тоне, і кинула мурашці гілочку. Мурашка сіла на гілочку і врятувалась. Потім мисливець розставив сильце на голубку і хотів піймати голубку. Мурашка підповзла до мисливця і вкусила мисливця за ногу. Мисливець скрикнув і випустив сильце. Голубка пурхнула і полетіла.

(Л. Толстой)

Лев і собачка

Одному чоловікові захотілося побачити звірів: чоловік схопив на вулиці цуценя і приніс його у звіринець. Чоловіка пустили подивитися, а цуценя кинули в клітку до Лева.

Лев підійшов до цуценя і понюхав цуценя. Лев торкнув цуценя лапою, а цуценя стало перед левом на задні лапки. Коли хазяїн кинув левові м'яса, лев відірвав шматок і залишив собачці. А коли лев ліг спати, цуценя лягло біля лева і поклато свою голову левові на лапу.

З того часу цуценя жило в одній клітці з левом. Лев не чіпав цуценя, лиш інколи грався з цуценям.

(За Л. Толстим)

5. Прислівник

А. Практичне ознайомлення з прислівником.

Прочитати загадки і відгадати їх. Знайти в них прислівники, виписати їх з дієсловом, з яким вони пов'язані.

1) Влітку служать, а зимою зуби сушать.

(Граблі).

2) Що найдалше бачить? (Око).

3) Два брати спереду гудуть, за ними двоє жемуть, біжать, ніяк не доженуть, об землю спересердя б'ються. (Колеса).

4) Хто літає дуже гарно, робить діло вам погане.
Як раніше нас устане, то в саду чогось не стане?
(*Метелик*).

5) Кругом бочки бігають клубочки. (*Квочка з курчатами*).

6) І вдень, і вночі у кожусі на печі. (*Кіт*).

7) Стоїть гора посеред двора, спереду вила, ззаду мітла. (*Корова*).

8) Літом летіло, зимою засіло, прийшло літо — і знов полетіло. (*Муха*).

9) Уночі літає, вогнем миготить, а диму немає.
(*Світлячок*).

10) Спереду горб, ззаду горб, ніг нема, а замість голови дірка. (*Горщик*).

11) Зимою біжать, а літом сплять. (*Сани*).

12) Швидко гризе, мало жує, сама не ковтає.
(*Пилка*).

13) Що росте догори коренем? (*Бурулька*).

14) Залізла Варвара вище амбара і дивиться на небо. (*Дил*).

15) Швидко скрізь цей птах літає, безліч мушок поїдає, за вікном гніздо будує, тільки в нас він не зимує. (*Ластівка*).

• Спиши вірші і підкресли прислівники.

— Тихо над річкою, в ніченьку теплу, спить зачарований ліс.

Ніжно шепоче він казку таємную, сумно зітха верболіз.

Нічка розсипала зорі золотистіі; он вони в річці на дні.

Плачуть берези по той бік сріблестіі, стогне хтось тяжко ввісні.

— Як же тут гарно, як же тут тихо,
В таку годину забудеш лихо.

(Л. Українка)

— Для мене багато не треба,
щоб серце забилося раптово.
Лиш латочку рідного неба
та матері рідне слово.

(Д. Луценко)

— Босоніж стежка побіжить
левадою в городи...

Як любо тут,
як славно жить —
серед цієї вроди.

(В. Коломієць)

— Щедрий місяць вересень
У віночку з вересу.
Все добро, що в нього є,
Щиро людям роздає.

(Н. Забіла)

— Я дружу й дружить не кину
Поки віку, тільки з тим,
Хто всім серцем молодим
І в ясну й лиху годину
Непохитно, палко, вірно,
Любить — так, як я — безмірно
Рідний наш край — Україну!

(О. Кобець)

— То не квіти у садках,
Висне іній на гілках.
По доріжках, по стежках
Біло, срібно, тихо так.

(М. Підгірянка)

Б. Значення прислівників у мові.

• Спиши прислів'я і приказки, підкресли прислівники.

1) Хто в липні спеки боїться, той взимку не має чим нагрітись.

2) Хто влітку скаче, той взимку плаче.

3) Влітку пролежим — взимку до сусідів побіжимо.

4) Спочатку думай, а тоді кажи.

5) Спочатку завжди важко.

6) Не сунься, середа, поперед четверга.

7) Працею ударно — житимеш гарно.

8) Як рясно зародить малина, буде холодна зима.

9) Хто хоче багато мати, тому треба мало спати.

10) Моя хата скраю, я нічого не знаю.

• До поданих прислівників добери синоніми, подані в дужках.

Багаторазово, безжалісно, важко, видимо-невидимо, гарно, глухо, дбайливо.

(Багато, скрутно, безсердечно, часто, добре, тихо, старанно).

• Від поданих прикметників утвори прислівники і запиши їх.

Цікавий —	Зручний —
Високий —	Сумний —
Свіжий —	Веселий —
Добрий —	Далекий —
Тихий —	Гарний —

• Від поданих дієслів утвори прислівники, користуючись словником.

Сміється —	Розважається —
Веселиться —	Радіє — —
Боїться —	Сумує —

• До поданих дієслів добери і запиши відповідні прислівники, подані в дужках.

Розповідати, звертатися, ходити, виконувати, оберігати, турбуватися, думати, бачити, рухатися, з'явитися, шукати.

(Гарно, ввічливо, рівно, добросовісно, ніжно, довго, вірно, добре, впевнено, несподівано, завзято).

• Користуючись антонімічним словником, склади пари прислівників-антонімів.

Темно —	Праворуч —
Вдень —	Бадьоро —
Зверху —	Звечора —
Швидко —	Ввечері —
Низько —	Опівночі —
Близько —	Здалека —
Завтра —	Влітку —
Гарно —	Ззаду —
Вчора —	Всюди —
Корисно —	Разом —
Спочатку —	Боязко —

• Користуючись синонімічним словником, утвори ряди прислівників-синонімів.

Багато — чимало, багацько
Безмежно —
Боязко —
Вороже —
Всіляко —

• Доповни ряди, користуючись словником.
(Як?) щасливо, гарно, ..., ...,

(Коли?) вранці, восени, ..., ...,

(Де?) вгорі, там, ..., ...,

(Куди?) вперед, вліво, ..., ...,

• Заміни вислови синонімічними прислівниками.

1. Лягати разом з курьми — (рано)

2. Шукати по гарячих слідах —

3. Надворі, хоч в око стрельни —

4. Працює, як сонна муха —

5. Бігає, як кінь —

6. Бавиться, як дитина —

7. Вибрався, як лялечка —

8. Говорить, як неживий —

9. Дав, як кіт наплакав —

10. Горить, як сухе листя —

11. Лле, як з відра —

12. Набрався, як дурень груш —

13. Реве, як бугай —

14. Сяє, наче сонце —

15. Сидіти не в своїй тарілці —

16. Рухатися, як черепаха —

17. На віки вічні —

18. На весь голос —

19. Рукою подати —

20. Як сніг на голову —

21. Мчати, як стріла —

22. Прийде, як рак свисне —

• Прочитай словниковий диктант, запам'ятай.

Запиши під диктовку вчителя чи товариша. Перевір по словнику.

1) Щоденно, щоранку, щогодини, щомісяця, щотижня, щосекунди, щоночі, щовечора, щохвилини.

2) Вгору, вперед, вглиб, вверх, навесні, навітанку, зверху, збоку, нарозхват, щоразу, спросонку, набік, насухо.

3) Зовсім, ліворуч, додому, додолу, навмисно, внічию, впоперек, завидна, завтра, босоніж, слово в слово, у вічі, спочатку, по черзі, по правді.

4) Без краю, від ранку до вечора, з переляку, на відмінно, на прощання, не з руки, на совість, один в один, раз у раз, час від часу, під час.

• Встав пропущені букви, постав наголос. Із кількома прислівниками склади речення.

Т...пер, вс...ди, вч...ра, с...годні, вп...ред, вос...ни, ввеч...рі, попер...ду, пр...ємно, вес...ло, низ...ко, сумлін...о, позад..., щоп'ятн...ці, н...давно, вн...зу, впевн...но, бе...хмарно, бад...ро.

• Доповни речення однорідними прислівниками і запиши їх.

Весною річка розливається (де?) ..., ...,

Весняне сонечко світить (як?) ..., ...,

Літнє сонце підіймається (куди?) ..., ...,

Дерева від вітру шумлять (як?) ..., ...

• Спиши текст, вставляючи прислівники з довідки.

... піднімається сонце над лісом. Вийшла на узлісся стара лосиця з довгоногим лосеням. Задрімала на пагорку.

... пригріває в лісі сонечко. Вже набубнявіли на деревах бруньки. Задрімала ... сонця стара лосиця. ... вибрикує біля її ніг маленьке лосеня.

Довідка: високо, ласкаво, проти, безтурботно.

В. Вживання прислівників під час побудови текстів

• Пошир опис необхідними за змістом прислівниками, що в дужках. Підбери заголовок і запиши текст.

... дихає вільна земля. Вітерець ... колише свіжі запавні трави, ... перебирає листочки на гілках дерев, ...гойдає стебельце квітів. Пагорби ... вкриті червоними тюльпанами. Як жар горять вони

(Легко, ніжно, ледь-ледь, вільно, навкруги, скрізь).

• Пошир речення однорідними прислівниками, поданими в дужках. Підбери заголовок і запиши текст.

Зійшло сонце ..., ..., дихнув легенько вітерець. ..., ... заспівав він свою пісню. ..., ... співає береза. Слухаючи її, хочеться підійти та обійняти білокору красуню. ..., ... співав дуб. Коли чуєш його пісню, то самому хочеться бути сильним та відважним.

(Ласкаво, привітно, лагідно, весело, радісно, ніжно, трепетно, мужньо, величаво, відважно).

• Замість крапок поставити потрібні прислівники з довідки.

1) ... наші предки називали сонце Дажбогом. ... його величали Ярилом. ... — це грізний Семиярило. ... сонце звалось Святовитом.

(Спочатку, навесні, улітку, восени).

2) ... влітку на Дніпрі ... квітучих берегів та зелених круч ... пропливають величезні кораблі, мчать моторки. ... виблискують білими вітрилами легенькі яхти. ... поспішають катери та маленькі човники. ... влітку на Дніпрі!

(Весело, уздовж, поважно, яскраво, кудись).

3) Пішов дід того вечора у село та чогось дуже ... забарився. Уже ніч глуха, зорі сяють, серпок ... підбився. Михайло заснув, а діда усе нема. І не чути — усе Коли ж ... земля загула від гаю, і щось важке наближається до пасіки. Суне ... вулик, і вули валить, і квітки давить, і рожу й калину ламає. Що ж це таке страшно? Та це ж патлатий, важкий ведмідь відвідав пасіку.

(Довго, високо, тихо, разом, поміж).

4) ... Катруся і Юрчик приїхали ... до бабусі в село. У селі ... будиночки маленькі — хатами називаються.

І в бабусі хата. Навколо хати росте садок, а в саду яблуні, груші, вишні. Ягоди й яблука ще ... зелені, їсти не можна ще. Та зате стільки ... затишних куточків!

(Улітку, уперше, вряд, зовсім, тут).

5) За вікном ... вітер, вітер — аж в кімнаті чути, як гуде. У дитсадок ... пішли всі діти, а маленька Ясочка не йде.

Наша Яся ... трохи хвора, все кахика й носик витира. Застудилась, мабуть, Яся ... , як ліпила бабу дівора.

(Сьогодні, давно, нині, вчора).

6) Ніч підкралася Прохолода ... огорнула землю. Денні мешканці степу пішли спочивати, але життя не завмерло. Степ живе і після заходу сонця.

Вийшла з лігва руда лисиця. ... вона сміливіша, ніж Лисиця ... полює на гризунів.

... пробіг серед кущів полину незграбний їжачок. Обнюхав кожну зустрічну нору. ... відшукує полівку, мишеня чи гусеницю.

(Несподівано, легко, уночі, удень, метушливо, жадібно).

• Спиши, розкриваючи дужки і вибираючи ті прислівники, які найбільше відповідають змісту.

1) Кульбаба, як лікарська рослина, відома *(давно, давненько)*. Вона має довге, зубчасте листя, жовту квітку у формі кошика. У кульбаби *(добре, гарно)* розвинена коренева система. Тому рости вона може *(де завгодно, скрізь)*. Кульбабу використовують у народній медицині та косметиці.

2) Петрик відчинив клітку і випустив щиглика. Пташка сіла на бузку і *(голосно, лунко, гучно)* заспівала.

Щиглик оселився *(недалеко, близько, поруч, поблизу)* дому. Він *(часто, неодноразово, нерідко)* прилітав у Петриків садок. Сяде на бузку і *(весело, радісно, утішно)* виспіває.

Хлопчик з радістю слухав спів знайомої пташки.

6. Дієслово

А. Загальне поняття про дієслово. Синоніми.

Антоніми

• Спиши текст і підкресли дієслова.

Як їжак до зими готується.

1) Їжак до зими готується. Лягає на землю та качається, борюкається. А листя на його сиві голки все настромлюється, нанизується. Отак назбирає він листя та й несе його до своєї домівки. Несе, наче золотий стіжок везе. Скине його на купку, спочине трохи та й знову за роботу. Бо ж любить їжачок зимувати у теплій м'якій постелі.

(М. Сингаївський)

2) У струмку завжди плавали гуси з гусенятами. Шукали якусь їжу на дні. Друга половина гусячого табуна скубла на березі ріденьку травичку. А нагляддав за всіма сердитий гусак. Бив крилами, сердито

сичав, не давав нікому підійти й близько. У гусячому табуні є завжди такий ватажок.

(За М. Пригарою)

3) В Індії росте рослина калір-канда. Людина з'їдає два листочки цієї рослини і відчуває себе ситою протягом тижня. Сік рослини не містить жодних поживних речовин. Він лише створює ілюзію ситості.

(З кн. "Цікава географія")

4) Жив дід і баба. І було в них дві дочки: одна дідова, а друга бабина. Баба свою дочку дуже любила, а дідову ненавиділа.

Коли дочки пішли прясти на досвітки, то дідова весь вечір прядла, а бабина з хлопцями розмовляла...

(Укр. нар. казка "Кобиляча голова")

5) Пішов дід помаленьку, запряг конячку, посадив дочку на підводу і повіз у темний ліс.

Їдуть вони, їдуть, коли хата стоїть на курячій лапці. Дід покинув тут дочку, а сам поїхав додому.

Коли повечоріло, дочка стала варити вечеряти. Наварила, вийшла і каже:

— Хто в лісі, хто поза лісом, ідіть до мене вечеряти!

Не чути ніде нікого. Коли перегодом стукотить, грюкотить — Кобиляча голова біжить.

(Укр. нар. казка "Кобиляча голова")

Лічилка

6) Раз, два, три, чотири,

Козі дзвоника вчепили.

Коза бігає, кричить,

Просить дзвоник відчепить.

• Прочитай текст. Випиши дієслова разом з іменниками, ставлячи питання за зразком.

Зразок: вечір (що робить?) дихає.

1) Знов вершиною рясною
розшумілася сосна.

Вечір дихає весною,

та й насправді вже весна.

Сніг крихкий неначе щєбінь

за селом чорніє путь,

і зірки у тихім небі,

начє проліски, цвітуть.

Хто кого вчить?

2) Коли риби виростають,
добре плавають в воді,
птахи високо літають,
звірі бродять по землі.
А людина виростає —
їздить! Плаває! Літає!
Одкриває, пізнає
геть усе, що в світі є.

(В. Фетисов)

3) Зійшли сніги, шумить вода,
весною повіва.
Земля квіточки викида,
буває травка молода:
все мертве ожива.

(П. Грабовський)

4) Гроза пройшла...Зітхнули трави,
Квітки голівки підняли,
і сонце тепле і ласкаве
спинило погляд на землі.
Літає радість, щастя світить,
дзвенять пташки в садах рясних,
Сміються знову трави, квіти...
А сльози ще тремтять на них.

(О. Олесь)

Весна

5) Ясне сонце щедро сипле на землю своє проміння. Швидко тане сніг. З горбків збігають дзвінки струмочки. Уже набубнявіли на деревах бруньки. На лісових галявинах з'явилися ніжні проліски.

Йосип та Яринка виглядають з теплих країв птахів.

• Списати текст і підкреслити підмет і присудок.

1) Летить — виє, сяде — землю риє. Зимою спить — літом бринить. Згода дім будує, а незгода руйнує. Незнайко на печі лежить, а Знайко по дорозі біжить.

2) Роман сидів у тролейбусі. На зупинці зайшла жінка з дитиною. Хлопчик швидко встав з місця. Він підійшов до жінки і запропонував сісти. Жінка сіла і подякувала Романові за увагу до неї.

Ластівки

3) Пригріває весняне сонечко. В рівчаках біжать струмки. Вже останній сніг розтав. Метушаться за

вікном клопітливі ластівки. Скоро буде тут гніздо. Потім вилупляться пташенята. Батьки носитимуть дітям комах. Підростуть в маляток крила, мати їх навчить літати.

4) Прокинулися від зимового сну дерева. З вирію повертаються птахи.

Першими до нас прилетіли шпаки. Чорними кульками вони сидять на гіллі дерев. Вони спочивають з далекої дороги.

Поживу собі птахи шукають на землі.

Ранок зустрічають веселою піснею. Тьохкає, свистить, заливається шпачок! Весні він радіє!

• Списати прислів'я і підкреслити дієслова-антоніми.

1) Згода дім буде, а незгода руйне.

2) Праця годує, а лінь марнує.

3) Добро пушить, а лихо сушить.

4) Високо злетів, та низько сів.

5) Вода в одного бере, другому дає.

6) Літо біжить підстрибуючи, а зима бреде, похнюпившись.

7) Умів взяти, уміє і віддати.

8) Що посієш, те й пожнеш.

9) Коли гроші говорять — правда мовчить.

10) Крокуєш — дорогу долаєш, сидиш — дні коротаєш.

11) Хто дбає, той і має.

12) Хто за чуже хапається, свого позбувається.

13) Легко втратити, важко заробити.

• До поданих дієслів добери антоніми. З двома парами дієслів склади речення.

Бігати — плакати —

кричати — слухати —

мерзнути — кинути —

накривати — згадувати —

відчинити — починати —

хвалити — брати —

прив'язати — сумувати —

роззутися — намотати —

заходити — згорнути —

будувати — забороняти —

позичати — заробляти —

присипляти —

відкручувати —

- До поданих слів дібрати синоніми.

Чалапає —	жартувати —	дрижати —
балакає —	стерегти —	брати —
працює —	клонити —	жалувати —
кричати —	говорити —	забруднити —
нищити —	палахкотіти —	підстерігати —

- Прочитай словосполучення. Заміни їх дієсловом-синонімом.

Сушити собі голову —
Класти зуби на полицю —
У печінках сидіти —
Їсти очима —
Бути на сьомому небі —
Обливатися потом —
Закарбувати в пам'яті —
Сісти в калюжу —

- Продовж речення однорідними присудками.

Навесні струмки дзюрчать,... ,
На стадіоні юні спортсмени бігали,... ,
На сцені діти танцювали,... ,
В класі Іринка разом з іншими учнями писала,... ,
Вранці за вікнами сніг летів,... ,
Північний вітер гойдав дерева,... ,
Теплий літній дощ стукотів по дахах,... ,

Б. Роль дієслів у текстах

- Спиши речення. Підкресли дієслова в переносному значенні.

1) Сірі журавлі завітали до нас рано. Ще сніг не зійшов, а вони вже вітали нас у високості.

2) Клен цілу зиму спав. Крізь сон він чув завивання хуртовини. Холодний вітер нагинав його віти.

Та ось одного ранку до клена доторкнулося лагідне проміння сонця. Прокинулось дерево. Воно зітхнуло, розправило плечі, зазеленіло.

3) До мого вікна підійшла весна.
Розтопилася на шибці квітка льодяна.
Крізь прозоре скло сонечко зайшло
і поклало теплу руку на моє чоло.

Весна

4) Про щось шепоче листя клена.
Синіє неба вишина.
Іде по вулиці зелена,
весела й радісна весна.

5) Весна прийшла. Тепло знайшла! —
кричать дівчатка й хлопчики.
Тепляк дмухнув, крилом махнув,
по бороді лоскочеться.

(Л. Глібов)

6) Щиглі в кущах пищали,
Щоранку сповіщали:
«В кущах вітрище свище,
Гуляє морозище».

(Г. Бойко)

7) Реве та стогне Дніпр широкий,
Сердитий вітер завива.

8) Чорна хмара з-за лиману,
Небо, сонце криє,
Сіре море звірюкою
То стогне, то виє.

9) Встала весна, чорну землю сонну розбудила,
уквітчала її рястом, барвінком укрила.

(Т. Шевченко)

10) Шумлять на вітрі явори,
із полем розмовляють.
Піснями жайвори згори
вже землю засівають.

(В. Грінчак)

В. Неозначена форма дієслова. Часи дієслова

• Списати текст і підкреслити дієслова в неозначеній формі.

Проста арифметика

1) Якщо дві руки до лопати додати,
а потім додати бажання завзяте,
а потім відняти від них неохоту,
помножити все на веселу роботу,
зібрати дітей і дорослих — усіх!
І порівну все розділити на них,
то будемо мати один результат:
зелений, співучий, завітчаний сад!

(А. Костецький)

2) Руйнувати легше, ніж будувати, говорити легше, ніж працювати. Уміє сказати, уміє і змовчати. Хто хоче багато мати, тому треба мало спати. Життя прожити — не поле перейти. В криницю воду лити — тільки людей смішити. У жнива у селянина три турботи: косити, орати й сіяти. Море переплисти — не кусок хліба з'їсти. Коли почав орати, то в сопілочку кинь грати.

• До поданих іменників добери спільнокореневі дієслова в неозначеній формі.

Мир —	друг —	письмо —
слух —	вечера —	зима —
праця —	обід —	стук —

• До поданих прикметників добери спільнокореневі дієслова в неозначеній формі.

Синій —	веселий —	слабкий —
зелений —	молодий —	сухий —
жовтий —	сивий —	мирний —
червоний —	міцний —	веселий —

• Виписати дієслова в неозначеній формі.

Словом можна вбити і оживити, поранити і вилікувати, посіяти тривогу і безнадію і одухотворити, розсіяти сумнів і засмутити, викликати посмішку і сльозу, породити віру в людину і заронити невіру, надихнути на працю і скувати сили душі...

• Списати текст і визначити час дієслів.

1) Здавна наш народ любив кожухи. Кожух символізував щастя, багатство. Вишивали кожухи червоним кольором. На спині обов'язково вишивали підкови. Вони оберігали від бід, хвороби.

2) Журавлі летять, курличуть,

Шлють останнє “прощавай”,

Літечко з собою кличуть,

Забирають в теплий край.

(М. Познанська)

3) Наше подвір'я велике. Валер'ян і Улянка випололи на ньому бур'ян. Потім розбили квітник. Хлоп'ята розчистили майданчик. Там ми всі граємо в м'яча. Весело і гарно на нашому подвір'ї.

4) Квітне, пишається в лузі калина,

пісня лунає в саду солов'їна.

Колос у полі зерном налило.

Золотом — хвилиєю плеще пшениця —
Кожен трудар-хлібороб веселиться:
радість прийшла у село!

(М. Познанська)

5) Сонце гріє, вітер віє, а вода тече.
Наша мати криниченька
золоту сорочку тче.
А в тій золотій сорочці, як маля,
буде красуватися,
буде усміхатися вся земля.

(Д. Павличко)

• Подані дієслова записати у минулому і майбутньому часі.

Бажаю —	ходимо —	носимо —
встаю —	кричить —	чекаєш —
пишуть —	говорите —	чують —

• Поставити дієслова, що в дужках, у тих формах, яких вимагає контекст.

1) Листя вже опадає. Дерева (*стояти*) голі, похмурі, невдоволені від того, що довелось розлучатися зі своїм убранням. Та ще й дощ (*мрячити*) щодня. А то й вітер зірветься, (*шарпати*) мокрі гілки. (*Шулитися*) дерева, мерзлякувато (*тертися*) гілкою об гілку, аби (*зігрівся*).

Максимкові в хаті тепло, затишно, але нудно. Скоріше б зима (*приходить*). Тоді можна і в сніжки з хлопцями (*погрався*), і сніговика біля воріт (*поставив*), й покататися на санчатах з гірки.

2) Засніжило. До розгонистої горобини, яка (*роче*) в нашому дворі, (*зачастять*) граки. Горобина рада гостям. Вона (*вродить*) рясно. Гілляки аж (*угинатися*) під вагою жаристих грон. До горобини (*навідатися*) по вітаміни граки. І щоразу (*дивуватися*) своєю акуратністю. Бо не (*стрибати*) із гілки на гілку, не вибирають, де більші грона. Вони (*скльовувати*) ягоди всі підряд.

(За Є. Шморгуном)

• Змінити дієслова за особами в теперішньому часі.

Косити, світити, стригти, вчити.

• Змінити дієслова за особами в майбутньому часі.

Подумати, буду читати, запам'ятати, буду малювати.

• Спиши прислів'я. Знайди дієслова у формі майбутнього часу і познач особу.

- 1) Поле угноїш — урожай подвоїш.
- 2) Задер носа, що кочергою не дістанеш.
- 3) З ким поведешся, від того й наберешся.
- 4) Добрі діти доброго слова послухають.
- 5) У сусіда розуму не позичити.
- 6) З малого пагінця велике дерево виросте.

• Перепиши речення, замінюючи дієслова формою другої особи однини теперішнього часу.

Вранці о сьомій годині я встаю, роблю зарядку, снідаю, беру вудку та м'яч і йду з товаришами до річки.

Я поведу вас на берег ставу і ви побачите ранкову зорю. Я сиджу в кущах, затамувавши подих, щоб побачити соловейка.

• Спиши текст, замінюючи дієслова минулого часу на дієслова майбутнього часу. Придумай заголовок до тексту.

Весна все більше входить у свої права. Ожив, задзюрчав, заспівав спочатку тонесенький струмочок. Вибіг з розталого снігу, захопив із собою ще один, влився в трохи більший за себе. І вже біжить справжній ручай. Струмочки збігали у річки та озера.

Г. Перша і друга дієвідміни дієслова

• Визнач, до якої дієвідміни належать дієслова.

1) Ліпити, берегти, вивчати, лікувати, накривати, мовчати, водити, плакати, приходити, учити.

2) Варити, вести, везти, вчити, цвісти, їхати, косити, купити, просити, стояти, шкребти, стригти, сипати.

3) Подужати, просити, думати, будувати, шанувати, блищати, світліти, зеленіти.

4) Бачити, йти, берегти, тремтіти, вставати, ліпити, радіти.

• Запиши текст. Добери до нього заголовок. Над дієсловами надпиши, до якої дієвідміни вони належать.

1) Чудовий Дніпро у тиху погоду, коли вільно і плавно мчить крізь ліси й гори повні води свої...

Дивишся і не знаєш, іде чи не йде його велична широчінь. Прибережні ліси припали разом з по-

льовими квітками до води, схилившись у них — і не надивляється, і не намілюються світлим образом своїм і посміхаються до нього.

2) Хліб у народі завжди берегли, цінували, ставились, як до святині.

Про нього народ створив багато повір'їв, які мали практичний і ритуально-магічний зміст. Пильнували, щоб хліб не падав додолу. А як упаде, слід підняти, перепросити, поцілувати і з'їсти.

3) Впевнено крокує по рідній землі весна. Тепло гріє яскраве сонечко. На деревах розгортаються листочки. До рідних домівок поспішають журавлі, лелеки, шпаки. Прокидається усе від зимового сну.

• Встав пропущені букви. Надпиши, до якої дієвідміни належать дієслова.

1) Співа...ш, пиш...ш, малю...ш, гра...ш, крич...ш, бач...ш, говор...ш, нес...ш, працю...ш, вч...ш, ми...ш, сто...ш, ліп...ш.

2) Бач...те, вч...те, воз...те, ід...те, чита...те, сто...те, раху...те, біж...те, дума...те.

3) Посад...мо, люб...мо, пиш...мо, друж...мо, шепоч...мо, сто...мо, прибіж...мо, намалю...мо.

ЗМІСТ

I. ТЕКСТ	3
1. Робота з деформованим текстом	3
а) Записати речення в такому порядку, щоб вийшов текст.....	3
б) Встановити послідовність тексту, помінявши місцями абзаци	4
2. Тип тексту. Заголовок	10
3. Тема і мета висловлювання.....	15
4. Поділ тексту на частини. Складання плану...21	
5. Складання текстів.....	25
а) Продовж твір.....	25
б) Склади початок і основну частину	26
в) Склади текст за опорними словами	27
г) Складання інструкцій, повідомлень, запрошень, текстів за уявою, звертань, пояснень.....	28
6. Удосконалення (редагування, поліпшення) тексту	30
II. РЕЧЕННЯ	33
1. Види речень за метою висловлювання.....	33
А. Визначити вид речення.....	33
Б. Перебудова речень	35
В. Знаки в кінці речень.....	37
Г. Деформований текст	39
2. Головні і другорядні члени речення. Складні речення.....	41
А. Текст	41
Б. Речення.....	42
В. Поширення речень	44
Г. Складання складних речень.....	45
3. Однорідні члени речення	47
А. Пошук однорідних членів речення	47
Б. Заміна слів однорідними членами речення	49
В. Визначення однорідних членів речення	50
III. СЛОВО. ЗНАЧЕННЯ СЛОВА. ЧАСТИНИ МОВИ. ПРАВОПИС.....	52
1. Іменник	52
А. Вибірковий диктант	52
Б. Відмінювання іменників. Відміни	54
1. Запис слів у певному відмінку	54
2. Визначення Н. І. Зн. відмінку.....	54

3. Визначення Родового і Зн. відмінку.....	54
4. Визначення Давального і М. відмінку.....	55
5. Визначення Ор. відмінку.....	55
6. Множина іменників.....	56
7. Визначення закінчення, відмінку, роду, числа, відміни.....	56
8. Назви зайве слово.....	57
9. Антоніми.....	57
10. Синоніми.....	63
11. Різновиди роботи із словниковими словами-іменниками.....	69
2. Прикметник.....	73
А. Вибірковий диктант.....	73
Б. Складання текстів-описів.....	75
В. Утворення, доповнення, добір слів.....	77
Г. Відмінювання прикметників.....	80
3. Числівник.....	96
А. Вибіркові диктанти.....	96
Б. Доповнення текстів.....	97
В. Питання до числівників.....	98
Г. Засвоєння вимови і письма форм окремих числівників.....	99
4. Займенник.....	100
А. Роль займенників у тексті.....	100
Б. Особові займенники.....	102
В. Написання займенників з прийменниками.....	106
Г. Удосконалення текстів.....	108
5. Прислівник.....	109
А. Практичне ознайомлення з прислівником.....	109
Б. Значення прислівників у мові.....	111
В. Вживання прислівників під час побудови текстів.....	114
6. Дієслово.....	116
А. Загальне поняття про дієслово. Синоніми. Антоніми.....	116
Б. Роль дієслів у текстах.....	120
В. Неозначена форма дієслова. Часи дієслова.....	121
Г. Перша і друга дієвідміни дієслова.....	124

Навчальне видання

**Кондратова Лариса Олексіївна
Павлюк Ірина Юріївна**

**Матеріали до уроків
РІДНА МОВА
4 клас**

Відповідальний редактор *Т. М. Косолапова*
Редактор *Н. І. Черкашина*
Коректор *Л. Ф. Белан*
Комп'ютерне макетування *М. В. Пасько*
Художній редактор *М. С. Жубр*

«ТОРСІНГ ПЛЮС»

Свідоцтво серія ДК №2143 від 01.04.05

Підписано до друку 3.08.2005
Друк офсетний. Папір офсетний. Гарнітура Шкільна
Формат 60x84 ¹/₃₂. Обл. вид. арк. 6,72.
Замовл. №

З питань оптових поставок звертатися:
Україна, 61057, Харків, вул. Сумська,13
Тел. (057) 7199-873, т./факс 7-171-026
E-mail: torsing_or@rider.com.ua
www.torsing.com.ua

Книга — поштою:
61057, м. Харків, а/с «Книжкова ліга»